

X. S. MUXITDINOVA, Y. I. AVLAKULOV,
D. A. NURIDDINOVA

O'zbek tili 7

***Ta'lim rus va qardosh tillarda olib
boriladigan maktablarning
7- sinfi uchun darslik***

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi
vazirligi tasdiqlagan

„O‘QITUVCHI“ NASHRIYOT-MATBAA IJODIY UYI
TOSHKENT — 2013

UOʻK: 811.512.133(075)
KBK 81.2 Oʻzb-922
M-92

Shartli belgilar

— Bilib oling!

— Lugʻat

— Savollar

— Uyga vazifa

— Adabiy oʻqish

I MAVZU. GULLA, YASHNA, HUR O‘ZBEKISTON!

(Qaratqich va tushum kelishiklarining belgili-belgisiz qo‘llanishi)

1-DARS

1-topshiriq. Berilgan tayanch so‘z va so‘z birikmalari yordamida gaplar tuzing.

Tayanch so‘z va birikmalar: Mustaqillik bayrami, Mustaqillik maydoni, „Ezgulik“ arkasi, laylaklar, ozodlik timsollari, katta globus, Yer shari, O‘zbekiston xaritasi, „Baxtiyor ona“ monamenti.

2-topshiriq. Savollarga javob bering va o‘zaro suhbatlashing.

1. O‘zbekiston qachon mustaqillikka erishdi?
2. Siz Mustaqillik bayramini qanday nishonladingiz?
3. Poytaxtimizdagi Mustaqillik maydonida qanday me‘moriy majmualar bor?

4. Shahringizdagi bosh maydon qanday ataladi?
5. Istiqoldan so'ng shahringiz (tumaningiz, qishlog'ingiz)da qanday o'zgarishlar ro'y berdi?

1-mashq. Matnni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan birikmalarni ko'chirib yozing.

Mustaqillik maydoni

O'zbekiston — bizning Vatanimiz. 1991-yil 31-avgustda **O'zbekiston Respublikasi** o'z mustaqilligini e'lon qildi. Shundan beri har yili 1-sentabr kuni **Mustaqillik bayrami** sifatida bayram qilinadi. **Poytaxtimizning bosh maydoni** esa **Mustaqillik maydoni** deb atala boshlandi. Mustaqillik maydoniga kiraverishda arka ustidagi oppoq laylaklar **ozodlik timsollari** hisoblanadi. Maydon o'rtasiga o'rnatilgan obida „**Mustaqillik va ezgulik monumenti**“ deb ataladi. Unda **Yer shari** aks ettirilgan, **O'zbekiston xaritasi** tasviri tushirilgan. Bu **jahon xaritasida** mustaqil O'zbekiston davlati mustahkam o'rin olganligining ramziy ifodasidir.

me'moriy-badiiy majmua — архитектурно-художественный комплекс
ozodlik timsollari — символ свободы
ramziy ifoda — символичное выражение
teng huquqli — суверенный

Bilib oling!

Qaratqich va tushum kelishiklari belgili va belgisiz qo'llanishi mumkin. Bu kelishiklar umumiylikni bildirganda, mavhum otlar bilan qo'llanganda belgisiz ishlatiladi. Egalik qo'shimchasini olgan ot va olmoshlarga qo'shilib kelganda, shuningdek, aniqlovchi bilan kelganda belgili qo'llanadi. Masalan:

*Mustaqillik maydoni — poytaxtimizning bosh maydoni, videolavha ko'rdik — **berilgan** videolavhani ko'rdik.*

Qaratqich kelishigi shahar, tuman, qishloq, ko'cha, mahalla nomlari bilan qo'llanganda har doim qo'shimchasiz qo'llanadi. Masalan: *Chirchiq shahri, Mirobod tumani, Zarkent qishlog'i, Navoiy ko'chasi, Oqtepa mahallasi* kabi.

2-mashq. Qavs ichida berilgan soʻzlarni mos shaklga qoʻyib, gaplarni koʻchiring.

1. Oʻzbekiston — (biz) Vatanimiz. 2. Men (Qashqadaryo) viloyatidagi (Shahrisabz) shahrida tugʻilganman. 3. (Shahrimiz) koʻchalari keng va ravon. 4. (Men) doʻstlarim koʻp. 5. Doʻstim (Oqtepa) mahallasida yashaydi. 6. (Biz) maktabimiz (shahar) markazida joylashgan. 7. Bu (maktab) oʻquvchilari (tuman) olimpiadasida gʻolib boʻldilar.

3-mashq. Respublikamiz viloyatlari va markaziy shaharlari nomlarini namunadagidek yozib chiqing.

N a m u n a : *Andijon viloyatining markazi Andijon shahridir.*

3-topshiriq. Suhbat matnini oʻqing va berilgan rasm asosida davom ettiring.

- Kel, tanishamiz. Mening ismim Bobur. Sening isming nima?
- Mening ismim Oleg. Sen qayerliksan?
- Men toshkentlikman. Sen-chi?
- Men Navoiy shahridan kelganman. Bu qanday bino ekanligini bilasanmi?
- Bu Xalqaro anjumanlar saroyi. Bu yerda katta tantanalar oʻtkaziladi.
- Juda chiroyli ekan.
- Ha, poytaxtimizda bunday chiroyli binolar koʻp. Oʻng tomonda — shahar hokimiyati binosi, chap tomonda — „Oʻzbekiston“ mehmonxonasi, toʻgʻrida — Amir Temur muzeyi joylashgan. Chap tomonga ozroq yursang, yangi bunyod etilgan „Maʼrifat markazi“ majmuasi oldidan chiqasan. Sen Mustaqillik maydonida boʻlganmisan?

— Ha, biz Toshkentga Mustaqillik bayramini nishonlash uchun kelganmiz. Eng avval Mustaqillik maydoniga bordik. U yerdagi „Ezgulik“ arkasi, „Baxtiyor ona“ haykali menga juda yoqdi. Bizning shahrimizda ham shunday katta maydon bor. Shahrimizda „Yoshlar saroyi“, sport majmualari, ko‘plab mehmonxonalar, turar joy binolari qurilmoqda. Ko‘chalarimiz ravon va keng.

— Ha, hozir respublikamizning barcha shahar va qishloqlarida katta bunyodkorlik ishlari ketyapti. Vatanimiz kundan kunga obod va go‘zal bo‘lib bormoqda.

4-topshiriq. Matnni o‘qing. Qaratqich kelishigidagi so‘zlarning qo‘llanishiga e‘tibor bering.

Jahon keng, dunyoda mamlakatlar ko‘p. Lekin bu olamda betakror ona yurtimiz, O‘zbekistonimiz yakka-yu yagona. Bu go‘zal yurt, bu muqaddas zamin faqat bizga atalgan. Mana shu ulug‘ tuyg‘u har birimizning **hayotimiz mazmuniga** aylanishini istardim. Biz shunday ma‘naviy muhit yaratishimiz kerakki, **yurtimizning har bir burchagida**, barcha **shahar va qishloqlarimiz qiyofasida** Vatandan faxrlanish hissi **ko‘zimizni, qalbimizni yashnatib tursin.**

(*Islom Karimov. „Yuksak ma‘naviyat — yengilmas kuch“ asaridan*)

Uyga vazifa. „Obod Vatan farzandimiz“ mavzusida matn tuzing.

2 - DARS

4-mashq. Nuqtalar o‘rniga o‘z shahringiz yoki qishlog‘ingizning nomini yozib, matnlarni davom ettiring. Qaratqich kelishigidagi so‘zlarning qo‘llanishini tushuntiring.

— Men ... shahridanman. Shahrimiz ... tumani markazi hisoblanadi. U unchalik katta emas, lekin ozoda va ko‘rkam. Bizning shahrimizda katta do‘konlar, shifoxonalar va maktablar bor. Shahrimizda ...

— Men ... qishlog‘idanman. Bizning qishlog‘imiz tog‘ etagida joylashgan. Uning tabiati go‘zal, havosi toza. Qishlog‘imizdan katta soy ham o‘tadi. Bizning uyimiz ...

5-topshiriq. O‘qing. Berilgan rasmlar asosida suhbatni davom ettiring.

— Bobur, sen Samarqand shahriga borganmisan?

— Ha, avvalgi yil bahorgi ta‘til kunlari o‘qituvchimiz rahbarligida sinfimiz bilan borgan edik.

— Biz esa yozda oilamiz bilan Samarqand va Buxoro shaharlarini aylanib keldik. U yerdagi qadimiy obidalar juda ham chiroyli-a?! Ayniqsa, Registon maydonidagi Mirzo Ulug‘bek, Tillakori, Sherdor madrasalari nihoyatda salobatli. Bunday maydon jahonda yagona bo‘lsa kerak.

— Ha. Menga Go‘ri Amir maqbarasi ham juda yoqqan edi. Bilasanmi, o‘sha yerga borganimda bobolarimiz qanchalik buyuk shaxslar bo‘lganliklarini ich-ichimdan his qilganman. Biz ularga munosib avlod bo‘lishimiz, ishlarini davom ettirishimiz kerak.

6-topshiriq. O‘zingiz yashaydigan shahar, tuman, qishloq, mahalladagi yangi qurilishlar, bunyodkorlik ishlari haqida so‘zlab bering.

Bilib oling!

Tushum kelishigi ham qaratqich kelishigi kabi umumiylik, mavhumlikni bildirganda belgisiz qo‘llanishi mumkin. Ushbu kelishiklar qo‘shimchasiz qo‘llanganda bir xil shaklga ega bo‘lib qoladi. Bunday hollarda ular faqat qaysi so‘zga bog‘lanayotganiga ko‘ra farqlanadi. Masalan:

gul hidi — gulning hidi > nimaning hidi? (ot + ot)

gul ekmoq — gulni ekmoq > nimani ekmoq? (ot + fe‘l)

5-mashq. Berilgan so‘zlardan birikmalar tuzing. Belgili yoki belgisiz qo‘llanishiga ko‘ra ikki guruhga ajratib ko‘chiring.

Istiqlol, nash’a; biz, Vatanimiz; dunyo, xaritasi; dunyo, kezmoq; ezgulik, timsoli; xalqimiz, urf-odatlar; o‘zgarishlar, ko‘rmoq; sportchilarimiz, g‘alabasi; taraqqiyot, eshiklari.

6-mashq. Qavs ichida berilgan qo'shimchalardan mosini qo'yib, gaplarni ko'chiring.

1. Vatan (-ni, -ning) sevmok imondandir.
2. Bobur bir umr o'z Vatani (-ni, -ning) qo'msab, Andijon (-ni, -ning) havosi (-ni, -ning) sog'inib yashagan.
3. Biz (-ni, -ning) sportchilarimiz vatanimiz (-ni, -ning) sharafi (-ni, -ning) himoya qilmoqdalar.
4. Vatan (-ni, -ning) sajdagoh deb bil.
5. Dunyo (-ni, -ning) xalqlari (-ni, -ning) o'z urf-odatlariga ega.
6. Mustaqillik bizga taraqqiyot (-ni, -ning) eshiklari (-ni, -ning) ochdi.

Adabiy o'qish

Vatan

Qadim moziy beshigi,
Abadiyat eshigi,
Mangu yosh chamanimsan,
Sen mening Vatanimsan!

Temur bobom suygan yurt,
Bobur dili kuygan yurt,
Quvonch-u alamimsan,
Sen mening Vatanimsan!

Go'zal O'zbekistonsan,
Tarix uzra suronsan,
Ham jonim, ham tanimsan,
Sen mening Vatanimsan.

Mangudir istiqloling,
Porloqdir istiqboling,
Ham jonim, ham tanimsan,
Sen mening Vatanimsan!

(Xurshid Davron)

Uyga vazifa. She'rni yod oling va hozirgi kunda respublikamizda olib borilayotgan bunyodkorlik ishlari haqida so'zlab bering.

II MAVZU. KUCH — BILIMDA

(Shaxs otlarining yasalishi va qo'llanishi)

1 - DARS

1-topshiriq. Suhbat matnini rollarga bo'lib o'qing va davom ettiring. O'z maktabingiz, kelajak orzularingiz haqida so'zlab bering.

— Sen shu maktabda o'qiysanmi?
— Ha, bu bizning maktabimiz.
— Maktabingizning binosi yangi, juda chiroyli ekan. Maktabingizda har bir fan uchun alohida xonalar ajratilganmi?

— Albatta. Maktabimizda har bir fan uchun alohida xona ajratilgan. Ularda shu fan uchun kerakli barcha jihozlar bor. Biz fizika, kimyo darslarida turli laboratoriya mashg'ulotlarini o'tamiz. Darslarda kompyuter va boshqa texnika vositalaridan foydalanamiz. Tillarni o'rganish uchun maxsus lingofon xonalari ham bor. Sizning maktabingizda ham shunday xonalar bormi?

— Men qishloq maktabida o'qiyman. Bizning maktabimiz ham yaqinda qayta ta'mirlandi. Bizda ham laboratoriya xonalari, texnika vositalari bor. Maktabimizning katta bog'i ham bor. Biz u yerga gullar, turli mevali daraxtlar ekamiz. Biologiya darslarida daraxtlarni serhosil navlarga payvandlashni o'rganamiz. Men kelajakda shifokor bo'lmoqchiman.

— Men esa informatika fani va tillarni o‘rganishga qiziqaman. Maktabimizda o‘zbek, rus va ingliz tillarini o‘rgatishadi. Men xitoy tilini ham mustaqil o‘rganyapman. Informatika fani to‘garagiga ham qatnashaman. O‘qituvchimiz bizga kompyuterda turli dasturlar tuzishni o‘rgatyaptilar. Kelajakda aloqachi-muhandis bo‘lmoqchiman.

1-mashq. O‘qing. Matnda ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarga e‘tibor bering.

Agarki, dunyo imoratlari ichida eng ulug‘i **maktab** bo‘lsa, kasblarning ichida eng sharaflisi **o‘qituvchilik** va **murabbiylikdir**. Ona tilimizda „**maktab ko‘rgan**“, „**maktab yaratgan**“ degan chuqur ma‘noli iboralarning mavjudligi ham bu **muqaddas dargohning**, zahmatkash **o‘qituvchi** mehnatining davlat va jamiyat hayotida qanchalik muhim o‘rin tutishidan dalolat beradi.

(*Islom Karimov. „Yuksak ma‘naviyat — yengilmas kuch“ asaridan*)

imorat — сооружение

kasb — профессия

maktab ko‘rgan — обученный

muqaddas — священный

zahmatkash — труженик

murabbiylik — положение воспитателя

sharafli — славный

maktab yaratgan — создавший школу

dargoh — резиденция

davlat — государство

Bilib oling!

Shaxs otlari atoqli va turdosh bo‘ladi. Kishilarning ism-familiyalari, taxalluslari atoqli otlar bo‘lib, ular har doim bosh harflar bilan yoziladi. Masalan: *Alisher Navoiy, Said Ahmad, Azizov Sherzod, Sevara Baxtiyor qizi* kabi.

Turdosh shaxs otlari insonlarning kasbini bildirib keladi va kichik harf bilan yoziladi. Ular tub va yasama bo‘lishi mumkin. Masalan: *muhandis, dehqon, tarjimon* — bular tub otlar; *shifokor, o‘quvchi, tilshunos* — bular yasama otlar.

Yasama turdosh otlar **-chi, -kor, -bon, -soz, -shunos, -paz, -gar, -dor, -do‘z, -kash, -dosh** qo‘shimchalari bilan yasaladi.

Yasama shaxs otlari va ularni yasovchi qo‘shimchalarni bilib oling!

-chi	-kor	-bon	-soz	-shunos	-paz
<i>ishchi</i>	<i>paxtakor</i>	<i>bog‘bon</i>	<i>soatsoz</i>	<i>tilshunos</i>	<i>oshpaz</i>
-gar	-dor	-do‘z	-boz	-kash	-dosh
<i>zargar</i>	<i>chorvador</i>	<i>etikdo‘z</i>	<i>dorboz</i>	<i>chizmakash</i>	<i>sinfdosh</i>

2-mashq. Tub va yasama shaxs otlarini aniqlang. Yasama shaxs otlarini yasovchi qo‘shimchalariga ko‘ra guruhlariga bo‘lib ko‘chiring.

O‘qituvchi, san’atkor, sportchi, hamshira, xonanda, shifokor, aloqachi, chorvador, soatsoz, havaskor, dehqon, savdogar, kimyogar, farrosh, tabib, qo‘shiqchi, shoir, sohibkor, haydovchi, muhandis, rassom, chizmakash, haydovchi, somsapaz, quruvchi, huquqshunos, darvozabon, zargar, tilshunos, tarozibon, gilamdo‘z, san’atkor, o‘lkashunos, sotuvchi, kemasoz, uchuvchi.

2-topshiriq. Rasmlardagi shaxslarning kasbini aniqlang va ular haqida so‘zlab bering.

3-topshiriq. Suhbat matnini rollarga bo‘lib o‘qing va davom ettiring.

— Nozima, senga qaysi fan ko‘proq yoqdi?

— Kimyogar bo‘lishga qiziqib qoldim. Menga kimyo xonasi va o‘qituvchimiz o‘tkazadigan tajribalar juda yoqyapti.

— Menga esa o‘zbek tili o‘qituvchisi yoqib qoldi. Juda chiroyli gapirar ekanlar. Ayniqsa, o‘zbekcha she‘rlarni shunday chiroyli o‘qiydilarki, men ham o‘zbek tilida she‘rlar yozgim kelib ketdi.

— Komila, bilasanmi, bu yil o‘zimni xuddi katta bo‘lib qolgandek his qilyapman.

— Ha, katta bo‘lish yaxshi. Biroq endi ko‘p o‘qishimiz, hamma fanlarni o‘zlashtirish uchun har bir darsga o‘z vaqtida tayyorlanishimiz kerak.

Uyga vazifa. „Men yoqtirgan kasb“ mavzusida matn tuzing.

2 - DARS

4-topshiriq. Suhbatni rollarga bo'lib o'qing.

— Aziz, qayerdan kelyapsan?
— „Ma'rifat markazi“dan. O'zing-chi?
— Men „Bolalar ijodiyoti uyi“dan kelyapman.
— U yerda nima qilding?
— Bilasan-ku, men rasm chizishga qiziqaman. Ikki yildan beri bolalar ijodiyot uyidagi rassomlik to'garagiga boraman. Yaqinda chizgan rasmlarim ko'rgazmaga qo'yiladi.

— Shundaymi? Tabriklayman. Men ham ingliz tiliga oid qo'shimcha ma'lumotlar olish uchun elektron kutubxonaga borgan edim. Elektron kutubxonaning imkoniyatlari juda keng-da. Ozgina vaqt ichida butun dunyoni kezib chiqish mumkin.

— Elektron kutubxonaga a'zo bo'lish qiyin emasmi? Menga italyan rassomlari haqida qo'shimcha ma'lumotlar kerak edi. Shu ma'lumotlarni u yerdan olsam bo'ladimi?

— Albatta. Elektron kutubxonadan hamma sohaga oid ma'lumotlarni topish mumkin. „Ma'rifat markazi“ kutubxonasi barcha uchun. Bemalol borib a'zo bo'lishing va kutubxonaning barcha imkoniyatlaridan foydalanishing mumkin.

3-mashq. Matnni o'qing. Shaxs otlarini aniqlab, yasalishini tushuntiring. Oxirgi abzasdagi savolga javob bergan holda suhbatni sinfdoshlaringiz bilan davom ettiring.

Maktabimizda darsdan keyin har xil to'garak mashg'ulotlari o'tkaziladi. Men dugonam bilan bichish-tikish to'garagiga a'zo bo'ldim. O'qituvchimiz

bizga ko‘ylaklarning andazalarini olish va turli matolardan ko‘ylaklar bichishni o‘rgatdilar. Ular tikuvchi bo‘lish uchun avval usta bichiqchi bo‘lish kerak, deyilar. Men mohir tikuvchi bo‘lmoqchiman.

Men shaxmat to‘garagiga a‘zo bo‘ldim. Bobur ham shu to‘garakka yozildi. Shaxmat aqlni peshlaydi, deyilar. Men kelajakda kuchli shaxmatchi bo‘lib, katta musobaqalarda qatnashmoqchiman.

Men esa ...

Bilib oling!

Shaxs otlarini yasovchi **-chi** qo‘shimchasi eng faol qo‘shimchadir. U nutqda boshqa qo‘shimchalarga ma‘nodosh bo‘lib qo‘llanib kela oladi. Qiyoslang: *tilshunos — tilchi, gilamdo‘z — gilamchi, chizmakash — chizmach*i, *somsapaz — somsachi* kabi.

5-topshiriq. Matnni o‘qing. Har bir gapga savol tuzing.

Kuch — bilimda

Bilim barcha sirlarni ochuvchi kalitdir. Mamlakat ishiga yordami eng ko‘p tegadigan kishilar, avvalo, bilimli va donishmand kishilardir. Agar o‘tmishga nazar solsak, bilimli va dono insonlar jamiyatni rivojlantirishga katta hissa qo‘shishgan. Insoniyat erishgan yutuqlar va hozirgi taraqqiyotga bilim tufayli erishilgan. Bilim insonlarni hamisha yaxshilik qilishga yo‘llaydi. Jahonda bilimdan ulug‘, bilimdan kuchli narsa yo‘q. Bilimdon insonlar hamisha elda aziz bo‘lganlar va hurmat qozonganlar.

kalit — ключ

donishmand — мыслитель

o‘tmish — прошлое

hissa — доля

aql-idrok — ум-разум

yo‘llamoq — направить

4-mashq. 5-topshiriqdagi matndan foydalanib, gaplarni davom ettiring.

1. Jahonda eng ulug‘, eng kuchli narsa (*nima?*).
2. Bilim insonlarni (*nimaga?*) yo‘llaydi.
3. (*Kimlar?*) mamlakat ishiga yordami ko‘p tegadigan kishilardir.
4. Bilimli va dono insonlar (*nimaga?*) katta hissa qo‘shishgan.
5. Insoniyat hozirgi barcha yutuqlarga (*nima tufayli?*) erishgan.

Kitob — xazinalar kaliti

Bir kishining uchta o'g'li bo'lib, o'limi yaqinlashgach, topgan-tutganlarini ularga taqsimlab bermoqchi bo'lib, shunday debdi:

— Sizlarga bir hovuch tilla, suruvdagi qo'y-u qo'zilar va bir dasta kitob qoldirmoqchiman. Kim nimani tanlaydi? Marhamat olsin!

Katta o'g'il o'zini tillaga uribdi, o'rtanchasi suruvdagi qo'y-u qo'zilarni olibdi. Kichik o'g'ilga kitoblar qolibdi. „Menga shular ham yetadi“ debdi-da, ularni o'qishga tushib ketibdi. Katta o'g'il boyligiga boylik qo'shish uchun oltinlarini bir savdogarga berib, sudxo'rlik qilibdi. O'rtancha o'g'il qo'y-u qo'zilarini ko'paytirishdan boshqasini o'ylamabdi.

Akalari „Kitobdan ne foyda?“ deb kenja ukalarining ustidan kulishibdi. Ammo uka ularning gapiga parvo qilmay, hamma kitobni o'qib chiqibdi, topgan puliga ham kitob sotib olibdi. Katta akalari kundan kunga boyib ketaverishibdi. Shu orada yurti yov bosibdi. Katta aka oltinlarini berishdan bosh tortgan ekan, darg'azab bo'lgan podsho uning oltinlarini tortib olishni buyuribdi, o'zini esa zindonga tashlatibdi. Kichik akasi qo'y-u qo'zilari bilan lashkarlarni boqishga majbur bo'libdi. Kichik o'g'il: „Mening shu kitoblarimdan boshqa boyligim yo'q!“ debdi. Bundan g'azablangan podsho uni dorga osishni buyuribdi. Shunda vazir: „Bu bolada bir gap bor“, debdi-da, o'rtaga tushib bola bilan savol-javob qilibdi. Bola vazir va barcha ulamolarning savollariga aniq javob beribdi. Shunda vazir podshoga:

— Bu bola ko'p kitob o'qigan, donishmand bola ekan. Agar uni o'ldir-sangiz, la'natga qolasiz, — debdi.

Yigitning aql-idroki podshoga ma'qul bo'libdi va uni qo'l ostidagi hududlardan biriga boshliq etib tayinlabdi. Yigit kitoblardan olgan bilimi, aql-idroki bilan ish tutib, yurtda adolat o'rnatibdi.

(M. Murodov)

topgan-tutgan — находка

sudxo'r — ростовщик

puxta — прочный, расчётливый

adolat — справедливость

ulamolar — придворные

darg'azab bo'lmoq — разозлиться

o'tkir zehni — остроумный

o'rnatmoq — установить

Uyga vazifa. Matn mazmunini so'zlab bering.

III MAVZU. DO‘STLAR DAVRASIDA

(Otlarda -gacha, -dagi qo‘shimchalarining qo‘llanishi)

1 - DARS

1-topshiriq. Rasmlarni kuzating. Berilgan savollar asosida o‘zaro suhbatlashing.

- Rasmda kimlar tasvirlangan?
- Ularning chehralarida nimalarni ko‘ryapsiz?
- Sizning ham shunday do‘stlaringiz bormi?

1-mashq. Matnni o‘qing, ona tilingizga tarjima qiling.

Do‘stlik haqida

Do‘stlik, o‘rtoqlik, birodarlik fazilatlari, asosan, maktab davrida shakllanadi. Bolalar bir sinfda o‘qish jarayonida birga o‘qish va birga mehnat qilishga o‘rganadilar. Darslarni o‘zlashtirishga qiynaladigan bolalarga a‘lochi do‘stlari yaqindan ko‘mak beradilar. Do‘stining yutuqlaridan xursand bo‘ladigan, kamchiligini tuzatishga ko‘maklashadigan insonlarga chinakam do‘st hisoblanadi. Do‘st tutinish insonlar uchun eng yaxshi fazilatdir. Kimki kelajagi porloq va istiqbolli bo‘lishini istasa, do‘st va o‘rtoqlar orttirishi, do‘stlikni qadrlashi kerak. Do‘stlikning qudrati hamma narsadan ustun.

(„Bolalar ensiklopediyasi“dan)

birodarlik — братство
shakllanmoq — формироваться
o‘zlashtirish — успеваемость
yutuq — выигрыш, успех
do‘st tutinish — подружиться

fazilat — достоинство
jarayon — процесс
chinakam — настоящий
qadrlash — ценить

2-topshiriq. Muxbir bilan suhbat matnini o‘qing. So‘ng bir-biringizga savollar berib, suhbatni davom ettiring.

- Ayting-chi, bu musobaqalarda qatnashish sizga nima berdi?
- Men musobaqalarda birinchi bor qatnashishim. Shuning uchun g‘olib bo‘la olmadim. Lekin bundan sira xafa emasman. Men tajriba orttirdim, juda ko‘p do‘stlar bilan tanishdim.
- Do‘stlik, do‘st tutinish deganda nimani tushunasiz?
- Do‘stlik — insoniy fazilatlardan biri. Insonning do‘sti qancha ko‘p bo‘lsa, shuncha yaxshi. Do‘stlaring ko‘p bo‘lsa, senga yordam beruvchilar, qo‘llab-quvvatlovchilar ko‘p bo‘ladi.

2-mashq. O‘qing. Ajratib ko‘rsatilgan qo‘shimchalarning ma’nolariga e’tibor bering.

Do‘stlar yordami

Bugun uyimizda hashar bo‘ldi. Har yili kech kuz faslida buvam hovlimizdagi tok novdalarini so‘ridan tushirib ko‘madilar. Buning uchun avval uzumlarni uzish, tok barglarini kesish, so‘ngra so‘ridagi toklarni tushirish kerak. Dadam xizmat safariga ketganlari uchun do‘stlarimni hasharga chaqirdim. Anvar, Ramz, G‘ani, Tolib, Uchqungacha — hammalari kelishdi. Ertalabdan to kechqurungacha barcha ishlarga qarashishdi. Buvam juda xursand bo‘ldilar. „Do‘stligingiz boqiy bo‘lsin. Do‘stlik eng katta boylik, uning qadriga yetinglar“, deb duo qildilar.

Bilib oling!

-gacha, -dagi qo‘shimchalari otlarga qo‘shilib kelib, chegara, o‘rin, vaqt ma’nolarini bildiradi. Masalan:

Bu poyezd Samarqandgacha boradi (chegara ma’nosi).

Kechqurungacha barcha ishlarni tugatdik (vaqt ma’nosi).

Bog‘dagi barcha ishlarni birga bajardik (o‘rin ma’nosi).

-gacha qo‘shimchasi chegara ma’nosini ifodalaganda undan avvalgi so‘zda **-dan** qo‘shimchasi qo‘llanadi. Masalan:

Hasharga Tolibdan Uchqungacha — barcha keldi.

3-mashq. Nuqtalar o'rniga mos qo'shimchalarni qo'yib yozing, so'ng ular ishtirokida gaplar tuzing.

uy... voqea	ertalab... kechqurun...
ko'ngil... gaplar	katta... kichik...
maktab... darslar	o'quvchilar... o'qituvchilar...
kitob... qoidalar	boshi... oxiri...

Uyga vazifa. Do'stlar yordamida bajargan ishlaringiz haqida matn tuzing.

2 - DARS

3-topshiriq. She'rni o'qing, mazmunini so'zlab bering.

Yetti og'ayni

Bizlar yetti og'ayni:
Men, Anvar, Ramz, G'ani,
Tolib, Uchqun va Quvnoq
O'ynaymiz ahil, inoq.
Tengdir hatto yoshimiz,
O'xshash ko'z-u qoshimiz.
A'lochimiz o'qishda,
Namunamiz har ishda.

Havas qilar odamlar,
Xursand oyim, dadamlar.
Birdir niyat, gapimiz,
Bundan so'ng ham safimiz
Ko'payadi, albatta,
Inoqlikda gap katta.

(*Ibrohim Donish*)

4-mashq. „Do'stlik haqida“ matnidani foydalanib, qavs ichida berilgan savollarga mos javoblar bilan gaplarni to'ldirib yozing.

1. Do'stlik, o'rtoqlik, birodarlik fazilatlarini ... (qachon?) shakllanadi.
2. Sinfdoshlar bir sinfda o'qish jarayonida ... (nimaga?) o'rganadilar.
3. Darslarni o'zlashtirishga qiynaladigan bolalarga ... (kimlar?) yaqindan ko'mak beradilar.
4. ... (qanday?) insonlar chinakam do'st hisoblanadilar.
5. Do'stlik ... (nimadan?) qudratli.

5-mashq. Haqiqiy do'stga berilgan ta'riflarni o'qing. Sizda shu xususiyatlarning qaysisi bor bo'lsa, belgilab boring.

Haqiqiy do'st:

- bilganini sendan sir tutmaydi;
- g'amli va shodon kunlarda o'zgarmaydi;

- o'zgalar g'iybatiga ishonib, o'z munosabatini o'zgartirmaydi;
- arzimas aybga xafa bo'lib, arazlab yurmaydi;
- aybsiz do'st qidirmaydi;
- do'stidan narsa ayamaydi;
- do'sti o'zidan o'zib ketsa quvonadi;
- do'stining boshiga kulfat kelsa, yonidan ketmaydi.

4-topshiriq. Guruhlarga bo'lining va ma'lumot uchun berilgan so'zlardan foydalanib „Eng, eng, eng...“ o'yinini tashkil eting. O'yinda eng yaxshi sifat-larni ko'p va to'g'ri sanab ko'rsatgan guruh g'olib bo'ladi.

N a m u n a : *Sinfimizdagi eng yaqin do'stim, ...*

Ma'lumot uchun so'zlar: *ilg'or, bilimdon, yaqin, saxiy, tirishqoq, chaqqon, samimiy, a'lochi, jamoatchi.*

Adabiy o'qish

Chin do'stlar

Javohir, Jahongir, Jamshid bir sinfdagi o'qishadi. Ular juda qalin do'st. Futbol o'ynashda deysizmi, hatto darsdan bo'sh vaqtlarda ham ularni birga ko'rasiz. Ota-onalari, kech bo'lgach, ularni bir-birlarinikidan qidirishadi. Chunki ular ham bu uch o'rtoqning qiliqlariga o'rganib qolishgan-da. Kunlarning birida Jamshid yiqilib, ko'p qon yo'qotdi. Bu voqeani eshitgan do'stlari kasalxonaga yugurishdi. Jamshidga qon kerak ekan. Do'stlari bunga tayyor ekanligini aytishdi. Shifokorlar bu bolakaylarning Jamshidga bo'lgan do'stlik mehridan hayron qolishdi.

— Chin do'stlar shunday bo'lishadi, barakalla, bolalarim. Lekin siz-lardan qon olmaymiz, kattalardan qon olishimiz kerak, — dedi shifokor.

Javohir bilan Jahongir to do'sti ko'zini ochguncha yonidan ketishmadi. Xavf ortda qolgachgina, ular uy-uylariga tarqalishdi. Jamshid esa do'st to-pishda adashmaganidan xursand edi...

(Kamola Ergash qizi)

Uyga vazifa. Berilgan savollarga yozma javob yozing.

1. Do'stlik deganda nimani tushunasiz?
2. Do'stlaringiz yordamida qanday ishlarni bajarasiz?

IV MAVZU. MENING BIRINCHI O'QITUVCHIM

(Ot ko'makchilar, ularning egalik va kelishik qo'shimchalari bilan ishlatilishi)

1-DARS

O'qituvchi va murabbiylar mehnatini hech narsa bilan o'lchab, qiyoslab bo'lmaydi. Yurtimizda har yili 1-oktabr sanasini O'qituvchilar va murabbiylar kuni sifatida umumxalq bayrami deb e'lon qilinganligi xalqimizning ustozlarga azaliy hurmat-ehtiromining yaqqol namunasidir.

Islom Karimov

1- topshiriq. Berilgan tayanch so'zlar asosida ustozlaringizni ta'riflang. Qaysi ustozingizni nima uchun yaxshi ko'rishingizni ayting.

Tayanch so'zlar: mehribon, aqlli, shirinso'z; o'qish, yozish, rasm chizish; tartibli, ahil, do'st, maslahat; o'rgatmoq, bermoq.

2- topshiriq. Matnni o'qing. Birinchi o'qituvchingiz haqida so'zlab bering.

Birinchi o'qituvchim

Har bir insonning birinchi ustozining birinchi o'qituvchisi bo'ladi. Hammamiz ham qo'limizga birinchi marta qalam, ruchka tutqazib,

yozishni, o'qishni o'rgatgan o'qituvchimizni hech qachon unutmaymiz. Olimlar fan yo'liga yetaklagan, shogirdlar hunar o'rgatgan ustozlarini hamisha faxr bilan eslaydilar. O'qituvchilarimizdan biz faqat bilimgina emas, balki tarbiya ham olamiz. Shuning uchun odobli bolalarga kattalar „Ustozingga rahmat“ deyishadi. Yoki aksincha „Ustozing o'rgatmaganmi?“ degan tanbehlarni ham eshitib qolamiz. Bu o'quvchilarga ustozlarning ta'siri nihoyatda kuchliligidan. Xalqda „Ustoz — otangdek ulug'“ deyilishining sababi ham shundandir.

1-mashq. Berilgan so'zlarni zarur shaklga qo'yib, gaplar tuzing.

1. Biz, yig'ilmoq, ertalab, bino oldi, maktab, bilan, onalar.
2. Men, esdan chiqarmoq, o'qituvchim, sira, birinchi.
3. Edi, ustoz, kamtar, nihoyatda, inson, birinchi.
4. Kelgan, maktab, kun, birinchi, esdan chiqarmoq, men, hech qachon.
5. Sinf, parta, o'qituvchi, ikkitadan, o'tqazmoq.
6. Ushlamoq, ruchka va qalam, yozmoq, o'rgatmoq.

Bilib oling!

Old, tag, ust, ich, yon, orqa, o'rt, ora, bosh, qosh so'zlari ot ko'makchilar deb atalib, ular, ko'pincha, egalik va kelishik qo'shimchalari bilan ishlatiladi. Bunda avval egalik qo'shimchasi, so'ngra kelishik qo'shimchasi qo'shiladi. Masalan: *ich +i +ning, ust+i+ni, qosh+i+ga, old+i+da, ora+si+dan, bosh+i+ga, qosh+i +da* kabi.

2-mashq. Qavs ichida berilgan ot ko'makchilarni zarur shaklga qo'yib, berilgan gaplarni ko'chiring.

1. O'quvchilar ertalab maktab binosi ... (*old*) to'plandilar. 2. Maktabimiz ... (*qosh*) tajriba uchastkasi bor. 3. O'qituvchimiz bizni ... (*yon*) chaqirdilar. 4. Sinfimizdagi javonning ... (*ich*) darsliklar, lug'atlar, turli qo'llanmalar bor. 5. Hoshimjon juda sho'x edi: bir yerda tinch o'tirmas, hali daraxt ... (*uch*), hali tom ... (*ust*) o'tirar, bir qarasang, daryo ... (*bo'y*) ketib qoldirdi.

3-topshiriq. Matnni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlar va birikmalar yordamida qayta so'zlab bering.

Ustozlarning ustozlari

Siz **birinchi „Alifbo“ darsligini** kim yozganini bilasizmi? Bu — ulug' ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniydir. U 1879-yilda Toshkentda tug'ilgan. Abdulla Avloniy o'zi **maktab** ochib, ko'p **darsliklar** yozgan. Bolalar uning **„Birinchi muallim“ kitobidan** ilk bor harf tanishgan. **„Ikkinchi muallim“dan** esa **she'r** va **hikoyalar** o'qishni o'rganishgan. Uning 1909—1917-yillarda bosilgan to'plamlari **o'qish kitobi** vazifasini bajargan. Shuning uchun Abdulla Avloniy barcha ustozlarning ustozlari deb hisoblaydilar. Biz ham birinchi bor qo'limizga qalam tutqazib, o'qish va yozishni o'rgatgan ustozimizni hamisha hurmat bilan yodda tutamiz.

Ayting-chi, nima uchun Abdulla Avloniy barcha ustozlarning ustozlari deb hisoblaydilar?

4-topshiriq. She'rni ifodali o'qing.

Birinchi muallimim

Oftobimiz, oyimiz,
So'zlari muloyimsiz.
Omon bo'ling, doim siz,
Birinchi muallimim.
Darsda shovqin solmaymiz,
Yomon baho olmaymiz.
Biz sizni ardoqlaymiz
Birinchi muallimim.

Biz bo'lsak ahil, inoq,
A'lochi, kamtar, quvnoq,
Sochingizga tushmas oq,
Birinchi muallimim.
Etolmasak sizni shod,
Ko'ngil uyingiz obod.
Qarzdormiz umrbod,
Birinchi muallimim.

(*Olqor Damin*)

qarzdor — задолжник
shovqin — шум

ardoqlamoq — дорожить
muloyim — вежливый

Uyga vazifa. She'rni yod oling va birinchi ustozingiz haqidagi xotiralaringizni yozing.

2 - DARS

3-mashq. Matnni o‘qing. Yozuvchining eng ulug‘ ustozga bergan ta’rifini daftaringizga ko‘chirib yozing.

Eng ulug‘ ustoz

Meni tez-tez maktablarga o‘quvchilar bilan uchrashuvlarga taklif qilishadi. Shunda, ko‘pincha, o‘quvchilar „Sizning birinchi ustozingiz kim?“ deb savol berishadi. Men ularga shunday javob beraman:

— Men qo‘limga ilk marta qalam tutqazgan, menga o‘qish va yozishni o‘rgatgan o‘qituvchilarimdan doimo minnatdorman. Ammo kitobni eng ulug‘ ustozim degim keladi. Bolaligimda kitobni qo‘limdan hech qo‘ymas, unga boqib to‘ymas edim. „Kitob“ so‘zining asl ma’nosini otalardan so‘rab, aniq bilib oldim. Kitob so‘zi **kel, top, bilim ol** ma’nolarini bildirar ekan. Kitob eng ulug‘ ustoz va qadrdon do‘stdir.

(*Quddus Muhammadiy*)

taklif qilmoq — пригласить
ko‘pincha — часто

faxr bilan — с гордостью
minnatdorchilik — благодарность

Bilib oling!

Ot-ko‘makchilar yordamchi so‘zlar hisoblansa-da, lug‘aviy ma’nosini to‘liq yo‘qotmaganligi uchun nutqda mustaqil so‘z sifatida ham qo‘llana oladi. Masalan: *Maktabimiz yonida (ko‘makchi) katta sport maydoni bor. Yonimizdan (ot) anhor oqadi.*

4-mashq. O‘qing. Gaplar tarkibidagi ot-ko‘makchilar qay o‘rinda yordamchi, qay o‘rinda mustaqil so‘z vazifasini bajarayotganini aniqlang.

Maktabga birinchi kelgan kunim hamon esimda. O‘qituvchimiz bizni kutib olib, bir qator qilib sinfga olib kirganlar. Keyin bo‘yimizga qarab, ikkitadan o‘tqazganlar. Ular qo‘llarimizni parta ustiga qo‘yib o‘tirishga, yonimizda o‘tirgan do‘stimizga xalaqit bermaslikka o‘rgatganlar. Dars vaqtida orqa va old partalarda o‘tirganlar bilan gaplashib o‘tirishga sira ruxsat bermas edilar. Sumkalarimizni parta tagiga qo‘yar, kitob-daftarimiz parta ustida turar edi. Shu tartib-intizomga hali-hali rioya qilaman.

5- topshiriq. Guruhlarga bo'lining va „Eng, eng, eng...“ o'yinini tashkil eting. Eng yaxshi ustozingiz, eng yaxshi fan, eng yaxshi kitob, eng yaxshi she'r haqidagi fikringizni ayting.

Adabiy o'qish

Amir Temur va Mirzo Ulug'bek

Sohibqiron Amir Temurning nabirasi Mirzo Ulug'bek bolaligidan boshlab zakovatli va farosatli bo'lib o'sdi. U ko'p bilimlarni chuqur egallagan va bilim bergan ustozlarini benihoyat hurmat qiluvchi inson edi. Ayni vaqtda ustozlari ham uni sevguvchi edilar. Rivoyat qilishlaricha, Mirzo Ulug'bek yoshligida Amir Temur Rumdan chaqirib keltirgan bir donishmanddan saboq olgan. Donishmandning bir odati bo'lib, saboq berish vaqtida boshini engashtirib, yerga qarab o'tirar ekan. Agar shogirdi biror jumlanı yanglish o'qisa yoki biror xatoga yo'l qo'ysa, boshini ko'tarib, unga qarab qo'yar ekan.

Bir kuni Mirzo Ulug'bek ustози oldida bir kitob o'qiyotgan edi. U: „Uddasidan chiqmagan narsangizni nega va'da qilasiz?“ degan jumlanı o'qigach, ustози boshini ko'tarib, unga bir qarab qo'yibdi. Ulug'bek Mirzo: „Ehtimol, yanglish o'qigan bo'lsam kerak“, deb jumlanı diqqat bilan qaytadan o'qibdi. Ammo ustози bu gal ham boshini ko'tarib, unga qarab qo'yibdi.

Mirzo Ulug'bek saboqdan keyin bobosi yoniga kelib:

— Bobojon, ustozimga biror narsa va'da qilgan bo'lsangiz, darhol va'dangizga vafo qiling, deb bo'lgan voqeani Amir Temurga aytib beribdi. Amir Temur nabirasining hikoyasini eshitib:

— Ustozing mendan Rumda qolib ketgan kutubxonasini olib kelishga odam yuborishimni so'ragan va „Bu kitoblar menga emas, nabirangizga kerakdir“, deb iltimos qilgan edi. Men odam yuborishga va'da qilgan edim, ammo yodimdan ko'tarilib ketibdi, — debdi. So'ng shu zahotiy oq rumlik donishmandga bergan va'dasini darhol bajo keltirish uchun farmon beribdi.

zakovatli — сообразительный
yanglish — ошибка
farmon — указ

donishmand — мудрец
darhol — немедленно
jumla — фраза, предложение

Uyga vazifa. Matn mazmunini so'zlab bering.

V MAVZU. INSONIY FAZILATLAR

(Qo'shma va juft otlarning yasaliishi va qo'llanishi)

1 - DARS

1-topshiriq. Berilgan rasmlar asosida suhbatlashing. Har biriga o'z munosabatingizni bildiring.

1-mashq. Matnni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni zid ma'noli so'zlar bilan juftlab yozing va ularga ta'rif bering.

Insoniy fazilatlar

To'g'riso'zlik, xushxulqlik, mehnatsevarlik, kamtarlik, bilimdonlik, halollik, saxiylik kabi xislatlar yuksak insoniy fazilatlar hisoblanadi. Bunday fazilatlarga ega insonlar jamiyatda hurmat qozonadi, boshqalar oldida e'tiborga ega bo'ladi. Komil inson bo'lish uchun kishi o'zida yoshlikdan ushbu fazilatlarni tarbiyalab borishi kerak. **Maqtanchoqlik, yolg'onchilik, hasadgo'ylik, o'zgalarni mensimaslik** insonni obro'sizlantiradi. Shuning uchun hamisha **to'g'riso'z, g'amxo'r** va **kamtar** bo'ling. „Kamtarga kamol, **manmanga** zavol“, deydi dono xalqimiz.

Bilib oling!

Qo'shma otlar kamida ikki asosdan iborat, ammo bir tushunchani bildiruvchi so'zlardir. Ular qo'shib yoki ajratib yozilishi mumkin. Masalan: *belbog', yeryong'oq, gultojixo'roz,*

rahmdil, xushmuomala, oqko'ngil kabi so'zlar qo'shib yoziladi.

Markaziy Osiyo, oynayi jahon kabi so'zlar ajratib yoziladi.

Insonning axloq-odobiga oid so'zlarni bilib oling!

Ijobiy fazilatlar

mehribon
mehnatsevar
xushmuomala
rostgo'y
tirishqoq
farosatli

Salbiy odatlar

xasis
nodon
maqтанchoq
yolg'onchi
dangasa
loqayd

2-mashq. Berilgan so'zlar orasidan insoniy fazilatlarni ifodalovchi so'zlarni ajratib yozing.

Ko'rkam, sezgir, ozg'in, mehnatsevar, xushfe'l, kamgap, shirinso'z, chaqqon, chiroyli, xushbichim, g'amxo'r, epchil, xushmuomala, saxiy, to'g'riso'z, ziyrak, past bo'yli, toza qalb, rostgo'y, ulkan, jasur, oqko'ngil, tiniq, bag'rikeng, qotma, xushchaqchaq, baxil, qizg'anchiq, erinchoq, mug'ambir, dovyurak, ozoda.

3-mashq. Matndan avval yaxshi xulqqa oid fazilatlarni, so'ngra yomon xulqqa oid odatlarni ko'chirib yozing.

Yaxshi xulq — yaxshi husn

Yaxshilikning katta-kichigi bo'lmaydi. Bir odamga ochiq chehra bilan muomala qilish, keksalarni ko'chaning narigi betiga o'tkazib qo'yish, ularga joy bo'shatib berish ham insoniy fazilatlardir. Bir og'iz shirin so'z kishiga qanchalik xursandchilik bag'ishlasa, noo'rin aytilgan sovuq gap ham odamning dilini vayron qiladi. Kishi qaysi kasb egasi yoki qanday yoshda bo'lishidan qat'i nazar, odamlar bilan yaxshi munosabatda bo'la olmasa, u kasbini ham, qadrini ham yo'qotadi. Odam samimiyligi bilan obro' topadi. O'ylamasdan aytilgan so'zlar, quruq va'dalar obro'ni ketkizadi. Xushmuomala bo'lish madaniyatlilik belgisidir.

(Shukrullo)

2-topshiriq. Savollarga javob bering.

1. Ushbu matndan qanday xulosaga keldingiz?
2. Nima uchun yaxshi odatlar „fazilat“ deb ataladi?
3. Qaysi odatlar yomon xulq hisoblanadi?
4. Umuminsoniy fazilatlar va har bir xalqqa xos milliy fazilatlarga nimalar kiradi?

3- topshiriq. Matnlarni o'qing. Har biriga o'z munosabatingizni bildirgan holda berilgan savollarga javob bering.

1. Nozima avtobusda o'tirib ketayotgan edi. Bekatdan bir kishi avtobusga chiqdi. Nozima u kishiga joy berdi va o'zi o'rtog'i Munisaning yoniga borib turdi. Shunda Munisa sekingina Nozimadan so'radi: „Nimaga joy berding, o'qituvchingmi?“

Ayting-chi, Munisa kimlarga joy berish kerak deb o'ylar ekan?

2. Qobiljon bilan Qosimjon ko'chada o'ynab yurishgan edi. Oldilarida ketayotgan ayolning xaltasidan bir-ikkita kartoshka yerga to'kilib tushib qoldi. Uni ko'rgan Qosimjon:

— Xolajon, kartoshkangiz tushib qoldi, — dedi. Qobiljon esa yugurib borib, kartoshkalarni terib oldi-da, ayolga berdi. Ayol Qobiljonga:

— Rahmat, o'g'lim, baraka top, — dedi. Qosimjon esa hayron bo'lib, „Kartoshkalar to'kilganini men birinchi aytgan edim-ku. Nega u ayol menga rahmat aytmadi?“ deb o'yladi.

Ayting-chi, kim rahmatga loyiq ish qildi?

4-topshiriq. Rivoyatni o'qing, mazmunini so'zlab bering. Rivoyatga mos sarlavha qo'ying.

Aytishlaricha, qadim zamonda bir podsho koshona qurdirishni ixtiyor etibdi. U mashhur hunarmand ustalarni huzuriga chaqirib, maqsadini aytibdi. Ustalar reja tuzib, eng to'g'ri, kam-ko'sti yo'q, baland ustun axtarishib, shahar-u qishloqlarni kezib chiqishibdi. Nihoyat, yolg'iz yashovchi kekxa ayol hovlisidagi azim terakni tanlashibdi. Ular kampirga tilla tangalar berib, terakni kesib olib ketibdilar. Uni saroyning o'rtasiga o'rnatibdilar, zarhal naqshlar bilan ishlov beribdilar. Ustun esa saroy chiroyni yana ham ochib yuboribdi. Saroy bitgach, odamlar uni tomosha qilgani kelishibdi. Saroyini ko'rish uchun kelgan kampir ham ustunga qarab: „To'g'ri o'sganing uchun mana shunday bezanib, el e'tiborini tortib

turibsan. Egri bo‘lib o‘sganingda o‘tin bo‘lib, yonib kul bo‘larding. To‘g‘rilik senga shunchalar izzat-ikrom baxsh etdi. Shu tufayli men ham yo‘qchilikdan qutulib, turmushim yaxshilanib ketdi“, degan ekan.

(„Diktantlar to‘plami“dan)

qadim zamonda — в давние времена

ixtiyor etibdi — задумал

egri — кривой

ustun — колонна

azim — громадный

terak — тополь

koshona, saroy — дворец

Uyga vazifa. Rivoyatdan olgan xulosangizni yozing.

2 - DARS

4-mashq. Matnni o‘qing. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarning tuzilishiga va imlosiga e‘tibor bering.

Kamtarlik

Kamtarlik insonga xos eng go‘zal fazilatlardan biridir. Kamtar deganda ko‘z oldimizda **mehnatsevar, xushmuomala, xushfe‘l, kamgap, shirinso‘z, rostgo‘y** kishi namoyon bo‘ladi. Kamtar inson **katta-kichikni** doimo hurmat qiladi. U oddiy va ozoda kiyinadi, ortiqcha **pardoz-andozlarga** berilmaydi. Kamtar kishi **odobli, yaxshi xulqli** bo‘ladi. **Ota-onasi, qarindosh-urug‘lari, do‘st-birodarlari** bilan suhbatlashganda, **bahs-munozaralarda** hech qachon qo‘pollik qilmaydi. Shuning uchun xalq orasida doimo **obro‘-e‘tiborga** ega bo‘ladi.

Bilib oling!

Juft otlar ikki so‘zning ma‘no jihatdan teng bog‘lanishidan tashkil topib, chiziqli bilan yoziladigan so‘zlardir. Ushbu so‘zlar **-u (-yu)** yuklamasi bilan bog‘langanda, chiziqli qo‘yilmaydi. Masalan: *ona-bola* — *ona-yu bola*, *bog‘-bo‘ston* — *bog‘-u bo‘ston* kabi. Juft so‘zlar quyidagicha tuzilishi mumkin: har ikki qismi mustaqil qo‘llanadigan so‘zlardan: *opa-singil, g‘am-tashvish, kecha-kunduz* kabi. Bir yoki ikkala qismi mustaqil qo‘llana olmaydigan so‘zlardan: *bo‘sh-bayov, alg‘ov-dalg‘ov, apil-tapil* kabi.

5-mashq. Maqollarning davomini o‘ng tomondan topib yozing.

Boshingga qilich kelsa ham,	so‘rab kir.
Kamtarga kamol,	yomonlikka yomonlik.
Yaxshilikka yaxshilik qaytadi,	ko‘nglimiz keng.
Eshik ochiq bo‘lsa ham,	bug‘doy so‘zing bo‘lsin.
Bug‘doy noning bo‘lmasa ham,	to‘g‘ri gapir.
Uyimiz tor bo‘lsa ham,	manmanga zavol.

5-topshiriq. Matnlarni o‘qing va berilgan vaziyatli test topshiriqlarini yeching.

1. Yo‘lda opa-uka — Lola va Anvar borishardi. Ulardan oldinda esa bir kampir borardi. Kampir yo‘lda karmonchasini tushirib qo‘ydi. Anvar buni ko‘rib qoldi va engashib karmonni oldi-da, yugurib kampirga olib bordi:

— Buvi, karmonchangizni oling, — dedi.

Kampir karmonni olib cho‘ntagiga soldi va yo‘lida davom etdi. Anvar orqasiga qaytdi va opasiga: „Nega u rahmat demadi?“ — dedi.

(„G‘uncha“dan)

Bolalar, kampir nega Anvarga rahmat demadi? To‘g‘ri javob qaysi?

1. Kampir keksa bo‘lgani va yaxshi gapira olmagan uchun.
2. Kattalar kichiklarga rahmat demaydilar.
3. Halollik — barchaning burchi. Anvar o‘z burchini bajardi, shuning uchun unga rahmat aytish shart emas.

2. Saxiy bir podshoh bor edi. Uning bir quli bor bo‘lib, u podshohga sidqidildan xizmat qilar edi. Bir kuni podshoh bazm beribdi. Ovqat tortish vaqtida favqulodda xizmatchining oyog‘iga tosh tushib ketibdi va xizmatchi issiq ovqatni podshohning boshiga to‘kib yuboribdi. Odamlar: „Podshoh endi uni o‘ldiradi. U og‘ir gunoh qildi“, deb o‘ylashibdi.

Podshoh esa shunday ish tutibdi:

(Alisher Navoiy. „Hayrat ul-abror“dan)

Sizningcha, podshoh qanday ish tutgan?

1. Qulining xafaligini, o‘ta xijolat chekayotganini ko‘rib, uni kechiribdi.
2. Qulni o‘limga buyuribdi.
3. „Xijolatning o‘zi uni o‘ldirib bo‘ldi“ deb, uni afv etibdi.

Shirin qanday qiz?

Shirin maktabdan keldi. Qarasa, uyda hech kim yo'q. Dadasi ishda. Oyisi ham hali ishdan kelmabdi. U xonaga kirib, kiyimlarini almashtirib chiqdi.

„Nima ish qilsam ekan-a?“ dedi zerikib o'ziga o'zi. Hamma yoqda ukasining o'yinchoqlari: ayiqpolvon, fil, bir quloqli quyon sochilib yotardi.

„Uylarni yig'ishtirib, tozalab chiqsammikan?“ xayolidan o'tkazdi Shirin. Ammo shu payt qorni ochganligini payqadi. Oshxonaga kirib, nonga sariyog' surtib yeya boshladi. Termosdagi issiq choydan piyolaga quyib, murabbo bilan ichar ekan, bir to'p yuvuqsiz idish-tovoqlarga ko'zi tushdi. Ertalab o'zi choy ichgach, „Maktabga kech qolaman“ deb, yuvmasdan qoldirib ketgan edi.

„Hozir choyimni ichib bo'lgach, oshxonani tartibga keltirib qo'ya-man“, deb o'yladi. „Yoki... yaxshisi, biror ovqat qilib tursammikin-a! — dedi birozdan keyin ikkilanib. — Oyim ham ishdan kelib, rosa sevinardilar.“

U kartoshka archmoqchi edi, qarasa, toza idish yo'q...

„Yo'q, avval idish-tovoqlarni yuvib, uylarni tozalab, keyin ovqatga unnayman“, degan qarorga keldi nihoyat Shirin. U choyini ichib bo'lgach, qorni to'yib, erinibgina o'rnidan turdi. Endi unga uy tozalash ham, idish-tovoqlarni yuvish ham yoqmay qolgandi.

„E-e, — dedi yana o'ziga o'zi. — Ovqat qacho-on pishadi! Oyim o'zlari kelsalar, tezroq va shirinroq qiladilar. O'shanda yuvarman idishlarni ham“, deb o'yladi.

Shirin nima qilishini bilmay, mehmonxonaga kirdi. Shu payt ko'zi uy to'rida turgan televizorga tushdi. „Topdim, — dedi sevinib Shirin. — Yaxshisi, multfilm ko'rib turaman“. U televizorning qulog'ini burab, uning ro'parasidagi kresloga o'zini tashladi.

(Yoqutxon Rahimova)

rioya qilmoq — соблюдать
astoydil — усердно

amalga oshirmoq — осуществлять
yuvuqsiz — немывый

Uyga vazifa. Hikoyani so'zlab bering va Shiringa munosabat bildiring.

VI MAVZU. TIL BOYLIGI — EL BOYLIGI

(Ravishlarda daraja. *Eng, juda, g'oyat, biroz*
soʻzlarining qoʻllanilishi)

1 - DARS

1-mashq. Matnni oʻqing. Ajratib koʻrsatilgan gaplarni koʻchiring.

Oʻzbekiston Respublikasining davlat tili oʻzbek tilidir. 1989-yil 21- oktabrda „Davlat tili toʻgʻrisida“gi qonun qabul qilindi. Ushbu qonun milliy qadriyatlarimizni tiklash va rivojlantirish uchun juda katta imkoniyatlar berdi. **Oʻzbek tili mustaqil davlatimizning bayrogʻi, gerbi, madhiyasi qatorida turadigan, qonun yoʻli bilan himoya qilinadigan muqaddas tim-sollardan biriga aylandi.** Oʻtgan davr mobaynida davlat tilining hayotimizdagi oʻrni va taʼsirini kuchaytirish yoʻlida gʻoyat ulkan ishlar amalga oshirildi. Istiqloq yillarida oʻzbek tilining qoʻllanish doirasi nihoyatda kengaygani, uning xalqaro miqyosda ham muloqot vositasiga aylanib borayotgani juda quvonarlidir. **Tilga eʼtibor — elga eʼtibor,** deyilar.

(Islom Karimov. Yuksak maʼnaviyat — yengilmas kuch“ asaridan)

1-topshiriq. Rasmni kuzating. Berilgan tayanch soʻz birikmalari ishtirokida gaplar tuzing va til bayrami taassurotlari haqida oʻzaro suhbatlashing.

Tayanch soʻz va birikmalar: katta zal, bezatilgan sahna, bayramona kiyin-gan oʻquvchilar, devoriy gazetalar, Navoiy portreti, til bayrami.

2-mashq. Matnni oʻqing. Belgi bildiradigan soʻzlarni toping va darajasini koʻrsating.

Til bayramida

Har yili 21-oktabrda respublikamizda til bayrami oʻtkaziladi. Shu kuni maktabimizda barcha oʻquvchilar katta zalga yigʻiladilar. Sahna chiroyli gullar bilan bezatiladi. Sahnaning toʻrida buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning katta surati turadi. Devorlarga tilga bagʻishlangan devoriy gazetalar osilgan. Biz bayramda oʻzbek tili darslarida va oʻzbek tili toʻgaragida oʻrgangan sheʼrlarimizni aytib beramiz, milliy liboslarda raqslar tushamiz, turli tillarda qoʻshiqlar, sahna koʻrinishlarini ijro etamiz. Bayram ser-mazmun va qiziqarli oʻtadi.

2-topshiriq. Suhbat matnini rollarga boʻlib oʻqing.

Azamat: Denis, sen kecha til bayramida ishtirok etdingmi?

Denis: Ha, bizning sinfimiz bayramga atab maxsus sahna koʻrinishi tayyorladi.

Azamat: Sen-chi, sen oʻzing ham qatnashdingmi?

Denis: Albatta. Men oʻzbek tilida sheʼr oʻqib berdim.

Azamat: Sahna koʻrinishini tayyorlashga kim yordam berdi?

Denis: Oʻzbek tili oʻqituvchimiz Guli Botirovna. Biz oʻzbek tili darsida, toʻgarak mashgʻulotlarida ham koʻpincha rolli ijrolar, jonli muloqotlar oʻtkazib turamiz. Oʻzbek tili darslari juda qiziqarli oʻtadi.

Azamat: Sezilyapti. Oʻzbek tilida ancha yaxshi gapiryapsan.

Denis: Men koʻp tillarni bilishni xohlayman. Bogʻchada ingliz tilini oʻrganishni boshlaganman. Maktabimizda esa nemis tili chuqur oʻrgatiladi. Kelajakda yapon va xitoy tillarini oʻrganish niyatim ham bor. Oʻzim yashaydigan mamlakatning davlat tilini ham yaxshi bilishim kerak, shuning uchun oʻzbek tilini astoydil oʻrganyapman.

Bilib oling!

Belgining darajasini ifodalashda **eng, juda, gʻoyat, biroz, nihoyatda** soʻzlari ishlatiladi. Bu soʻzlar sifat va ravishlardan oldin qoʻllanadi. Masalan: *juda katta, gʻoyat ulkan, eng tez* kabi.

3-mashq. Berilgan soʻzlarga daraja bildiruvchi soʻzlarni qoʻshib, namunadagidek yozing.

Namuna: *Ulkan ishlar — gʻoyat ulkan ishlar, ...*

Katta bayram, yaxshi taassurotlar, tez gapirmoq, qiziqarli darslar, faol ishtirok etmoq, chiroyli bezatilgan, milliy liboslar.

4-mashq. Matnni oʻqing, mazmunini soʻzlab bering. Daraja bildiruvchi soʻzlarni oʻzi bogʻlangan soʻzlar bilan koʻchirib yozing.

Oʻzbek tili

Oʻzbek tili Markaziy Osiyodagi eng qadimiy va boy tillardan biridir. Yevropada roman tillarining rivojlanishida lotin tili qanday rol oʻynagan boʻlsa, Markaziy Osiyo mintaqasidagi turkiy tillarning rivojlanishida ham oʻzbek tili shunday rol oʻynadi. Oʻzbek tilining imkoniyatlari shu qadar kengki, unda sheʼriyat uchun kerakli boʻlgan soʻz boyligi, goʻzal va nafis uslublarni juda koʻplab topish mumkin. XV asrda buyuk mutafakkir shoirimiz Alisher Navoiyning „Muhokamat ul-lugʻatayn“ („Ikki til muhokamasi“) kitobida oʻzbek tilining hech qaysi tildan qolishmasligi misollar bilan asoslab berilgan. Shuning uchun Alisher Navoiy oʻzbek adabiy tilining asoschisi hisoblanadi.

3-topshiriq. Sheʼrni ifodali oʻqing, mazmunini soʻzlab bering.

Til — millatning borligʻi

Til — millatning borligʻi,
Tarixiga yorligʻi.
Kim qadriga yetmasa,
Budir uning xorligi.
Tilga qilsang eʼtibor —
El tilida noming bor.
Oʻz tilingni yoʻqotsang,
Senga yoʻqdir iftixor.

Tilimizni asraylik,
Qalb toʻrida saqlaylik.
Oʻrganib uni obdan,
Biyron boʻlib soʻzlaylik.
Koʻzning mehr nurlari,
Soʻzning sehr durlari.
Sochilib tursin mudom,
Balqsin hayot gullari!

(Mannop Toji)

biyron — отточенный
yorliq — удостоверение

mudom — постоянно, вечно
balqimoq — расцветать

Uyga vazifa. Sheʼrni yod oling. Maktabingizda oʻtkazilgan til bayrami taassurotlari haqida matn tuzing.

2 - DARS

4-topshiriq. Suhbat matnini rollarga bo‘lib o‘qing. So‘ngra sinfdoshlaringiz bilan suhbatni davom ettiring.

Aziza: Natasha, hozir darsimiz qaysi xonada bo‘ladi?

Natasha: Hozir o‘zbek tili darsi. Ozbek tili mashg‘uloti o‘zbek tili xonasida bo‘ladi.

Aziza: Menga o‘zbek tili xonasi juda yoqadi. U yerda juda ko‘p kitoblar bor.

Natasha: Ha, menga ham bu xona juda yoqadi.

Aziza: O‘zbek tilidan to‘garak mashg‘ulotlari ham shu xonada o‘tadi.

Natasha: To‘garak mashg‘ulotlarida nimalarni o‘rganasiz?

Aziza: To‘garak mashg‘ulotlarida biz o‘zbek shoir va yozuvchilarining asarlarini o‘qiyimiz. She‘rlarni ifodali o‘qishni va yod aytishni o‘rganamiz. O‘qituvchimiz bizga o‘zbekcha so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rgatadilar.

Natasha: Men o‘zbekcha so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishda biroz qiynalaman. Men ham shu to‘garakka yozilsam bo‘lar ekan.

5-topshiriq. Matnni o‘qing, savollarga javob bering.

Til bilgan el biladi

Til barcha asrlarda xalqlar o‘rtasida eng asosiy muloqot vositasi bo‘lgan. Kimki boshqa millat va xalqlar tilini bilsa, u shu xalqning dilini ham anglaydi. Xalqlar o‘rtasidagi birlik, ahillik, mehr-oqibat va hurmat tilni bilishdan boshlanadi. O‘zbek xalq shoiri G‘afur G‘ulom ko‘p tilni bilishning xosiyati haqida shunday deb yozgan edi: „Hayotda ko‘p tilni bilish chuqur bilim olmoqchi bo‘lgan yoshlar uchun juda zarur. Inglizcha,

nemischa, fransuzcha yoki italyancha tillarni bilish dunyo madaniyati xazinasiga yo'l ochadi. Shekspirni, Bayronni, Shillerni, Gyugoni, Gyoteni, Dantenini asl nusxasida o'qiy olish katta fazilat-ku!"

Savollar

1. Boshqa tillarni bilishning qanday foydasi bor?
2. G'afur G'ulom ko'p til bilish haqida nima degan?
3. Siz qaysi tillarni o'rganyapsiz?

5-mashq. Matnlardan foydalanib, har bir gapni zarur so'zlar va birikmalar bilan to'ldirgan holda yozing.

1. Til barcha asrlarda xalqlar o'rtasida ... muloqot vositasi bo'lgan.
2. Shuning uchun „Til bilgan — ... “ deydi. 3. Xalqlar o'rtasidagi birlik, ahillik, mehr-oqibat va hurmat ... boshlanadi. 4. Chuqur bilim olmoqchi bo'lgan yoshlar uchun ... juda zarur. 5. ... dunyo madaniyati xazinasiga yo'l ochadi. 6. ... kelajak kalitidir.

Adabiy o'qish

Yaxshi so'z — jon ozig'i

„So'zning so'zdan farqi bor, o'ttiz ikki narxi bor“, deydi dono xalqimiz. Har bir aytayotgan gapingizning to'g'ri, tushunarli, chiroyli bo'lishiga e'tibor qiling. Yomon so'zlardan qoching. Ularni lug'atingizdan butunlay chiqarib tashlang. „Rahmat“, „Marhamat“, „Kechirasiz“, „Iltimos“, „Mumkin bo'lsa“ singari so'zlarni o'z o'rnida qo'llay biling. Haqorat so'zlarini ishlatish nafaqat sinfdoshlaringizni xafa qiladi, balki obro'yingizni ham tushiradi. Sizni madaniyatsiz, odobsiz kishilar qatoriga qo'shadi. Birovlarga laqab qo'ymaslik, suhbatdoshiga ismini aytib murojaat qilish sizning so'zlashuv odobingizdan dalolat beradi. Shunday ekan, tilni yaxshi o'rganing. So'z boyligingizni oshirib boring. Siz bilan suhbatlashgan kishi yana suhbatlashishni orzu qilsin. Til boyligi el boyligidir.

Uyga vazifa. Alisher Navoiyning hikmatlarini yod oling va mazmunini tushuntiring.

Tilga ixtiyorsiz — elga e'tiborsiz.

Bilmaganin so'rab o'rgangan olim,
Orlanib so'ramagan o'ziga zolim.

Tiling birla ko'nglingni bir tut.

VII MAVZU. O‘ZBEKISTONNING SHIFOBAXSH O‘SIMLIKLARI

(*Bo‘lmoq* fe‘lining qo‘llanishi)

1 - D A R S

1-topshiriq. Rasmlar va berilgan savollar asosida O‘zbekiston tabiati haqida suhbatlashing.

- O‘zbekistonda qanday tog‘lar va daryolar bor?
- Tog‘oldi mintaqalarida qanday o‘simliklar o‘sadi?
- Vodiylarda qanday o‘simliklar o‘sadi?
- O‘simliklar qanday maqsadlarda ishlatiladi?

2-topshiriq. Matnni o‘qing. Matndagi shifobaxsh o‘simliklar nomlariga va *bo‘lmoq* so‘zining ma’nolariga e’tibor bering.

O‘zbekistonning o‘simlik dunyosi

Respublikamiz hududida o‘simliklarning 3700 dan ziyod turi o‘sadi. Ulardan 20 foizi mahalliy o‘simliklar bo‘lib, boshqa joylarda uchramaydi. O‘simliklarning ko‘p qismi tog‘larda o‘sadi. Dasht, cho‘l o‘simliklari orasida butalar, daryolarning bo‘ylaridagi vodiylarda esa daraxtzor ko‘p bo‘ladi. Tog‘oldi tekisliklarida o‘t o‘simliklar ko‘proq bo‘lib, lola, rovoch, gulsapsar, boychechak, momaqaymoq, kiyiko‘t, yovvoyi piyozning har xil turlari o‘sadi. Butasimon o‘simliklardan qiziltikan, kiyikpanja, shivli, zirk,

na'matak kabilar ko'p bo'ladi. Tog' yonbag'irlarida archa, bodom, pista, yong'oq, tog'olcha, yovvoyi olma daraxtlari o'sadi.

(Ensiklopedik ma'lumotnomadan)

buta — кустарник
joy — место
yovvoyi — дикий
momaqaymoq — одуванчик
tekislik — равнина
na'matak — шиповник
yong'oq — орех

buta — ро́ща
rovoch — реве́нь
boychechak — подснежник
dasht — степь
mahalliy — местный
bodom — минда́ль
tog'olcha — *здесь:* дикая вишня

1-mashq. 2-topshiriqdagi matndan foydalanib jadvalni to'ldiring.

Tog'larda o'sadigan o'simliklar	Cho'llarda o'sadigan o'simliklar	Tog'oldi tekisliklarida o'sadigan o'simliklar	Tog' yonbag'irlarida o'sadigan o'simliklar	Vodiyalarda o'sadigan o'simliklar

2-mashq. 2-topshiriqdagi matndan avval shifobaxsh o'simliklar nomlarini, so'ngra oziq-ovqat sifatida ishlatiladigan o'simliklar nomlarini ikki guruhga ajratib yozing.

Bilib oling!

Bo'lmoq fe'li turli so'z turkumlariga qo'shilib kelib, ulardan fe'llar hosil qiladi. Masalan:

Bu yerlarda shifobaxsh o'simliklar ko'p bo'ladi. Birga birni qo'shsak, ikki bo'ladi. Men shifokor bo'lmoqchiman.

Bo'lmoq fe'llarga qo'shilib qo'llanganda, harakatni bajarish imkoniyatini bildiradi. Masalan: *Bu o'simlikni iste'mol qilsa bo'ladi.*

3-mashq. Oziq-ovqat sifatida ishlatiladigan o'simliklarga namunadagidek ta'rif bering.

Namuna: *Bu — sabzi. U palov pishirish uchun albatta kerak bo'ladi.*

Sabzi, isiriq, qalampir, kartoshka, rovoch, ukrop, pomidor, karam, lavlagi, baqlajon, piyoz, kashnich, sholg'om, turp, zira, yalpiz, rayhon.

4-mashq. Shifobaxsh o‘simliklarga berilgan ta’riflarni o‘qing. *Bo‘lmoq* fe’-lining ma’nolarini va vazifalarini tushuntiring.

Yong‘oq asabni mustahkamlashga, darmonsizlik kasaliga davo bo‘ladi. Bu o‘simlikni iste’mol qilsa ham bo‘ladi. Bargizub yara-chaqaga, oyoq og‘rig‘iga davo bo‘ladi. Uni iste’mol qilib bo‘lmaydi. Bodom yo‘talga, falaj kasalligiga davo bo‘ladi. Achchiq bodom moyi astma kasaliga davo hisoblanadi. Uni darmondori sifatida iste’mol qilsa ham bo‘ladi. Anor juda foydali o‘simlik bo‘lib, mevasi ishtahani ochishga, po‘stining qaynatmasi shamollashga davo bo‘ladi, suvi sharbat sifatida iste’mol qilinadi.

5-mashq. O‘zingiz bilgan shifobaxsh o‘simliklar va ular qaysi kasallikka davo ekanligini namunadagidek yozing.

N a m u n a: *Bu — shotut. U qon bosimiga davo bo‘ladi.*

3-topshiriq. O‘qing. Matnda nomlari keltirilgan o‘simliklar nomlarini 1-mashqda berilgan jadvalga kiriting.

Zomin tog‘larida

Bu yil yozgi ta’til vaqtida kursdoshlarimiz bilan dam olgani Zominga bordik. Daryo yoqalab sharshara tomon ko‘tarilar ekanmiz, dorivor o‘tlarni terib yurgan bolalarni uchratdik.

— Nima teryapsizlar? — deb so‘radik ulardan.

— Mana bu — momaqaymoq o‘ti, bunisi qora o‘t bo‘ladi, — dedi bolalardan biri.

— Ular nimaga ishlatiladi? — deb so‘radim.

— Bosh og‘rig‘iga, yara-chaqa, ko‘z og‘rig‘iga, — deya ishlarini davom ettirishdi.

Bolalarning ishlarini biroz kuzatib turdik. Ular har bir giyohni avaylab, mehr bilan ushlab, barglarini ehtiyotkorlik bilan terar va paketlarga joylar edilar.

Yalanglikda tog‘rayhon, yalpiz va boshqa o‘simliklarning hidlari gurkirab yotardi. Go‘yo tabiat bizga o‘zining sirli dunyosidan bir parchasini ko‘rsatib, „Siz hali meni yaxshi bilmaysiz“ deyayotgandek tuyuldi...

(*O. Nizomova. „Xotiralar“dan*)

Uyga vazifa. Shifobaxsh o‘simliklar haqida ma’lumotnoma yozing.

2 - DARS

6-mashq. Matnni o'qing. Shifobaxsh o'simliklar nomlarini va ularning o'sish joyini daftaringizga yozib oling.

O'zbekistonning shifobaxsh o'simliklari

Zomin, Oqtosh, Chimyon tog'lari yonbag'irlarida dorivor o'simliklar ko'p. Ular orasida archa, kiyiko't, rovoch, shovul shifobaxsh efir moyli o'simliklar hisoblanadi. Tog' yonbag'irlarida do'lanazor, pistazor, olchazor, olmazor, jiydazorlar ko'p. Bobotog'da pistazorlar, G'arbiy Tyanshanda qayinzorlar bor. Chirchiq daryosi bo'ylarida dorivor hisoblanuvchi piskom piyozi o'sadi. Jiydazorlar, asosan, Hisor tog'lari etaklarida uchraydi. Hozirgi paytda archazorlarning asosiy qismi Zomin tog'larida saqlanib qolgan. Aytishlaricha, Shveysariyaning jahondagi eng go'zal va sog'liq uchun eng foydali dam olish maskanlarida archalarning 28 turi mavjud bo'lib, ularning teng yarmi, ya'ni 14 xil turi Zomin tog'larida ham o'sadi. Demak, Zominning O'zbekiston Shveysariyasi deb atalishi ham bejiz emas.

(Ensiklopedik ma'lumotnomadan)

jiydazor — ро́ща джи́ды
moyli — жи́рный

do'landa — бояры́шник
qayin — берё́за

Bilib oling!

Bo'lmoq ko'makchi fe'li **-ma** bo'lishsizlik qo'shimchasi bilan qo'llanganda, imkoniyat, xohish-istakning mavjud emasligi ifodalanadi.

Masalan: *Bu o'simlikni iste'mol qilib bo'lmaydi.*

Men shifokor bo'lmayman // bo'lmoqchi emasman.

7-mashq. Nuqtalar o'rniga *bo'lmoq* fe'lini kerakli shaklda qo'llab, gaplarni ko'chiring.

1. Sabzini xomligicha yeyish foydali ... (*bo'lmoq*). 2. Jiyda o'sgan bog'larda daraxtlar kasal ... (*bo'lmoq*). 3. Tog'larda o'sadigan barcha o'simliklar ham shifobaxsh ... (*bo'lmoq*). 4. Yong'oq miya uchun oziqa ... (*bo'lmoq*). 5. Kartoshka va sholg'omni xomligicha iste'mol qilib ... (*bo'lmoq*). 6. Piyozni xom holda ham, pishganda ham yesa ... (*bo'lmoq*).

4-topshiriq. She'rlarni o'qing. Har bir o'simlikning shifobaxsh xususiyatlarini namunadagi kabi sanab ko'rsating.

N a m u n a : *Ismaloq quyidagilarga davo bo'ladi:*

1. *Qorinni dam qilmaydi.* 2.

Ismaloq

Hakimlar so'zicha, aytay, ismaloq
Qorinni damlatmas undan yegan chog'.
O'pka, yurak undan kuch-quvvat olar,
Halqum, o'pka yo'li qurisa agar.

Bel og'riqqa agar sabab bo'lsa qon,
Birinchi o'rinda ho'l sovuq bo'lar,
Foydadir, ichni ham yumshatar har on,
Yog' bilan yeyilsa, uni yo'qotar.

Sarimsoq

Sarimsoqman, sarimsoq,
Doim mening tanim sog'.
Sal hidi bor demasang,
Ko'p emas, oz-oz yesang,
Go'yoki suv, havoman,
Ming bir dardga davoman.

(Eson Rahimov)

Uyga vazifa. Ensiklopedik lug'atlar yoki Internetdan foydalanib, shifobaxsh o'simliklar haqida ma'lumotnoma yozing.

Adabiy o'qish

Nozimaning guli

Nozima ismli qizga tug'ilgan kunida tuvakda gul sovg'a qilishdi. U gulni avaylab parvarishlay boshladi. Tuvakdagi gul kundan kunga bo'y cho'zib o'sdi, lekin gullashidan darak bo'lmadi.

— Uni tashlab yuborish kerak, — dedi onasi. — Uning na chiroyi, na foydasi bor.

Nozima gulini tashlab yuborgisi kelmadi, uni parvarishlashda davom etdi. Kunlarning birida Nozima kasal bo'lib qoldi. Nozimani bir qancha shifokorlarga ko'rsatishsa ham tuzalib ketmadi. Nihoyat bir kuni davolashga kelgan shifokorlardan biri Nozimani tekshirib ko'rib, shunday dedi:

— Qizingizga bir o'simlik davo bo'lishi mumkin. Lekin uni topish juda mushkul. Bu gulning barglari ko'rimsiz bo'lib, tikanlar bilan qoplangan.

— Oyijon! — dedi Nozima, — axir u mening gulim-ku!

Shifokor gulni ko'rib:

— Ha, xuddi o'zi. Men ana shu gulni aytayotgan edim. Uning barglarini qaynatib, qizingizga ichirasiz. U tez kunda tuzalib ketadi, — dedi.

— Men esa uni xunuk deb tashlab yubormoqchi edim, — dedi onasi.

Oradan bir necha kun o'tibdi. Gul bargidan tayyorlangan shifobaxsh damlamani ichgan Nozima tuzalib, o'rnidan turib yurib ketibdi.

— Men gulimni nobud bo'lishidan asragandim, u ham menga kasallikdan shifo topishimda yordam berdi, — debdi Nozima.

Shundan keyin onasi ham Nozima bilan birga ushbu shifobaxsh gulni parvarishlab, uni ko'paytirishibdi.

(„Onamning hikoyalari“ kitobidan)

parvarishlamoq — ухаживать

bo'y — рост

qaynatmoq — кипятить

nobud bo'lmoq — пропадать зря

tuvaq — горшок

tekshirmoq — проверять

xunuk — некрасивый

ko'paytirmoq — умножать

Uyga vazifa. Hikoyaning mazmunini so'zlab bering.

VIII MAVZU. MO‘JIZALAR OLAMIDA

(*Turmoq, yotmoq* kabi holat fe’llarining ishlatilishi)

1-DARS

1-topshiriq. Rasmlarni kuzating va berilgan tayanch soʻzlar asosida gaplar tuzing.

N a m u n a : *Osmonda yulduzlar chaqnab turibdi. ...*

Yulduz, chaqnamoq; samolyot, uchmoq; koʻkoʻpar binolar, tezyurar poyezdlar, bugungi taraqqiyot, kompyuter imkoniyatlari, bilimlarni egallash.

1-mashq. Matnni oʻqing, savollarga javob bering. Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarga eʼtibor bering.

Olam sirlari

Atrofimizda sirli va gʻaroyib hodisalar **boʻlib turadi**. Masalan, Navroʻzda kun va tun tenglashadi. Tundrada oyning oʻn besh kuni yorugʻ, oʻn besh kuni qorongʻi boʻladi. Sankt-Peterburgda bir oy davomida oydin tunlar kuzatiladi. Uzoq Shimolda bir oy davomida uzluksiz faqat tun **boʻlib turadi**. Xullas, biz yashayotgan olam sirlarga **toʻlib yotibdi**. Bu sirlarning kaliti esa bilimdir. Shuning uchun yoshlikda oʻqib-oʻrganish, fanlarning asoslarini egallash kerak.

g‘aroyib — диковинный, странный
hodisa — явление

sirli — таинственный
uzluksiz — непрерывно

Savollar

1. Olamda qanday sirli hodisalar bo‘lib turadi?
2. Fantastik asarlarni o‘qib turasizmi?
3. Siz mo‘jizalarga ishonasizmi?
4. Bu sirlarning tagiga yetish uchun nima qilish kerak?

Bilib oling!

Turmoq fe‘li harakatning biror muddat davom etib turishini ifodalaydi. Bu fe‘l **-b (-ib)** va **-a (-y)** qo‘shimchali fe‘llar bilan birikib keladi. Masalan: *Gazeta o‘qib turasizmi? Siz kelguningizga qadar gullarga o‘zim qarab turaman. Bu ishlarni qo‘ya turing.*

2-mashq. Nuqtalar o‘rniga foydalanish uchun berilgan fe‘llardan mosini qo‘yib yozing.

1. Biz dam olish kunlari teatrlarga ... 2. Maktabimizda tez-tez musobaqalar ... 3. Sinfidoshlarimiz bilan sport musobaqalariga ... 4. Ko‘chalarda ayrim qoidabuzarlar ... 5. „Dunyoning yetti mo‘jizasi“ haqidagi kitobingni menga ham ... 6. Ustozimiz doim kattalarni hurmat qilishni 7. Bu gazetani men ham ... 8. Sinfimizdagi gullarga navbatma-navbat ...

Foydalanish uchun so‘zlar: *o‘qib turmoq, borib turmoq, bo‘lib turmoq, uchrab turmoq, qarab turmoq, eslatib turmoq, qatnashib turmoq, berib turmoq.*

3-mashq. Matnni o‘qing. Qavs ichida berilgan fe‘llarni *turmoq* fe‘li bilan biriktirib yozing va ma’nolarini tushuntiring.

Baliqlarning nafas olish yo‘llari boshqa jonzotlarnikidan tubdan farq qiladi. Baliqlar jabralar yordamida nafas (*olmoq*). Uning jabralari suvdagi kislorodni (*ajratmoq*). Jabradagi mayda tomirlar suvda erigan kislorodni olib, tanadagi karbonat oksidga (*chiqarmoq*). Baliqlarning burun teshiklari nafas olishga emas, hid bilishga moslashgan. Ular o‘ljalari yaqinlashayotganini hididan (*bilmoq*).

2-topshiriq. Suhbatni o‘qing. *Turmoq* fe‘lining ma’nolarini tushuntiring.

O‘quvchi: Assalomu alaykum!

Kutubxonachi: Va alaykum assalom! Keling.

O'quvchi: Dunyo mo'jizalari haqidagi kitobni olib tursam bo'ladimi?

Kutubxonachi: Kitobni shu yerda o'qimoqchimisiz yoki uyda o'qigani olmoqchimisiz?

O'quvchi: Mumkin bo'lsa, uyda o'qib turishga bersangiz.

Kutubxonachi: Mumkin. Siz mana bu qayd varaqqhasini to'ldirib turing, men esa kitobni olib chiqaman.

O'quvchi: Xo'p bo'ladi.

Kutubxonachi: Mana siz aytgan kitob.

O'quvchi: Rahmat, xayr.

3-topshiriq. She'rni o'qing va mazmunini so'zlab bering.

Mo'jiza

Mo'jizani yo'q degan
Bolaga gapim lo'nda:
— Nega qizarib qoldi
Olchamiz unda?
Kechqurun bog'ga chiqsak,
Qop-qorong'i bog'imiz.
— Nimaga o'chib qoldi
Shamchirog'imiz?
Ko'kka boqdi ko'zimiz,
Charaqladi yulduz, oy.

Ko'nikib qorong'ida
Ko'rindi har joy.
Nimaga degan savol
O'rab har yonni.
O'rtoq qilib oldik so'ng
Mo'jizajonni.
Mo'jizaga ishonar,
Bahorni kutib yashar
Odamlar omon bo'lsin,
Gullab-yashnasin bashar!

(Umida Abduazimova)

mo'jiza — чудо

shamchiroq — свеча

bashar — человечество

lo'nda — кратко

ko'nikmoq — привыкаться, осваиваться

Uyga vazifa. Internet ma'lumotlaridan dunyo mo'jizalari haqida qiziqarli ma'lumotlar yozib keling.

2 - DARS

4-topshiriq. Rasmlarni kuzating, soʻngra berilgan suhbat matnini rollarga boʻlib oʻqing.

— Behzod, sen dunyo moʻjizalari haqida nimalarni bilasan? Masalan, Misr ehromlari haqida eshitganmisan?

— Eshitganman, lekin ular haqida toʻliq maʼlumotga ega emasman. Oʻzing bilasanmi?

— Bilasanmi, Misr ehromlarining eng ulkanini firʼavn Xeops yaratgan ekan. Bu ehrom 40 yil davomida qurilgan ekan.

— Nahotki, shuncha yil davom etgan boʻlsa?

— Ha, 20 yili toshlarni tashishga va ularni tayyorlashga, 20 yili esa ehromni qurishga ketgan ekan. Bu ehromga 2300000 ta tosh ishlatilgan ekan. Eng kichik toshning ogʻirligi 2,5 tonna boʻlgan ekan. Ehrom toshlari shunday joylashtirilganki, birining ustiga ikkinchisi qoʻyilganda ular zich yopishib turgan.

— Qoyil. Mana buni haqiqiy moʻjiza desa boʻladi.

Bilib oling!

Yotmoq feʼli holatni bildiradi. U gap tarkibida **-b (-ib)** qoʻshimchali yetakchi feʼllar bilan birikib kelib, harakatning davomlilikini ifodalaydi. Masalan: *Osmonda behisob yulduzlar sochilib yotibdi. Bogʻda gullar ochilib yotibdi.*

4-mashq. Berilgan soʻzlarga *yotmoq* feʼlini qoʻshib, holatni ifodalovchi feʼllar hosil qiling.

N a m u n a: *Radio gapirib yotibdi, ...*

Gapirmoq, gullamoq, koʻkarmoq, pishmoq, koʻrmoq, bilmoq, ishlamoq.

5-mashq. Nuqtalar oʻrniga foydalanish uchun berilgan feʼllardan mosini qoʻyib yozing.

1. Bozorlarimizda kuzgi mevalar ... 2. Zomin togʻlarida shifobaxsh oʻsimliklar ... 3. Shu kunlarda doʻstim musobaqada gʻolib boʻlish uchun tinmay ... 4. Quruvchilar yangi koʻprikni bitirish uchun kecha-yu kunduz ... 5. Dunyoda gʻaroyib hodisalar ... 6. Yomgʻir tinmay ...

Foydalanish uchun soʻzlar: *oʻsib yotmoq, yogʻib yotmoq, shugʻullanib yotmoq, ishlab yotmoq, toʻlib yotmoq, boʻlib yotmoq.*

6-mashq. Matnni oʻqing. Matnga qoʻyilgan sarlavhani izohlang. Nyutonning kashfiyoti keyin nimalarga yordam berganini ayting.

Dunyoni lol qoldirgan bola

Kichkina Nyuton turli jismlardan har xil shakllar yasash bilan shugʻullanib turardi. Bir kuni yasagan prizmasini quyosh nuriga tutganda koʻringan kamalak ranglariga qarab, „Qanday ajoyib nurlar“, deya quvondi. Tushga yaqin bogʻdagi olma daraxti soyasida yotib, „Juda koʻp oʻyinchoqlar yasadim. Oʻzi yuradigan qurilmalar, suv tegirmoni, parraklar... Hammasi zoʻr!“ deb oʻyladi. Shu payt tap etib yerga olma tushib, uning xayoli boʻlindi. Har narsaga qiziquvchan bola emasmi, „Nega olma hech qayoqqa ogʻmay, toʻgʻri tushdi“ deya oʻyladi.

Ushbu savolga javob topish uchun Nyuton naq yigirma bir yil izlandi. Butun olam tortishish qonuni shu tarzda kashf etildi.

(„Tong yulduzi“ gazetasidan)

jism — предмет
kamalak — радуга
qurilma — установка

parrak — лопасть мельничного колеса
nur — луч
tegirmon — мельница

Dunyoning yetti mo'jizasi

Dunyo mo'jizalarga kon. Dunyoda sirli voqealar to'lib yotibdi. Jumladan, uchar likopchalar, qor odamlar kabi sirli mo'jizalar vaqt o'tishi bilan unutilib ketdi. Biroq dunyoning yetti mo'jizasi borki, ular bugungi kungacha yagona bo'lib turibdi.

Yetti mo'jizaning eng birinchisi Misrdagi Xeops ehromidir. Bundan qariyb 5000 yil avval qurilgan bu ulkan inshootda fir'avn va uning oilasi yotibdi. Bobil osma bog'lari dunyoning ikkinchi mo'jizasi sifatida e'tirof etilgan. Balandligi 100 metr bo'lgan, g'ishtdan terilgan ushbu devorlar milodiy yildan 600 yil avval Iroqda bunyod etilgan. Qadimgi Yunonistonda yaratilgan Zevs haykali uchinchi mo'jiza sanaladi. 12 metr balandlikda fil suyagidan yasalgan oltin libosli bu haykal hozirgi kunda yer ostida yotibdi.

Turkiyada miloddan avvalgi 262-yilda qoyatoshlardan 18 metr balandlikda ishlangan Diana ibodatxonasi to'rtinchi va miloddan avvalgi 353-yilda bunyod etilgan podshoh Mavzoning xilxonasi mo'jizalarning beshinchisi bo'lib turibdi. O'rta Yer dengizidagi Rodos orolida qurilgan quyosh ilohi Gelios sharafiga miloddan avvalgi 224-yilda bo'yi 32 metrli bronzadan yasalgan haykal va Foros orolida miloddan avvalgi 283-yilda 180 metr balandlikda qurilgan mayoq dunyoning oltinchi va yettinchi mo'jizalari deb tan olingan.

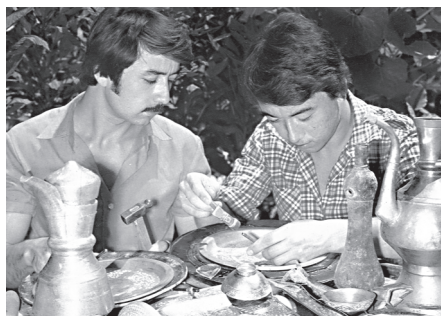

Uyga vazifa. Dunyo mo'jizalari qatoriga kiritish mumkin bo'lgan g'a-royibotlar haqida so'zlab bering.

IX MAVZU. MILLIY HUNARMANDCHILIK

(Zidlov bog'lovchilarining qo'llanishi)

1 - DARS

1-topshiriq. Berilgan rasmlar asosida o'zaro suhbatlashing.

1-mashq. Matnni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan bog'lovchi vositalarga e'tibor bering.

Milliy hunarmandchilik

Sharqda milliy hunarmandchilikning naqqoshlik, ganchkorlik, zardo'zlik, zargarlik, gilamdo'zlik, chinnisozlik, kulolchilik kabi turlari keng rivojlangan. Ushbu hunarlar juda qadimiy, **ammo** bugungi kungacha saqlanib kelyapti. Har bir mamlakat me'morchiligi o'ziga xoslikka ega, **biroq** ular orasida Sharq me'morchiligi nihoyatda hashamdorligi bilan ajralib turadi. Bugungi kunda ham Sharq me'morchiligi o'zida qadimiy an'analarni saqlab kelmoqda, **lekin** ularda zamonaviy unsurlar ham uyg'unlikda ishlatilmoqda. Mamlakatimizda milliy hunarmandchilikning barcha turlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Bilib oling!

O'zbek tilida *ammo*, *biroq*, *lekin* zidlov bog'lovchilari bir-biriga qarama-qarshi tushunchalarni ifodalovchi so'zlar va gaplarni bog'lashga xizmat qiladi. Bunday bog'lovchilardan oldin doimo vergul qo'yiladi. Masalan: *Havo ochiq, ammo kun sovuq. Buyum eski, biroq juda yaxshi saqlangan.*

2-mashq. Berilgan juft soʻzlarni zidlov bogʻlovchilari bilan bogʻlab, soʻz birikmalari tuzing.

Eski, mustahkam bino; katta, yengil gilam; yosh, bilimdon shogird; qadimiy, yaxshi saqlangan obida; eski, nihoyatda naqshinkor eshik.

3-mashq. Nuqtalar oʻrniga zidlov bogʻlovchilarini qoʻyib, gaplarni toʻldirib yozing.

1. Zargar yosh, ... isteʼdodli yigit edi. 2. Usta ancha keksayib qolgan, ... hali ancha baquvvat. 3. Maktabimizning binosi eskiroq, ... yaxshi taʼmirlangan. 4. Atlas qadimiy milliy mato, ... undan zamonaviy kiyimlar ham tikilmoqda. 5. Madrasalar juda qadimiy, ... hali ham oʻz tarovatini yoʻqotmagan.

4-mashq. Matnni oʻqing. Milliy hunarmandchilikka oid soʻzlarni aniqlab, maʼnolarini tushuntiring.

Hunarmandlar rastalari

Toshkentning „Chorsu“ bozorida hunarmandlar rastasi bor. U beshikchilar rastasidan boshlangan. Beshikchilik qadimdan juda rivojlangan. Beshikchilar rastasidan soʻng zargarlar rastasi boshlanadi. Bu yerdan turli-tuman zeb-u ziynatlarni: zirak, uzuk, tillaqosh va bilaguzuklarni xarid qilish mumkin. Zargarlik doʻkonlaridan soʻng miskarlik va temirchilik rastalari boshlanadi. Bu yerda ketmon, belkurak, tesha, oʻroq, pichoq, chovli, xokandoz kabi turli uy-roʻzgʻor anjomlari yasaladi va sotiladi. Bozorning markaziy qismida esa oʻzbek milliy choponlari, zardoʻzlik buyumlari sotiladi. Bu sanʼat durdonalarini chet ellik mehmonlar sevib xarid qiladilar.

rasta — ряд

zeb-u ziynat — различные украшения

miskarlik — ремесло медника

tillaqosh — корона

bilaguzuk — браслет

temirchilik — кузнечное ремесло

2-topshiriq. Savollarga javob bering.

1. Respublikamizda milliy hunarmandchilikning qaysi sohalari keng tarqalgan?

2. Zirak, uzuk va bilaguzuklarni qaysi hunarmandlar yasaydilar?

3. Oʻzbek milliy choponlari, zardoʻzlik buyumlari bozorning qayerida joylashgan?

4. Milliy hunarmandchilikning yana qaysi turlarini bilasiz?

3-topshiriq. She'ni ifodali o'qing.

Zargarlar guzari

Biz yasagan tillaqosh
Taqa biror qalamqosh,
Husniga qo'shib chiroy,
Nur taratar go'yo oy.
Raqqosalar o'yinda
Zebigardon bo'ynida.
Kuy ohangi sirg'alar,
Yalt-yult qilar sirg'alar.

Kelinchaklar uzugi
Ko'zsizi-yu ko'zligi,
Turli-tuman taqinchoq,
Bilaguzuk, zarmunchoq
Bilan to'lar rastamiz,
Kelib tanlang asta siz.
Sizdangina yoqtirish,
Bizdangina taqtirish.

(Kavsar Turdiyeva)

Uyga vazifa. She'ni yod oling.

2-DARS

4-topshiriq. Suhbat matnini rollarga bo'lib o'qing.

Muxbir: Ma'lumki, bizda hunarmand ustalarga har doim alohida hurmat bilan qaralgan. Naqqoshlik san'ati va ustachilik haqida gapirib bersangiz.

Naqqosh: Yurtimizda naqqoshlik san'ati qadimdan rivoj topgan. Naqqoshlik avloddan avlodga o'tib kelayotgan hunarlardan biridir. Naqqoshlar saroy, uylarni bezab bo'lgach, bir yeriga o'z ismlarini yozib qoldirganlar. Ana shundan bu kimning ishi ekanligini bilib olishgan va ustaning ishiga baho berishgan.

Muxbir: Mashhur ustalar hamisha hunarlarini o'z shogirdlariga o'rgatishgan. Sizning shogirdlaringiz bormi? Ayting-chi, ustoz, yoshlarning bu san'atga e'tibori qanday?

Naqqosh: Keyingi vaqtda yoshlar orasida naqqoshlik san'atiga qiziquvchilar ko'payib boryapti. Ko'p maktablarda naqqoshlik to'garaklari tashkil etilgan. Bizni shu to'garaklarga taklif etishyapti.

Muxbir: Siz rahbarlik qilayotgan naqqoshlik to'garagining faoliyati haqida gapirib bersangiz.

Naqqosh: To'garagimiz tashkil bo'lganiga 3—4 yil bo'ldi. Bu qisqa davr ichida shogird bolalar naqsh gullarini chizishni, rang tanlash, mazmunli naqsh yaratish, uni qog'ozda, faner, yog'och va devorda aks ettirish sirlarini qunt bilan egallab oldilar. Darsdan keyin maktab ustaxonasida ish qizg'in bo'ladi.

Muxbir: Ha, bu ham milliy qadriyatlarimizni asrash va keyingi avlodlarga yetkazishdir.

5-mashq. Matnni o'qing. Har bir gapga savol tuzib, o'zaro suhbatlashing.

Yog'och o'ymakorligi

Yog'och o'ymakorligi o'zbek milliy hunarmandchiligining eng nozik turlaridan biridir. Qadimiy binolardagi ustunlar, eshiklar, ko'p qirrali xontaxtalar, kitob o'qish uchun maxsus moslamalar yog'och o'ymakorligining nodir namunalaridir. O'zbek milliy hunarmandchiligining bu turi hozirgi kunda mohir ustalar tomonidan yoshlarga o'rgatilmoqda. Yoshlarimiz bolalar ijodiyoti uylaridagi to'garaklarda yog'och o'ymakorligining nozik sirlarini o'rganib, turli xalqaro ko'rgazmalarda qatnashmoqdalar. Muzeylar, teatrlar, davlat sirki binolari, sharqona uslubda qurilayotgan choyxonalar yog'och o'ymakorligining nodir namunalari bilan bezatilmoqda.

6-mashq. Kasb-hunarning foydasi haqidagi maqollarni o'qing, mazmunini tushuntiring va boshqa tillardagi muqobilini toping.

1. Hunar, hunardan rizqing unar.
2. Hunar oltindan qimmat.
3. Har kasbning o'z gashti bor.
4. Aql ko'pga yetkazar, hunar ko'kka yetkazar.
5. Boylik tugar, hunar tugamas.

Naqqoshlik va tasviriy san'at

Qadimiy Sharqda naqqoshlik va o'ymakorlik san'ati juda rivojlangan edi. IX—XII asrlarda binolarni turli naqshlar bilan bezash juda keng tarqaldi. O'sha davrlarda ustunlar, eshiklar va boshqa yog'och buyumlarga o'yib naqsh solish rasm bo'lib, bu o'ymakorlik san'atini vujudga keltirdi. Bunday naqshlar devorlarga, idish-tovoqlarga ham tushirila boshlandi. Shuningdek, naqsh bilan birgalikda, rasm chizish ham rivojlana boshlandi. Jumladan, Afrosiyobdagi binolardan birining devoriga kishilarning surati solingan. Samarqandning Registon maydonidagi Sherdor madrasasi peshtoqlaridagi sher tasviri ham bundan dalolat beradi. Umuman, naqqoshlik, o'ymakorlik va tasviriy san'at Sharqda binokorlik bilan barobar rivojlandi. Hozirgi kunda mamlakatimizda saqlanib qolgan barcha me'morchilik obidalarini bundan dalolat beradi. Sharq me'morchiligining durdonalari bo'lgan Ulug'bek madrasasi, Go'ri Amir maqbarasi, Sherdor, Tillakori madrasalari, Bibixonim masjidi, Ko'kaldosh madrasasi, Xiva shahridagi betakror obidalar naqsh va o'ymakorlik san'ati bilan hozirgi kungacha butun jahon ahlini hayratga solib kelmoqda.

Xuddi shuningdek, kulolchilik ishlarida ham sharq san'ati yaqqol ko'rinadi. Sirlangan va sirlanmagan sopol idishlarni yasash, ayniqsa, Samarqand, Toshkent va Zarafshon vodiysida juda keng rivojlangan. Ustalar qadimdan sirlangan idishlarga rangli bo'yoqlar bilan turli naqshlar va gullar solib bezaganlar. Bu san'at keyinchalik chinnisozlik sanoatida ham qo'llana boshlandi. Naqsh san'ati zardo'zlik kasbiga ham kirib bordi. Buxoro zardo'zlarining do'ppilari, turli kiyim-kechaklar, palaklarida, Xiva gilamlarida qadimiy naqsh san'ati hozirgacha saqlanib qolgan.

peshtoq — крыша

betakror — неповторимый

dalolat — обоснование

sopol — глиняный

sirlangan — окрашивать эмалированной краской

bezash — украшать

Uyga vazifa. O'zingizga yoqqan milliy hunarmandchilik turi haqida ma'lumot bering.

X MAVZU. TOSHKENTNING YANGI INSHOOTLARI

(Ayiruv bog'lovchilarining qo'llanishi)

1 - DARS

1-topshiriq. Berilgan rasmlarni kuzating va tayanch soʻzlar asosida gaplar tuzing.

Tayanch soʻzlar: muhtasham saroy, keng koʻcha, zamonaviy va qulay, turar joy binolari, koshona, maʼrifat markazi, elektron kutubxona.

1-mashq. Matnni oʻqing, ona tilingizga tarjima qiling. Gaplarni bogʻlovchi vositalarni koʻrsating.

Toshkentning yangi inshootlari

Toshkent — mustaqil va suveren Oʻzbekiston Respublikasining poytaxti. Keyingi yillarda shaharning qiyofasi tanib boʻlmas darajada oʻzgarib, kundan kunga chiroy ochib bormoqda. Eski shahar mavzelari, istirohat bogʻlari, oʻnlab bozorlar yangidan qurildi. Biznes markazlar, mehmonxonalar, madaniyat saroylari, muzeylar, sport majmualari barpo etildi. Shaharning turli tumanlarida muhtasham koʻpriklar, ravon yoʻllar, piyodalar uchun yerosti yoʻlkalari qurilib, ishga tushirildi. Sharqona va milliy uslublarda koʻplab zamonaviy inshootlar barpo etildi. Oʻzbekiston Davlat konservatoriyasining yangi binosi, Bolalar ijodiyot markazi, Oʻzbek milliy liboslari galereyasi, „Oʻzbekiston“ xalqaro anjumanlar saroyi, „Bunyodkor“ sport kompleksi, oʻnlab oʻquv yurtlari, oilaviy poliklinikalar, mahalla markazlari qurildi.

(„Oʻzbekistonning mustaqil taraqqiyot yoʻli“ fotoalbomidan)

inshoot — сооруже́ние
yerosti — подземный
ravon — просторный

qiyofa — лицо, вид
yo'lka — дорожка
bezash — украшение

2-topshiriq. Suhbat matnini rollarga bo'lib o'qing. Ajratib ko'rsatilgan bog'lovchilarning qo'llanishiga e'tibor bering.

Sanjar: Sen yangi favvoralarni borib ko'rdingmi?

Anvar: Qaysi favvoralarni aytyapsan, Toshkentda favvoralar ko'p-ku.

Sanjar: „Ma'rifat markazi“ning yonidagi favvoralarni.

Anvar: O'zim borib ko'rganim yo'q, **ammo** u haqda eshitdim. Nihoyatda ajoyib deyishyapti.

Sanjar: Ha. Biz oilamiz bilan kechqurun Toshkentdagi yangi favvoralarni tomosha qilishga bordik. Bilasanmi, og'ayni, men bunday favvoralarni avval sira ko'rmaganman. Favvoralarning kamalakdek 7 xil rangda: **goh** qizil, **goh** yashil, **goh** binafsha, **goho** pushti rangda turli shakllarda otilishi barchani o'ziga mahliyo qiladi. Ularning **ba'zan** hazin, **ba'zan** sho'x musiqa sadolari ostida harakatlanishini aytmaysanmi?!

Anvar: Rostdanmi, favvoralar musiqa bilan harakatlanadimi?

Sanjar: Ha, favvoralar **ham** rangli, **ham** musiqali. Tungi chiroqlar bu favvoralarni yanada ko'rkamlashtiradi. Bunday favvoralar ko'plab qurilayotgani uchun Toshkentni „Favvoralar shahri“ deb **ham** atashyapti.

Anvar: Qoyil. Dadamlarga aytaman. Kechqurun biz **ham** albatta borib ko'ramiz.

Bilib oling!

O'zbek tilida **ba'zan, ba'zi, yo, yoki, dam, goh, goho, gohida** bog'lovchilari so'zlar, so'z birikmalari va gaplarni teng munosabatda bog'lashga xizmat qiladi. Ushbu bog'lovchilar takrorlanib qo'llanadi va vergul bilan ajratiladi. Masalan: *Maktabga **ba'zan** ukam bilan, **ba'zan** dugonam bilan boraman.*

2-mashq. Gaplarni nuqtalar o'rniga mos bog'lovchilarni qo'yib yozing va imlosini tushuntiring.

1. Maktabimizda yosh texniklar ... tabiatshunoslar to'garagi bor.
2. Zumrad ... akasiga, ... ukasiga yordam berishga harakat qilardi.
3. Orom-

gohda dam olish juda maroqli: do'slarim bilan ... futbol o'ynaymiz, ... qiziq kitoblar o'qiyamiz, ... sayohatga chiqamiz. 4. Dadam ... oyim shifokor, ... men o'qituvchi bo'lmoqchiman. 5. Ta'til kunlarida ... xolamnikiga, ... tog'amnikiga mehmonga borib turamiz.

3-mashq. Berilgan so'zlarni o'zaro bog'lab, gaplar tuzing.

1. Bu yil, sport majmuasi, yangi, bunyod etilmoq, shahar.
2. Biz, juda, o'z, shahar, yaxshi ko'rmoq.
3. Shahar, turar joy, zamonaviy, binolar, qurilmoq, juda ko'p.
4. Ona, men, o'z, faxrlanmoq, shahar.
5. Ona, va, shahar, obod, bormoq, yildan yilga, go'zal, bo'lmoq.

3-topshiriq. Matnni o'qing. Ayiruv bog'lovchilarini toping va bajarayotgan vazifasini tushuntiring.

Har yili biznikiga qishloqdan qarindoshlarimiz kelishadi. Biz ularni shahar bo'ylab sayohatga olib chiqamiz. Ularga goh shahrimizdagi zamonaviy binolarni, go'zal mehmonxonalarni, goh qadimiy obidalarini ko'rsatamiz. Ular shahrimizdagi keng va chiroyli ko'chalar, katta va mustahkam ko'priklarni ko'rib juda hayratlanishadi. Mehmonlarni hammadan ham metro bekatlarining betakrorligi maftun etmoqda. „O'zbekiston“ xalqaro anjumanlar saroyi, „Ma'rifat markazi“ kabi muhtasham saroylar, yangi qurilayotgan turar joy binolari ham ularni hayratga solmoqda. Ona shahrimiz barchani o'ziga maftun etmoqda.

4-topshiriq. She'rni ifodali o'qing.

Toshkentim

Tinchlik, do'stlik, shon shahri,
Toshkent, azizim — onam.
Ko'rkam favvoralar
Mahliyo butun olam.

Yoshlik, shodlik maskani,
To'abad ko'rma zavol.
Tungi ko'chalar sehin
So'ylab berar majnuntol.

Osmono'par binolar
Ochar oydin jamoling.
Farzandlaring bilimdon,
Sening ertang, kamoling.

Toshkent shirmoy non shahrim,
Aziz bolajon shahrim.
Shaharlarning sarvari
Dunyoga doston shahrim.

(Ilyos Yunusov)

Uyga vazifa. She'rni yod oling.

2 - DARS

4-mashq. Matnni o'qing, ona tilingizga tarjima qiling. Ayiruv bog'lovchilarining qo'llanishini tushuntiring.

„CITY MAKON“ madaniy-ma'rifiy markazi

Poytaxtimizning Beshyog'och ko'chasida „CITY MAKON“ madaniy-ma'rifiy markazi bunyod etildi. Ushbu markazda yoshlarning bilim olishi, bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishi uchun sport maydonchasi, zamonaviy 3D formatdagi kinozal, bolalar maydonchasi mavjud. Markazda ba'zan badiiy fotoko'rgazmalar, anjumanlar, ba'zan ochiq darslar o'tkaziladi. Badiiy ijodiyot to'garaklarida goh mahorat saboqlari, goh ko'rik-tanlovlar o'tkazib turiladi. „CITY MAKON“da barcha yoshlar zamonaviy virtual texnologiyalar yordamida o'z bilimlarini har tomonlama mustahkamlab borishlari uchun katta imkoniyatlar mavjud.

Bilib oling!

Ayiruv bog'lovchilari yolg'iz qo'llansa yoki gapning boshida kelsa vergul qo'yilmaydi. Misollarni qiyoslang: *Maktabga **goh** ukam, **goh** dugonam bilan boraman. **Goho** hammamiz birga ketamiz.* Nutqda **ham** va **na** bog'lovchilari ham takrorlanib qo'llanishi mumkin. Bunda ular ta'kid, inkor kabi qo'shimcha ma'nolarni bildiradi. Masalan: *Shahrimizda muhtasham saroylar **ham**, sport majmualari **ham**, zamonaviy turar joy binolari **ham** bunyod etilmoqda.*

5-mashq. Nuqtalar o‘rniga zarur bog‘lovchilarni qo‘yib o‘qing. Ma’nosidagi farqni ko‘rsating.

Ma’rifat koshonasi

Toshkentning markazida ulkan bir koshona bunyod etildi. U „Ma’rifat markazi“ deb nomlanadi. „Ma’rifat markazi“da Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi joy olgan. U zamonaviy axborot texnologiyalari bilan jihozlangan. Kutubxonaning yangi binosida kitoblar muzeyi, o‘quv zallari, kitoblar do‘koni, kinomarkaz, Internet ... mediamarkaz, bolalar ... dam olish xonalari mavjud. Kutubxona avtomatlashtirilgan yaxlit axborot tizimiga ega. Kutubxonaning o‘quv zallariga elektron katalog, Internet, elektron ma’lumotlar bazasiga ulangan kompyuterlar o‘rnatilgan. Bu yerda istalgan ma’lumotlar ... , noyob kitoblar ... , gazeta va jurnallar, ularning elektron nusxalari ... , tarixiy qo‘lyozma asarlar bilan ... yaqindan tanishish mumkin.

(*Jabbor Razzoqov*)

yaxlit axborot tizimi — комплексная информационная система
tarixiy qo‘lyozma asarlar — исторические рукописные произведения

6-mashq. Berilgan javoblarga mos savollar tuzing.

- ... ?
- Toshkentdagi eng katta sport majmuasi „Bunyodkor“ deb nomlanadi.
- ... ?
- „Bunyodkor“ stadioni 34 ming o‘ringa mo‘ljallangan.
- ... ?
- Bu sport majmuasida bolalar va o‘smirlar futbol maktabi ham ochilgan.
- ... ?
- „Bunyodkor“ sport majmuasida O‘zbekiston futboli tarixiga oid muzey ham mavjud.

5- topshiriq. Guruhlarga bo‘lining va „*Kim ko‘p biladi?*“ o‘yinini tashkil qiling. O‘yin topshirig‘iga ko‘ra har bir guruh Toshkent shahridagi yangi insho-otlar haqida ma’lumotlar berishi kerak.

Adabiy o'qish

Bobo va nabira

Bobo nabirasini yetaklab shahar aylandi.

— Voybo‘-o‘, bobojon, qarang, muncha katta uy, birinchi ko‘rishim, — Alisher hayratlanib ulkan binoga tikilib qoldi.

— Amir Temur xiyoboniga joylashgan bu bino „O‘zbekiston“ xalqaro anjumanlar saroyi deyiladi. Bu yerda goh xalqaro anjumanlar, goh konferensiyalar, goh uchrashuvlar o‘tkaziladi. Mana bu Toshkent kurantlari deb nom olgan egizaklar dunyoda yagona hisoblanadi.

Bobo nabirasini yetaklab poytaxtimizning obod ko‘chalaridan borar ekan, bir gapni takrorlardi: „Bolajonim, bu bir o‘lkaki, ta‘rifiga til ojiz“. Bobo yangi barpo etilayotgan ko‘rkam binolar bilan nabirasini tanishtirar ekan, bunday ezgu ishlarning barchasi inson uchun, uning farovon yashashi, yurt ravnaqi va taraqqiyoti uchun ekanligini ko‘zida yosh bilan ta’kidladi.

Alisher bobosining so‘zlarini diqqat bilan tingladi va:

— Mening maktabim ham yap-yangi, bobojon, — deya qo‘shib qo‘ydi.

— Bolajonim, yodingda tut, jonajon yurtimizning ulug‘ligi, xalqimizning totuvligi dunyoga mashhur. Sen ham bu muqaddas yurtga munosib farzand bo‘l!

(„Tong yulduzi“ gazetasidan)

anjuman — конференция
ojiz — слабый

ta‘rif — описание
totuv — дружный

Uyga vazifa. „Bobo va nabira“ matnidagi boboning gaplariga o‘z munosabatingizni bildiring.

XI MAVZU. BIZNING MAHALLA (KO‘CHA)

(Ta’kid va kuchaytiruv yuklamalarining qo‘llanishi)

1 - DARS

1-topshiriq. Berilgan savollar asosida o‘z mahallangiz (ko‘changiz) haqida suhbatlashing.

1. Siz qaysi mahalla (ko‘cha)da yashaysiz?
2. Sizning mahallangiz ahli bir-biri bilan qanday munosabatda?
3. Mahallangiz (ko‘changiz)dagi eng namunali oila qaysi?
4. Mahallangiz (ko‘changiz)ni obod qilish uchun nimalar qilinyapti?

1-mashq. Matnni o‘qing. Ajratib ko‘rsatilgan maqollar va so‘zlarning ma’nosini tushuntiring.

Ma’naviy hayotimizni yuksaltirish haqida gapirganda, mahallaning roli va ta’siri xususida to‘xtalish albatta o‘rinlidir. Ma’lumki, azaldan o‘zbek mahallalari chinakam milliy qadriyatlar maskani bo‘lib kelgan. O‘zaro mehr-oqibat, ahillik va totuvlik, to‘y-tomosha, hashar va ma’rakalarni ko‘pchilik bilan bamaslahat o‘tkazish, yaxshi kunda **ham**, yomon kunda **ham** birga bo‘lish kabi xalqimizga xos urf-odat va an’analar, avvalambor, mahalla muhitida shakllangan va rivojlangan. Xalqimizga xos o‘zini o‘zi boshqarish tizimining bu noyob usuli qadim-qadimdan odamlarning **nafaqat** tilida, balki dilida, butun hayotida joy egallagani bejiz emas. Biz „**Mahalla — ham ota, ham ona**“ degan hikmatli naqlni ana shu hayotiy haqiqatning ifodasi sifatida qabul qilamiz.

(Islom Karimov. „Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch“ asaridan)

2-topshiriq. Matnni o'qing, muomala odobiga oid jumlalarga e'tibor bering.

Biz Abdulla Qodiriy nomli mahallada yashaymiz. Mahallamiz obod va juda ahil. Ko'chalarimiz ozoda, uylarimiz shinam. Dam olish kunlarida mahallamizda tez-tez hasharlar o'tkazib turiladi. Bugun ham biz dadam bilan hasharga chiqdik. Ana, sinfdoshim Aziz dadasi bilan daraxtlarni oqlashyapti.

— Hormanglar! — dedilar dadam.

— Bor bo'ling! Kelinglar.

— Hasharchilar kerakmi? Mana biz ham hasharga keldik.

— Juda yaxshi. Qani, Sherzodjon, sen o'rtog'ingga qarash. Biz dadang bilan idoradagi ishlarga yordam beramiz.

— Ho'p bo'ladi, amaki.

Biz tushgacha ko'chadagi barcha daraxtlarni oqlab bo'ldik. Dadam bilan Akmal amakim idora hovlisini tozalab qaytishdi.

— Biz ishimizni tugatdik, amaki. Bizga yana nima ish bor?

— Barakalla, o'g'illarim! Bo'ldi, kichkinalar endi dam olishsin. Qolgan ishlarni biz o'zimiz bajaramiz.

Har bir hashardan so'ng mahallamiz yanada fayzli, chiroyli bo'lib ketadi. Bizning mahallamizga mehmonga keling!

Bilib oling!

Ta'kid ma'nosini ifodalashda **-ku, -da, -u (-yu), ham** yuklamalari ishlatiladi. **-ku, -da, -u (-yu)** chiziqcha bilan, **ham** yuklamasi esa ajratib yoziladi. Masalan: *Biz Manzura buvinikiga **ham** bordik. Keksalarga yordam berish hammamizning burchimiz-ku!*

2-mashq. Gaplarni o'qing. Yuklamalarni aniqlang va ma'nolarini tushuntiring.

1. Yosh bo'lsa-da, barchaga bosh bolam. 2. Axir bir tup daraxt ham xalq boyligi-ku! 3. Yomg'ir yog'ib turgan bo'lsa-da, stadiondan hech kim ketmadi. 4. Biz-ku, mayli, kun bo'yi ishlab kelganlarga qiyin. 5. Sizlar kelasizlar-ku, biz quvonmaymizmi?! 6. Aytishga aytdim-ku, lekin to'g'ri qildimmi deb o'ylab qoldim.

3-mashq. Nuqtalar o'rniga **-ku, -da, -u (-yu), ham** yuklamalaridan mosini qo'yib gaplarni ko'chiring.

1. Nok shirin bo'ladi ... , ammo hosilga kech kiradi 2 Bu ishni sen ... uddalarsan, biroq ukang eplarmikan? 3. Yomg'ir yog'sa nima bo'пти! Tosh yog'ayotgani yo'q ... axir! 4. Jahongir yugurganicha maktabga ketdi. O'qituvchiga endi kechikmayman, deb so'z bergan edi ... 5. Bog' tinch. Faqat chumchuqlarning chirqillashi... tinmas edi.

3-topshiriq. Savollarga javob bering. Yuklamalarni mos ohangda o'qing.

1. Bizning maktabimiz yangi. Sizning maktabingiz-chi?
2. Bizning mahallamiz juda obod. Sizning mahallangiz ham shunday-a?
3. Bizning ko'chamiz chiroyli. Sizning ko'changiz hammi?
4. Ertaga uyimizga mehmonlar kelishmoqchi. Siz ham kelasiz-a?

4-mashq. Har bir gapni namuna asosida yuklamali va yuklamasiz shaklda yozing. Ma'nolaridagi farqlarni ko'rsating.

N a m u n a: *Ko'chaga suv sepib bo'ldim — Ko'chaga suv sepib bo'ldim-ku!*

1. Topshiriqni to'liq bajarmabsan. 2. Jamshid dik etib o'rnidan turdi, otaxonga joy berdi. 3. Hammamiz shu xushxabarni kutib turgan edik. 4. Albatta, ulgurishadi, axir yoshlar serg'ayrat bo'ladi. 5. Mahallamizda qo'shnilarning qanday ahilligini bilasiz. 6. Sen qachon katta bo'lasan, qachon mening qo'limdan ishimni olasan.

4-topshiriq. She'rni ifodali o'qing va mazmunini o'z so'zlaringiz bilan tushuntiring.

Dastyor qiz

Suv sepaman, supuraman,
Uy, hovlimiz top-toza.
Barcha yaxshi ishlarimdan
Ukam olar andoza.
Supurgini Nargiza,
Qo'lidan qo'ymas sira.
Supurgisi kichkina,
Chiroyli, jajjigina.

Bolalar so'rashadi,
Atrofin o'rashadi:
— Bu yerni kim supurdi,
Xuddi chinni gul qildi.
Indamadi Nargiza,
U-chi, maqtanmas sira.
Dastyor qizlar ko'p bo'lsin,
Uylar sarishta bo'lsin.

(Yunus Tolipov)

Uyg'a vazifa. She'rni yod oling. Uyda qanday yumushlarni bajarishingiz haqida so'zlab bering.

2 - DARS

5-topshiriq. Matnni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan yuklamalarga e'tibor bering.

Akasi xizmatdan kelayotganini eshitgan Zuhra ko'cha-hovlilarni chinnidek qilib supurdi, suv sepdi. Axir maktabda o'qiydi-**ku**, kichkina bo'ladimi? Rost-**da**, Zuhraning akajonisi armiya xizmatidan keladi-**yu**, sevinmaydimi? Hatto akasi kelgan zahotiyoq, barchadan suyunchi olishni ham rejalashtirib qo'ydi.

Bilib oling!

Axir, hatto (hattoki), -oq (-yoq) yuklamalari kuchaytiruv yuklamalaridir. Axir, hatto (hattoki) yuklamalari alohida, -oq (-yoq) yuklamalari esa o'zidan oldingi so'zga qo'shib yoziladi. Masalan: Axir biz mahalladoshlarmiz. Bugunoq keksa otaxondan xabar oling.

5-mashq. Nuqtalar o'rniga mos yuklamalarni qo'yib yozing.

1. Mahallamizni obod qilish uchun har birimiz jon kuydirishimiz kerak...! 2. Ravshan kasal bo'lib qolgani yomon bo'ldi ... 3. Yuringlar, bugun... uni ko'rib kelamiz. 4. Axir men ham nimadir deyishim kerak ...! 5. Bolalar daraxtlarni oqlab bo'lishdi..., so'ng taglarini yumshatishdi.

6-mashq. Matnlarni o'qing. Yuklamalarning yozilishi, ma'nosini tushuntiring.

1. Hammasi ham mayli-ya, Ravshanning musobaqaga qatnasha olmay qolgani yomon bo'ldi-da! Barcha sinfdoshlaridan ajralib qoladigan bo'ldi. Endi keyingi yili u musobaqaga kimlar bilan boradi-yu, qachon boshqalarga yetib oladi? Hali bir yil bor-a!

2. Shifokor Doniyorning tomog'ini katta ochib ko'rdi-da, dedi:

— O'g'lim, muzqaymoqni ko'p yeb qo'yibsanku!

Doniyor oyisiga qaradi-yu, qizarib ketdi. Axir u oyisiga aytmay, muzlatgichdan muzqaymoq olib yegan edi-da!

6-topshiriq. Matnni o'qing. Aytib o'tilgan binolarning qaysi birida bo'lgansiz? Olgan taassurotingizni gapirib bering.

Navoiy ko'chasi

Bizning uyimiz Navoiy ko'chasida joylashgan. Navoiy ko'chasi poytaxtimizning markaziy shohko'chalaridan biri hisoblanadi. Bu ko'chada

O'zbek milliy akademik drama teatri, O'zbekiston televideniya, Turkiston saroyi kabi juda katta inshootlar, ko'plab tashkilotlar, muassasalar binolari bor. Yaqinda eng zamonaviy qulayliklarga ega bo'lgan yangi turar joy binolari ham qurib bitkazildi. Avvallari jarlik bo'lgan bu joyda bunyod qilingan bu muhtasham uylar obod turmush va taraqqiyot timsolidir.

Adabiy o'qish

Attang

A'zamjon o'n uch yoshga to'ldi. Uning uyiga sinfdoshlari kelishdi. Oyisi ularni xursand bo'lib kutib oldi va ichkariga taklif qildi. Yomg'ir yog'ani uchun hovli loy edi. Botir „Yuringlar“, deb yo'l boshladi va yo'lkadan yurmay, hovlining o'rtasidan yurib ketdi. Boshqa bolalar uning orqasidan borishmadi, yo'lkadan yurishdi. Botir loy tufli bilan ayvonga chiqdi. Oyisi bolalarni mehmon qildi. Bolalar o'yin-kulgi qilib, kechga yaqin tarqalishdi. O'rtoqlari ketishgach, A'zamjon oyisiga maqtanib dedi:

— Oyi, o'rtoqlarim sizga yoqdimi? Hammasi yaxshi-a? Ashula aytishga ham, raqs tushishga ham usta.

— Ha, o'rtoqlaring yaxshi bolalar ekan. Aytgandek, anavi bolaning ismi nima?

— Qaysi, she'r o'qigan bolami?

— Yo'q, hovlining o'rtasidan yurgan bola-chi?

— Ha, umi? — A'zamjon sekingina hovlining o'rtasidagi oyoq izlariga qarab qo'ydi.

Tufli izlari tekis hovlida juda xunuk ko'rinar edi.

— Uning ismi Botir. U ham yaxshi o'rtog'im. A'lochi!

— Yaxshi, — dedi oyisi. — Attang, o'rtog'ing darsini yaxshi bilar ekan-ku, yo'lkadan yurish kerakligini bilmas ekan-da...

(M. Murodov)

qulaylik — удобство

obod turmush — процветание

attang — жаль

jarlik — овраг

taraqqiyot — прогресс

bir lahza — одна минута

obodonlashtirish — благоустройство

Uyga vazifa. Hikoyaga, uning sarlavhasiga va Botirning qilgan ishiga o'z munosabatingizni bildiring.

XII MAVZU. SOG‘LIK-SALOMATLIK

(Aniqlash va chegaralash yuklamalarining qo‘llanishi)

1 - DARS

1-topshiriq. Berilgan rasmlar asosida gaplar tuzing va quyidagi savolga javob berib, o‘zaro suhbatlashing.

- Shifokorlik qanday kasb?
- Oilangizda shifokorlar bormi?
- Sog‘lik-salomatlikni faqat shifokorlarga asrashi kerakmi?
- Siz o‘z sog‘lig‘ingizni asrash uchun nimalar qilasiz?

1-mashq. Matnni o‘qing. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarga e‘tibor bering.

Salomatlik — eng katta boylik

Sog‘lik har bir inson uchun eng katta boylik. Inson sog‘-salomat bo‘lsagina uzoq umr ko‘radi. Insonning sog‘lig‘i **faqat** o‘zi, oilasi uchun**gina** emas, balki Vatani uchun **ham** kerak. Chunki sog‘lom avlod Vatanimizning kelajagidir. Salomatlikni saqlashda badantarbiya mashqlari, piyoda yurishning foydasi katta. Ibn Sino bobomiz: „Badantarbiyani tark etgan xarob bo‘ladi“, deb yozgan edilar. Shifokorlar harakatsiz qolgan tana a‘zolarining quvvati zaiflashishi, buning oqibatida xotira **ham** susayib borishini ta‘kidlaydilar. Salomatlikni saqlashda **faqat** badantarbiya mashqlar**igina** emas, to‘g‘ri ovqatlanishning **ham** o‘rni katta. Bularning barchasini bir me‘yor asosida muntazam bajarib turish**gina** salomatligimizni asraydi.

saqlash — сохранение
quvvat — сила
susaymoq — слабеть

harakatsiz — неподвижный
oqibat — результат
tark etmoq — покидать
xarob bo'lmoq — разрушаться

Bilib oling!

Faqat, ham, -gina (-kina, -qina) yuklamalari ayirish, ajratib ko'rsatish, chegaralash ma'nolarini bildiruvchi yuklamalardir.

-gina (-kina, -qina) yuklamalari o'zidan oldingi so'zga qo'shib, **faqat, ham** yuklamalari esa ajratib yoziladi. Masalan: Yig'ilishga **faqat** Murod kelmadi. Bu gap **sengagina** tegishli emas.

2-mashq. Gaplarni o'qing. Yuklamalarni aniqlang va ma'nolarini tushuntiring.

A'zamjon juda ham band. U ertalab badantarbiya mashqlari bilan shug'ullanadi. Har kuni o'qishga boradi, darsdan keyin to'garak mashg'ulotlariga ketadi. Ukasini bog'chadan olib keladi. Uy-ro'zg'or ishlariga qarashadi, buvisi va bobosidan ham xabar oladi. Televizorni faqat kechqurunlarigina ko'radi.

3-mashq. Nuqtalar o'rniga zarur yuklamalarni qo'yib, matnni ko'chiring.

Abu Ali ibn Sino ... mashhur tabib... emas, balki matematik, faylasuf va shoir ... edi. U bolaligida... turli giyohlardan dori-darmonlar tayyorlab, atrofdagilarni davolashni boshlagan. Ko'p yillar og'ir darddan azob tortgan va hech kim tuzata olmagan Buxoro amirini ... davolagan. Abu Ali ibn Sino tabobat ilmining eng yetuk namoyandasi bo'lib yetishdi. Uning „Tib qonunlari“ asari ... XIX asrda... emas, bugun ... jahon tibbiyot ilmining asosi hisoblanadi.

2-topshiriq. Salomatlikni asrash haqidagi donolarning fikrlarini o'qing va yodda saqlang.

1. Inson uchun birinchi baxt — uning sog'lig'i, ikkinchisi — go'zallikdir. (*Aflotun*)

2. Izzat tilasang, kam de, sihat tilasang, kam ye. (*Alisher Navoiy*)

3. Sog'lig'ing qadrini bilgin, xasta bo'lmasdan burun. (*Mahtumquli*)

4. Salomatligini ehtiyot qilib yurgan odam o'ziga foydaligini har qanday shifokordan ko'ra yaxshiroq biladi. (*Sugrot*)

4-mashq. Nuqtalar o'rniga foydalanish uchun berilgan so'zlar va birikmalarni qo'yib, matnni to'ldiring.

Teri parvarishi

Terini ... sog'liqning eng muhim shartlaridan biridir. O'zini ozoda tutib yurmaydigan bolalar terisining har bir kvadrat santimetrida ... borligini aniqlash mumkin. Bu mikroblar orasida har xil ... ham bo'ladi. Bu ba'zan yara-chaqalar hosil bo'lishiga, terining yallig'lanishi va boshqa og'ir ...ga olib keladi. Ozoda terida ... teri hujayralari ajralib chiqaradigan maxsus modda ta'sirida yo'q bo'lib ketadi. Shuning uchun hamisha teringiz toza bo'lishiga e'tibor qilishingiz kerak. Qishda ham, yozda ham har kuni ertalab odam beligacha yuvinishi kerak. Qo'llar kuniga bir necha marotaba ... yuvilishi lozim. Teri shikastlangan vaqtda zararlangan joy atrofiga yod nastoykasi surtish zarur.

(T. Ibragimov)

Foydalanish uchun so'zlar: *sovun bilan, kasalliklar, o'ttiz-qirq mingtagacha mikroblar, kasallik tug'diruvchi mikroorganizmlar, kasallik qo'zg'atuvchilar, ozoda saqlash.*

3-topshiriq. Savollarga javob bering.

1. Siz teringizni qanday parvarishlaysiz?
2. O'zingizning va do'stlaringizning qo'llariga e'tibor berganmisiz?
3. Terini orasta tutmaslik qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin?
4. Nima uchun ozoda yurmaydigan bolalar bilan hech kim do'stlashmaydi?

Uyga vazifa. Salomatlikni asrash haqida o'z fikrlaringizni yozing.

2 - DARS

4-topshiriq. Suhbatni rollarga bo'lib o'qing. Yuklamalarni toping, ma'nosi va talaffuziga e'tibor bering.

Shifokor huzurida

- Marhamat, kiring, kimning navbati?
- Assalomu alaykum, mumkinmi?
- Marhamat, keling. Qayeringiz og'riydi? Qanday shikoyatingiz bor?

— Qornim tez-tez og‘rib turadi. Goho boshim og‘riydi, tez-tez ko‘nglim ham aynib turadi.

— Ovqatlanish me‘yorlariga rioya qilasizmi? Ertalabki nonushta, tushlikni o‘z vaqtida qilasizmi? Kechqurun soat nechada ovqatlanasiz?

— To‘g‘risini aytsam, ovqatlanish me‘yorlariga to‘liq rioya qila olmayman. Ertalab, ko‘pincha, shoshib qolaman. O‘qishga kech qolmaslik uchun ba‘zan nonushta qilmay ham ketaman. Tushlikni ham har xil vaqtda qilaman. Faqat haftada ikki kungina darsdan vaqtli kelaman. Qolgan kunlari o‘qishdan to‘g‘ri to‘garak mashg‘ulotlariga ketaman. Shuning uchun yonimda shirinliklar yoki pishloqli non olib yuraman.

— Organizm uchun yolg‘iz shirinliklar yoki pishloqli nonning o‘zigina yetarli bo‘lmaydi. Sog‘liqni asrash uchun, avvalo, o‘z vaqtida ovqatlanish kerak. Oshqozonga o‘z vaqtida taomning yetib bormasligi uning kasallanishiga olib keladi. Bundan tashqari, to‘g‘ri ovqatlanish me‘yorlariga rioya qilish ham kerak. O‘z vaqtida issiq ovqatlar va darmondorili mevalarni iste‘mol qilmaslik, faqat quruq yeguliklar bilan ovqatlanish qon tarkibining buzilishiga, quvvatning kamayishiga olib keladi. Bularni o‘z vaqtida bartaraf qilmaslik og‘ir kasalliklarga olib kelishi ham mumkin.

— Rahmat, doktor. Bundan buyon ovqatlanish me‘yoriga rioya qilaman.

oshqozon — желудок

darmondori — витамин

bartaraf qilmoq — преодолевать

taom — еда

tarkib — состав

rioya qilmoq — соблюдать

Bilib oling!

Faqat yuklamasi o‘rnida **yolg‘iz** so‘zi va **-gina** yuklamasi ham qo‘llanishi mumkin. Bu yuklamalar birgalikda qo‘llansa, ayirish-chegaralash ma‘nosi kuchayadi. Masalan: *Yig‘ilishga faqat Murodgina kelmadi.* **-gina** yuklamasi **k** tovushi bilan tugagan so‘zlarga **-kina** shaklida, **q** tovushi bilan tugagan so‘zlarga **-qina** shaklida qo‘shiladi.

5-mashq. Berilgan gaplarga yuklamalar qo‘shib, namunadagi kabi bir necha variantlarda yozing. Ma‘nolaridagi farqlarni ko‘rsating.

N a m u n a: *Yig‘ilishga sen kechikib kelding.* — *Yig‘ilishga faqat sen kechikib kelding.* — *Yig‘ilishga yolg‘iz sen kechikding.* — *Yig‘ilishga faqat sengina kechikding.*

1. Yig'ilishga sen kechikib kelding. 2. Sen o'rtoqlaringni, meni, ustozlaringni hurmat qilmay qo'yding. 3. Bolaginam juda odobli, deb erkaladi onasi. 4. Yugurish musobaqasiga Ahmad qatnashmadi.

6-mashq. Birinchi ustunda berilgan kasalliklarning sabablarini ikkinchi ustundan topib yozing.

Bosh og'rig'i
Ko'zning xiralashishi
Oshqozon og'rishi
Oshqozon-ichak kasalliklari
Yuqumli kasalliklar

bemor bilan yaqin muloqotda bo'lish
tozalikka rioya qilmaslik
kitobni yotib o'qish
televizorni ko'p ko'rish
vaqtida ovqatlanmaslik

Adabiy o'qish

O'ttiz ikki qo'riqchimiz omon bo'lsin

Tishlarimizga „o'ttiz ikki qo'riqchi“ deya ta'rif berilishi sababini bilasizmi? Agar ular bo'lmasa, ovqat chaynashni tasavvur qilib ko'ring-a?! Ularning birortasi shikastlanib qolsa-chi? Ba'zilar darhol tish shifokori huzuriga borishni istashmaydi. Sababi esa o'zingizga ham ma'lum... Ana shunday ahvolga tushib qolmaslik uchun eng muhim a'zolaringizdan biri bo'lgan tishlaringizni asrab-avaylang. Ularning butunligini ta'minlang. Chunki oshqozondagi ovqatning hazm bo'lishida tishlarning o'rni beqiyos. Nega deysizmi? Sababi chala chaynalgan ovqat oshqozonda turib qoladi va uning faoliyati buzilishiga olib keladi.

Tishlaringizning sog'lom va mustahkam bo'lishi uchun kalsiyga boy mahsulotlarni ko'proq iste'mol qiling, bundan nafaqat tishlaringiz, balki suyaklaringiz ham mustahkam bo'ladi. Tishlaringizni kuniga ikki marta: ertalab nonushtadan so'ng va kechqurun yuvib yoting. Chunki tishlaringiz orasida qolgan ovqat qoldiqlari ta'sirida kariyesga chalinishi mumkin. Tishlarimizning ashaddiy dushmani kariyes bo'lib, u tishning erta yemirilishiga olib keladi. Yana bir maslahat: bir yilda ikki marta tish shifokori ko'rigidan o'tib turing va albatta, ularning maslahatlariga quloq tuting.

(Mahmuda Toirova)

Uyga vazifa. Berilgan savollarga javob yozing:

1. Salomatlikni asrash uchun aynan nimalarga e'tibor qaratish kerak?
2. Siz sportning qaysi turlari bilan shug'ullanasiz?
3. Ovqatlanish me'yorlarida nimalarga rioya qilish kerak?

XIII MAVZU. VATANGA SADOQAT

(Boshlab, tortib ko‘makchilarining qo‘llanishi)

1-DARS

1-topshiriq. Rasmni kuzating va tayanch so‘zlar asosida gaplar tuzing.

Tayanch so‘zlar: O‘zbekiston bayrog‘i, vatan himoyachilari, jasur va mard, iftixor tuyg‘usi, Vatanga sadoqat.

1-mashq. Matnni o‘qing. Abdulla Avloniyning fikriga o‘z munosabatingizni bildiring.

Vatan tuyg‘usi

Vatan tuyg‘usi — eng oliy tuyg‘u. Vatan — bu tug‘ilib o‘sgan yurtimiz, tariximiz, madaniyatimiz va elimizdir. Har bir inson kichikdan tortib keksalargacha o‘z Vatanini sevadi. Vatanparvarlik o‘z Vatanini himoya qilish, uni asrab-avaylash yo‘lidagi fidoyilikdir. Vatanparvarlik tuyg‘usini yoshlikdan boshlab har bir insonga singdirish kerak. Vatan faqat beqiyos boyliklari, go‘zal tabiati va qulay shart-sharoitlari uchungina sevilmaydi. Ma’rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy bu haqda shunday deganlar: „Biz

o‘z Vatanimizni jonimizdan ortiq sevganimiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik, issiq cho‘llarini, eskimoslar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda sevarlar. Agar sevmasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o‘z Vatanlarini tashlab ketar edilar“.

Bilib oling!

O‘zbek tilida *boshlab*, *tortib* ko‘makchilari harakatning boshlanish vaqti, chegara ma’nolarini ifodalaydi. Masalan: *Shu bugundan **boshlab** sen guruh sardorisan. Tadbirga kattadan **tortib** kichikkacha — barcha keldi.*

2-mashq. Nuqtalar o‘rniga foydalanish uchun berilgan so‘zlardan mosini qo‘yib, matnni ko‘chiring.

Har bir inson o‘z ... sevishi kerak. Vatan ... boshlanadi, degan naql bor. Har birimizning uyimiz, ko‘chamiz, mahallamiz, o‘qish va ish joylarimiz, atrofimizni qurshab olgan tabiat va insonlar — bari bizning Vatanimizdir. ... qadrlamoq ... ham qarz, ham farzdir. ... sevmok imondandir. Ana shu moddiy ne‘matlarni asramok, ularning gullab-yashnashi uchun xizmat qilish bizning burchimiz.

Foydalanish uchun so‘zlar: *Vatanini, ostonadan, ularni, biz uchun, Vatanni.*

2-topshiriq. Suhbat matnini o‘qing va davom ettiring.

O‘qituvchi: Ayting-chi, bolalar, Vatan deganda nimani tushunasiz?

Aziz: Men Vatan deganda o‘z uyimni, oilamni, do‘stlarimni tushunaman.

Sevara: Vatan — bu biz tug‘ilgan yurt. Mamlakatimizning har bir qarich yeri men uchun Vatan.

O‘qituvchi: Vatan oldidagi burch deganda nimani tushunasiz?

Sardor: Menimcha, Vatan oldidagi burch — Vatanni sevish, uni asrab-avaylash, unga xizmat qilishdir.

Bobur: Har bir inson o‘z Vatani oldidagi burchini bajarishi, Vataniga sadoqatli bo‘lishi kerak.

O‘qituvchi: Sadoqat, vatanparvarlik nimalarda aks etadi?

Iroda: Vatanga sadoqat insonning vatanparvarligida, uning yurtiga fidoyiligida namoyon bo‘ladi.

O'qituvchi: Haqiqatan ham, har bir inson o'z Vatanini sevishi, uning uchun qayg'urishi, zarur bo'lganda uni himoya qilishi kerak. Agar shunday fidoyilik barcha fuqarolarda bo'lsa, bunday yurt hech kimga tobe bo'lmaydi, taraqqiy etadi va rivojlangan mamlakatlardan biriga aylanadi. Shuning uchun har bir inson Vatanga munosib farzand bo'lishi kerak.

3-topshiriq. She'rni ifodali o'qing.

Farzand bo'lay munosib

Vatan, mening onamsan,
Mehring qalbim yo'rgagi.
Sen-la hamnafas, hamdam
Urar jajji yuragim.

Yer-u ko'k ham mahliyo
Qalbdagi quyoshingga.
Qo'nibdi Humo qushi,
Yurtim, aziz boshingga.

Baxtli bolaligim bor,
Deb ayturman jahonga.
Farzand bo'lay munosib
Ozod O'zbekistonga.

(Ma'mura Madrahimova)

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining quyidagi moddalarini o'qib yod oling va o'z burchlaringizni bilib oling!

47-modda. Barcha fuqarolar Konstitutsiyada belgilab qo'yilgan burchlarini bajaradilar.

52-modda. O'zbekiston Respublikasini himoya qilish — O'zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining burchidir.

Uyga vazifa. „Vatanga sadoqat“, „Vatanimga xizmat qilaman“ mavzularidan biriga matn tuzing.

2 - DARS

3-mashq. Matnni o'qing va savollarga javob bering.

Vatan himoyasi

Vatanni himoya qilish hamma zamonlarda ham eng sharafli va oliyjanob ish. Yurt himoyasi yo'lida qahramonlik ko'rsatgan buyuk bobolarimizning jasorati bizlar uchun ibrat bo'lib xizmat qiladi. Jumladan, xorazmlik ulug' alloma Najmiddin Kubroning vatan himoyasi yo'lidagi qahramonligi xalqimiz xotirasida abadiy yashab kelmoqda. Rivoyat qilishlaricha, Chingizxonga qarshi jangda avliyo bobomiz bayroqni shu qadar mahkam ushlagan ekanlarki, uning o'limidan keyin shogirdlari hatto kuch bilan ham bayroqni ustozining qo'lidan ajratib ololmagan ekan. Bu Najmiddin Kubro bobomizning qalbidagi Vatanga bo'lgan mustahkam e'tiqod belgisi edi. Bu e'tiqodni hatto o'lim ham yenga olmadi. Bu e'tiqod bugungi va kelajak avlodlar uchun chinakam ibratdir.

1. Biz kimlardan ibrat olishimiz kerak?
2. Xalq qahramoni Najmiddin Kubro kimga qarshi kurashgan?
2. Najmiddin Kubro haqida yana nimalarni bilasiz?

4-mashq. Matndan foydalangan holda gaplarni davom ettiring.

1. Vatan — bu ...
2. Vatanparvarlik insonning ...
3. Najmiddin Kubro jangda bayroqni shunday qattiq ushlagan ekanki, ...
4. Demak, qahramon insonlarning vatanga sadoqati biz uchun

5-mashq. Qavs ichidagi so'roqlarga javob bergan holda gaplarni davom ettiring.

Yeriga, eliga, Vatanga loqayd munosabatda bo'lish (qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin?)

Agar milliy-ma'naviy qadriyatlarimizni ham unutsak, bu (qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin?)

Agar biz chegaralarimizni yaxshilab qo'riqlamasak, (natijada nima bo'lishi mumkin?)

14-YANVAR — VATAN HIMOIYACHILARI KUNI. VATAN HIMOIYASI HAR BIR FUQARONING BURCHIDIR

4-topshiriq. Vatanparvarlik haqidagi maqollarni yod oling.

- Vatanning qadri musofirlikda bilinadi.
- G‘urbatda g‘arib shodmon bo‘lmas emish,
El anga shafiq-u mehribon bo‘lmas emish,
Oltin qafas ichra gar qizil gul bitsa,
Bulbulga tikandek oshiyon bo‘lmas emish.
- Tinchlik — bebaho ne‘mat.

Adabiy o‘qish

Chegaradan maktub

Akam chegarada xizmat qiladilar. Akam har xatlarida shu so‘zni yozadilar. „Ukajon, o‘qishlaring yaxshimi, katta bo‘lsang sen ham chegarachi bo‘l. Chunki chegarada xizmat qilishning zavqi o‘zgacha. Go‘yo sen chegarani emas, butun ona-Vatanni qo‘riqlayotgandek bo‘lasan...“

Qani endi tezroq katta bo‘lsam-u, akamdek xizmatga chaqirilib, chegarachi bo‘lsam. Chegarada turib, josusni ushlasam. Bir safar xatimda akamdan shu haqda so‘radim. „Akajon, bordi-yu, men ham chegarachi bo‘lsam-u, josus ushlaymay xizmatdan qaytsam, chegarachi hisoblana-manmi?“

Akam xatimga shunday javob qildilar: „Ukajonim, shuni bilki, chegamiz juda mustahkam. Undan josus tugul pashsha ham o‘tolmaydi. Agar sen postda xushyor turib, o‘z vazifangni sergaklik bilan ado etsang, haqiqiy chegarachi bo‘lasan.“

(Q. Abdullayeva)

Uyga vazifa. Matndan foydalanib maktub yozing.

XIV MAVZU. TABIATNI ASRANG

(-sa shart mayli qo‘shimchasining qo‘llanishi)

1-topshiriq. Rasm asosida suhbatlashing va tabiat manzarasini tavsiflang.

1-mashq. Matnni o‘qing. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarga e‘tibor bering.

Tabiatni asrang

Atrofimizdagi barcha narsa: osmondagi quyosh, oy, yulduzlar, havo, tog‘lar, tekisliklarning hammasi tabiatdir. O‘simliklar, hayvonlar va odamlar ham shu tabiatda yashaydi va o‘ziga kerakli barcha narsani tabiatdan oladi. Shuning uchun tabiatni zararli narsalardan asrash, unga zarar keltirmaslik kerak. Tabiatni **asramasak**, yomon oqibatlariga olib keladi. Zavod va fabrikalardan, mashinalardan chiqayotgan tutun va gazlar tozalab **turilmasa**, atrof-muhitni, havoni ifloslantiradi. Havo **buzilsa**, odamlarning nafas olishi qiyinlashadi, har xil kasalliklar va o‘lim ko‘payadi. Daryo va ko‘llarning suvi **ifloslansa**, jonivorlar ham zaharlanadi va nobud bo‘ladi. Atrof-muhitning ifloslanishi o‘simliklarga ham zarar keltiradi, ularning hosildorligi kamayadi. Shuning uchun tabiatni qo‘riqlash va asrash har bir insonning muqaddas burchidir.

Bilib oling!

Boshqa harakatning bajarilishi yoki bajarilmasligi uchun shart bo‘lgan harakatni ifodalashda **-sa** shart mayli qo‘shimchasi qo‘llanadi. Masalan: *Atrofga e‘tiborli bo‘lsak, boyliklarimiz,*

sogʻligʻimizni saqlab qolamiz. Tabiatni asramasak, juda koʻp narsalarni yoʻqotamiz. Shart maylidagi feʼllar boʻlishli va boʻlishsiz shaklda quyidagicha tuslanadi:

Shart maylidagi feʼllarning tuslanishi

	Birlik	Koʻplik
I shaxs.	<i>asrasam, asramasam</i>	<i>asrasak, asramasak</i>
II shaxs.	<i>asrasang, asramasang</i>	<i>asrasangiz, asramasangiz</i>
III shaxs.	<i>asrasa, asramasa</i>	<i>asrasa, asramasa</i>

2-mashq. Qavs ichida berilgan feʼllarni shart maylida yozib, gaplarni koʻchiring.

1. Ahil (*boʻlmoq*), hech kim bizni yengolmaydi. 2. Daraxt shoxi yoz faslida (*sargʻaymoq*), kuz erta keladi. 3. Kuzda daraxt barglari birdan toʻkilib (*ketmoq*), qish qattiq keladi. 4. Osmonda qushlar pastlab (*uchmoq*), yomgʻir yogʻadi. 5. Koʻk rang bilan qizil rangni (*aralashtirmoq*), binafsharang hosil boʻladi. 6. Barchamiz atrof-muhitga eʼtiborli (*boʻlmoq*), tabiatni asrab qolamiz.

3-mashq. Nuqtalar oʻrniga shart maʼnosini ifodalovchi qoʻshimchalarni qoʻyib oʻqing. Soʻng savollarga javob bering.

Loqaydlik va isrofgarchilik

Biz, odatda, oʻzimizga taalluqli boʻlmagan narsalarga eʼtibor bermaymiz. Jumladan, gaz, elektr, suvning isrof qilinishi, zarur boʻlmagan hollarda ham ishlatilishiga ayrim kishilar loqaydlik bilan qaraydilar. Ana shu loqaydlik oqibatida qancha-qancha bebaho boyliklar isrof boʻladi. Qaysi ishda isrofgarchilikka yoʻl qoʻyil..., tejamkorlik bilan ish koʻrilma..., u barbod boʻladi. Mehnat qilib topilgan boylik va neʼmatlar tejamkorlik bilan ishlatil..., barakali boʻladi. Agar tejab-tergab jamlangan barcha moddiy neʼmatlar kelajak avlodlarga yetib borma..., biz javobgar boʻlib qolamiz. Isrofgarchiligimiz oqibatida esa farzandlarimizning nasibalari qirqiladi. Buni yoddan chiqarmang.

1. Isrof nimaga olib keladi?
2. Moddiy boyliklar qachon barakali boʻladi?
3. Tejamkorlik tufayli biz nimaga erishamiz?
4. Agar isrofgarchilikka yoʻl qoʻysak-chi?

2-topshiriq. Vaziyatli test topshiriqlarini o'qing va ularga javob bering.

1. Siz koridorda o'tib ketyapsiz, hech kim yo'q xonada chiroq yonib turibdi. Siz qanday yo'l tutasiz?

- A. *E'tibor bermaysiz.*
- B. *Chiroqni o'chirasiz.*
- D. *Shu sinf o'quvchilarini ogohlantirasiz.*

2. Ba'zilar jo'mrakdan suv oqizib qo'yadilar yoki jo'mrakni burab qo'yishni unutadilar. Natijada suv oqib yotaveradi. Shunda siz qanday yo'l tutasiz?

- A. *Bir mengagina kerakmi?*
- B. *Jo'mrakni kim ochgan bo'lsa, o'sha yopsin.*
- D. *Darrov jo'mrakni yopaman.*

3-topshiriq. Suhbat matnini o'qing va unga o'z munosabatingizni bildiring.

— Bolam, Qibrayga avtobus shu yerdan ketadimi?

— Ha, o'tirib turing. Hademay kelib qoladi, — deb javob berdi pista chaqib turgan ayol. So'ng 6—7 yoshlardagi o'g'liga yuzlanib:

— Bor, do'kondan suv olib chiq, — dedi.

O'g'li yugurib kirib, do'kondan bir shisha mineral suv olib chiqdi. Ayol qo'lidagi pista po'choqlarini oyoqlari tagiga tashladi-da, so'ng suvni olib icha boshladi. O'g'li yo'l chetiga ekilgan maysalar ustida sakrab o'ynay boshladi. Men bu holga chiday olmay:

— Kechirasizlar, shu yerni yaqinda supurib tozalashgan. Po'choqlarni axlat idishlariga tashlasangiz bo'lmaydimi? O'g'lingizga ham tanbeh bersangiz bo'larmidi, maysalarni bosib tashlayapti, — dedim.

— Sizga nima? Supurishgan bo'lsa, yana supurishadi. Shuning uchun davlatdan oylik olishadi. O'g'lim bossa, o'tni bosibdi. Menga o't-o'lanlar emas, bolam aziz. O'ynayversin.

Bu gapni eshitib, boshimdan sovuq suv quyilgandek bo'ldi. Bunday insonlar qayerdan paydo bo'lishyapti ekan-a?!

(*Gazetadan*)

Ayting-chi, siz ham shu kabi holatlarga duch kelganmisiz?

4-topshiriq. *Mustaqil ish.* Atrofimizda ro'y berayotgan voqea-hodisalarga loqaydlik bilan qarash oqibatida yuz berayotgan isrofgarchiliklarga misollar keltiring va ularga o'z munosabatingizni bildiring.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining quyidagi moddalarini yod oling va o‘z burchlaringizni bilib oling!

49-modda. Fuqarolar O‘zbekiston xalqining tarixiy, ma’naviy va madaniy merosini avaylab-asrashga majburdirlar. Madaniyat yodgorliklari davlat muhofazasidadir.

50-modda. Fuqarolar atrof, tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga majburdirlar.

Uyga vazifa. Atrof-muhitga insonlarning salbiy ta’siri va tabiatni himoya qilish bo‘yicha o‘z takliflaringizni yozib keling.

2 - DARS

5-topshiriq. Suhbat matnini rollarga bo‘lib o‘qing.

O‘qituvchi: Yaqinda maktabimizda „Tabiatni asrang“ mavzusida tadbir o‘tkaziladi. Unda ekologiya, tabiatni asrash to‘g‘risida suhbat bo‘ladi. Siz ekologiya haqida nimalarni bilasiz?

Bahrom: „Ekologiya“ so‘zi grekcha: „ekos“ — *uy* va „logos“ — *fan* degan so‘zlardan hosil bo‘lgan. Demak, ekologiya barcha tirik mavjudotning umumiy uyi, ya’ni tabiat haqidagi fandir.

Alisher: Ekologiya faqat tirik mavjudotlar va jonsiz tabiatnigina emas, balki insonlarning tabiatga, atrof-muhitga munosabatini ham o‘rganadi.

O‘qituvchi: Ayting-chi, havoning inson salomatligiga ta’siri qanday?

Aziza: Abu Ali Ibn Sino ham atrof-muhitning inson salomatligiga ta’sirini o‘rgangan. Uning fikricha, havo kishi organizmida ikki ishni: rohatlanish va tozalash ishlarini bajaradi. Salomatlikni saqlashda toza havoning ahamiyati katta. Shuning uchun atrof-muhitning tozaligiga e’tibor berib turish kerak.

O‘qituvchi: Ekologiyani buzuvchi omillar nima?

Nodira: Ekologiyaga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi holat atrof-muhitni ifloslantirishdir.

Bahrom: Sanoat korxonalaridan chiqayotgan har xil gazlar, mashinalardan chiqadigan tutunlar ham havoni ifloslantiradi.

Aziza: Suvlarga har xil chiqindilarni tashlash, ko‘chalarda xazonlar yoqish ham odamlarning sog‘lig‘i, hayoti uchun xavf tug‘diradi.

O‘qituvchi: Ekologiyani saqlash uchun nimalar qilish kerak?

Alisher: Avvalo, atrof-muhitni ifloslantirmaslik, ariq va anhorlar, dar-yolarga chiqindilarni tashlamaslik kerak.

Aziza: Zavod va korxonalar shaharlarda joylashganligi, mashinalarning ko‘pligi sababli havodagi zararli moddalarning miqdori ko‘payib ketadi. Shuning uchun atrofni ko‘kalamzorlashtirishga katta e‘tibor berish kerak.

Nodira: Ko‘chalarga axlat tashlamaslik, xazonlarni yoqmaslik, tez-tez suv sepib, supurib turish kerak.

Bahrom: Ko‘chalarga, maktablar, korxonalarning atroflariga daraxtlar ekish, ularni quritib qo‘ymay, parvarishlab turish kerak.

O‘qituvchi: Siz shunday ishlarga o‘z hissangizni qo‘shish uchun nimalar qilyapsiz? Tadbirda shu haqda gapirib berishingiz kerak. Bugungi kungacha bajargan ishlaringizni eslab, shular haqida yozib keling.

4-mashq. O‘qing va fikrga o‘z munosabatingizni bildirgan holda matnni davom ettiring.

Orol

Biz Amudaryo va Sirdaryo suvini keragidan ortiq sarfladik, natijada ularning suvi Orol dengizigacha yetib bormay qoldi. Buning oqibatida shunday katta dengiz quriy boshladi. Orolning qurishi iqlimning o‘zgarishiga, juda ko‘p kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo‘lmoqda. Bu bizga katta saboq bo‘lishi va boshqa tabiiy boyliklarimizni tejab sarflashimiz kerak. Faqat suvnigina emas, bizgacha yetib kelgan barcha boyliklarni keyingi avlodlargacha yetib borishini ta‘minlashimiz kerak. O‘ylab ko‘ring, agar biz ...

Bilib oling!

Agar, agarda, mabodo so‘zlari shart mayli qo‘shimchasi bilan birga qo‘llansa, shart ma‘nosini kuchaytiradi. Masalan: *Agar ahil bo‘lsak, bizni hech kim yengolmaydi.* **-sa** qo‘shimchasi sodda gaplarda qo‘llanganda istak-xohish ma‘nosini bildiradi. Masalan: *Tezroq katta bo‘lsam edi.*

5-mashq. Gaplarni o‘qing. Shart mayli qo‘shimchasining sodda gaplardagi va qo‘shma gaplardagi ma‘nolarini qiyoslang.

1. Yozgi ta‘tilda dam olishga ketsam kerak. 2. Yoz kelsa, kunlar isib ketsa, tog‘lar bag‘riga ketamiz. 3. Bu she‘rni daftarimga ko‘chirib yozsam maylimi? 5. Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo‘lar chiroyli. 8. Katta

bo'lsam, universitetda o'qiyman. 9. Iloji bo'lsa, o'zing biznikiga kel. 10. Men kelsam, ketib qolgan ekansan.

6-mashq. Gaplarni shart ma'nosini ifodalovchi vositalar bilan to'ldirib ko'chiring.

Biz havodagi kislorod bilan nafas olib, nafas chiqaramiz. Odam yaxshi nafas olishi uchun havo kislorodga boy bo'lishi kerak. ... havoda kislorod yetishma..., odam o'zini horg'in sezadi. ... atrofda daraxtlar, o'simliklar ko'p bo'l..., ular iflos havoni to'sib, o'zlari chiqargan kislorod bilan havoni tozalab turadi. Shuning uchun, ayniqsa, shaharlarda ko'kalamzorlashtirishga katta e'tibor berish kerak. Changli havodan nafas olish ham o'pka uchun zararli hisoblanadi. ... ko'chalar changib ket..., darrov suv sepib changni kamaytirish kerak.

Adabiy o'qish

Ketib qolma, Orolim

Xasta holing, xasta o'yga botursan,
Bemajol, bemador, behol yotursan,
Doding bilan dunyoni uyg'otursan,
Ketib qolma, Orolim!

Oq-u qarosisan qaro ko'zimning,
Yuzlaringga bosib yashay yuzimni,
Suing qurib, quritmagil izimni,
Ketib qolma, Orolim!

Daryolaring kelolmasdan yig'lar zor,
Senga mador bo'lolmasdan yig'lar zor,
Baliqlaring ko'zlarida xitob bor,
Ketib qolma, Orolim!

Qirg'og'ingda qovjiragan dalangman,
To'lqinlaring titrog'iman, nolangman,
Men ham bitta qaqshab qolgan bolangman,
Ketib qolma, Orolim!

(Muhammad Yusuf)

Uyga vazifa. She'rni yod oling va mazmunini o'z so'zlaringiz bilan tushuntiring.

XV MAVZU. DONOLAR BISOTIDAN

(Shart maylidagi fe'lning *kerak*, *bo'ladi* so'zlari bilan qo'llanishi)

1-topshiriq. Suhbat matnini o'qing.

— Durdona, kecha menga dadam „Donolar bisotidan“ kitobini olib keldilar. Menga bu kitob juda yoqdi.

— Kitobda maqollar berilgan bo'lsa kerak?

— Bu kitobda maqollardan tashqari, donolarning fikrlari, buyuk allomalar hayotidan ibratli hikoyalar ham bor ekan. Insholarni yozishda shu fikrlardan foydalansa bo'lar ekan.

— Maktabimizda Alisher Navoiyning tavallud kuniga bag'ishlab o'tkaziladigan maqollar bo'yicha mushoirada shu kitobingdan foydalansa bo'ladimi?

— Yaxshi aytding, men ertaga kitobimni olib kelaman. Hammamiz birgalikda ko'rib chiqamiz.

1-mashq. Matnni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga e'tibor bering.

Donolar bisoti

Har bir xalqda hayot tajribasidan kelib chiqib tuzilgan qisqa, mazmunli maqollar va matallar bo'ladi. Ushbu maqol va matallar farzandlarni, keyingi avlodlarni to'g'ri yo'lga boshlashga xizmat qiladi. Ularni insonlarga qiyin paytlarda yo'l ko'rsatuvchi mash'alaga **qiyoslasa bo'ladi**. Donishmandlar, allomalar, buyuk tarixiy shaxslar ham o'z ko'rgan-kechirganlarining xulosasi sifatida hikmatli so'zlarni aytib qoldirganlar. Bu hikmatli so'zlar ham maqollardek xalq orasida keng tarqalgan. Bularning barchasini xalqning eng katta ma'naviy bisoti **desak bo'ladi**.

tajriba — опыт

xulosa — заключение

hikmat — мудрость

matal — поговорка, притча

qiyoslamoq — сравнивать

bisot — имущество, пожитки

Donoga ergashgan — donodan oshar.

Dononing so'zidan ham qolma, izidan ham.

Bilib oling!

Shart maylidagi fe'llar *bo'lmoq* fe'li bilan qo'llanganda harakatning bajarilishi uchun imkoniyat borligi ma'nosini bildiradi. Masalan: *Shu ishni bajarsangiz bo'ldi. Ko'rik-tanlovda barcha qatnashsa bo'ladi.*

2-mashq. Berilgan fe'llarni shart maylida tuslab, *bo'lmoq* fe'li bilan bog'lab yozing va gap tuzing. Ma'nolarini tushuntiring.

Aytmoq, tushuntirmoq, o'rganmoq, o'rnak olmoq, e'lon qilmoq.

3-mashq. Birinchi ustundagi maqollarning davomini ikkinchi ustundan topib yozing.

To'g'ri bo'lsang,
Boshqalarga yordam bersang,
Yaxshi so'z eshitmoqchi bo'lsang,
Egri bo'lsang,
Olim bo'lsang,
Agar do'stim ko'p bo'lsin desang,

kulfat seni chetlab o'tadi.
olam seniki.
o'sib borib gul bo'lasan.
hech kimga dushmanlik qilma.
yomon gap aytma.
oxir borib kul bo'lasan.

4-mashq. Berilgan birikmalardan foydalanib, savollarga javob bering.

1. Qanday insonlar xalq orasida obro'ga ega bo'ladilar?

- yolg'on gapirmasa;
- kamtar bo'lsa;
- bergan va'dasining ustidan chiqsa;
- qo'pol va manman bo'lmasa.

2. Qanday o'quvchilarni hurmat qiladilar va yaxshi ko'radilar?

- kattalarni hurmat qilsa;
- bilim olishga qiziqsa;
- topshiriqlarni vaqtida bajarsa;
- o'rtoqlariga yordam bersa.

Siz bular qatoriga yana nimalarni qo'shgan bo'lar edingiz?

2-topshiriq. Donolarning hikmatlarini o‘qing va ma’nosini tushuntiring.

1. Agar jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanib turilsa, dori ichishga muhtojlik qolmaydi. (*Abu Ali ibn Sino*)
2. Jahonning shodligi yig‘ilsa butun,
Do‘stlar diydoridan bo‘lolmas ustun. (*Rudakiy*)
3. Dono suhbatidan bosh tortsa nodon,
Davrondan yaxshilik ko‘rmas hech qachon. (*Abdurahmon Jomiy*)
5. Dil, agar rostlikni etsang ixtiyor,
Dunyo xalqi senga bo‘lur do‘st-u yor. (*Sa’diy Sheroziy*)

3-topshiriq. Matnni o‘qing va mazmunini so‘zlab bering.

Bobolar hikmati

Odamlar boshqalarni o‘ylab, bekilgan buloq ko‘zini ochadilar, daraxt ekadilar. Mendan keyin dunyoga keluvchilar tashnalik azobini ko‘rmasinlar, ochlikdan, oftob tig‘idan qiynalmasinlar, deya shunday qiladilar. Bobolar hikmati ana o‘sha buloq, ana o‘sha daraxtdir. Odamlar yo‘l solib, ko‘prik quradilar. O‘zlaridan keyin keluvchilar, ellar, yurtlar o‘rtasida yaxshi bordi-keldilar bo‘lsin deb. Bobolar hikmati ana o‘sha yo‘l, ko‘priklardir. Hikmatli so‘zlar, maqollar biz uchun asrlarning sadosi, uzoq o‘tmish, zamonlararo ko‘prikdir.

(*Erkin Vohidov*)

Uyga vazifa. 2-topshiriqda berilgan donolarning hikmatlarini yod oling.

2 - DARS

4-topshiriq. Suhbat matnini rolli o‘qing. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarga e’tibor bering.

Hikmatli savol-javoblar

Qadimda ikki donishmand axloq-odob borasida suhbatlashibdi:

- Qaysi xislat odamni past martabadan a’lo darajaga ko‘taradi?
- Aql va farosat **bo‘lsa kerak**.
- Odam qaysi xususiyati bilan boshqa jonzotlardan farq qiladi?
- Menimcha, odamgarchiligi bilan.
- Dunyoda eng achchiq narsa nima?

- Dunyoda eng achchiq narsa bema'ni soʻzlarni eshitish **boʻlsa kerak**.
- Qanday odamlar aqlli, ziyrak hisoblanadi?
- Bir ishga kirishmasdan avval uning oqibatini yaxshilab oʻylab, soʻng shu ishga kirishgan odam aqlli hisoblanadi. Keyin boʻladigan voqeani ilgariroq sezib, uning chora va tadbirini koʻrib qoʻygan odam ziyrak sanaladi.
- Qaysi odatlar insonni odamgarchilikdan chiqaradi?
- Baxillik, yolgʻonchilik, chaqimchilik, oʻz aybini koʻrmay, bosh-qalarning aybini oshkor qilish insonni odamgarchilikdan **chiqarsa kerak**. Doʻstlarning ozgina kamchiliklarini koʻrish bilan ulardan yuz oʻgʻirgan insonlar ham obroʻ-eʼtibor **qozonolmasa kerak**.

martaba — степень, положение
odamgarchilik — человечность
qozonmoq — завоевывать
oshkor qilish — гласить

daraja — степень
bema'ni — нелепый, глупый
chaqimchilik — ябедничать
kamchilik — недостаток

Bilib oling!

Shart maylidagi feʼllar *kerak* soʻzi bilan qoʻllanganda gumon, taxmin maʼnolarini bildiradi. Masalan: *Sinf yigʻilishi bugun boʻlsa kerak*.

5-mashq. Berilgan feʼllarni *kerak* soʻzi bilan bogʻlab, ular ishtirokida gaplar tuzing.

N a m u n a : gʻolib chiqmoq: Bilimlar bellashuvida Akmal gʻolib chiqsa kerak.

Topshiriqni bajarmoq, gʻolib chiqmoq, ishtirok etmoq, uddalamoq, yod aytmoq, gapirib bermoq, qoyil qilmoq.

6-mashq. Qavs ichida berilgan feʼllarga *kerak*, *boʻlmoq* soʻzlaridan mosini qoʻshib yozing. Maʼnolaridagi farqlarni tushuntiring.

1. Ertaga havo ochiq (boʻlmoq). 2. Toʻgarakka barcha oʻquvchilar (qatnashmoq). 3. Kompyuterda bu dasturni (tuzmoq). 4. Tadbirda bu qoʻshiqni (aytmoq). 5. Bu yil sayohatga (bormoq). 6. Insholar tanlovida sinfdoshimiz Ziyoda (qatnashmoq). 7. Bu maqolni epigraf sifatida (ishlatmoq).

Nima eksang, shuni o'rasan

(Rivoyat)

Bir yigit ko'zlari xiralashgan, ovqat yeganda qo'llari qaltiraydigan qari otasining izzat-hurmatini bajo keltirmasdi.

Bir kuni chol bechoraning qo'li titrab, osh suzib berilgan kosani tushirib, sindirib qo'yibdi. Buni ko'rgan kelin nordon so'zlar aytib, uning ko'nglini vayron qilibdi. Shundan keyin yigit otasini hovlining bir chekkasidagi zax uyga ko'chirib o'tkazib, otasi uchun yog'och kosa olib kelib beribdi. Kelin har kuni eri keltirib bergan yog'och kosada qaynotasiga ovqat bera boshlabdi. O'g'li va kelinining bunday muomalasidan ko'ngli ozor topgan ota vafot etgan kampirini eslab, o'ksinib-o'ksinib yig'lar ekan. U besh-olti yoshli nevarasi bilangina tasalli topar ekan. Bola bobosining yoniga kelib o'tirar, shirin so'zlari, yoqimli qiliqlari bilan uning qayg'u-alamlarini yengillatar ekan.

Nabirasi bir kuni qo'liga pichoq olib yog'och yo'nib o'tirganda, dadasi kelib qolibdi. „O'g'lim, nima qilyapsan?“ deb so'rabdi. O'g'li dadasini quchoqlab olibdi va erkanib debdi:

— Dadajon, oyim siz keltirib bergan yog'och kosada buvamga ovqat beradilar. Men ham yog'och kosa yasayapman. Katta bo'lganimda oyim bilan sizga shu kosada ovqat beraman.

O'g'lining bu so'zlari yigitga qattiq ta'sir qilibdi. U yig'lab otasining huzuriga kiribdi va tiz cho'kib uzr so'rabdi. So'ngra darrov uni o'zi turgan uy yonidagi issiq xonaga ko'chiribdi. Shu voqeadan keyin har kuni otasining holidan xabar olib turadigan, u bilan birga ovqatlanadigan bo'lishibdi. Kelin ham qaynotasining izzat-hurmatini o'rniga qo'ya boshlabdi. O'g'li va kelinining bu ishlaridan xursand bo'lgan ota:

— Bolalarim, mana endi sizlardan roziman. Shu kichkina qo'zichog'im sizlarni g'aflat uyqusidan uyg'otdi, — deb nevarasining yuz-ko'zlaridan o'pib erkalabdi.

xiralashmoq — ослабевать (о зрении)

chekkasi — окраина, край, сторона

tasalli topmoq — найти утешение

qaltiramoq — дрожать

o'ksinmoq — обижаться

yo'nmoq — тесать

Uyga vazifa. Rivoyat mazmunini so'zlab bering va farzandning o'z otasini oldidagi burchlarini aytib bering.

XVI MAVZU. ALISHER NAVOIY

(-gan qo'shimchali sifatdoshlarning qo'llanishi)

Haykal

Toshkentning keng ko'chasiga,
Gavjum yo'lining chekkasiga
Qo'yilgandir baland haykal,
Bu — Navoiy, shoir bobom,
Atrof go'zal, keng xiyobon.
She'r bog'ida go'yo bog'bon.
Qo'llarida qalin devon,
Bu — Navoiy, shoir bobom.

(Po'lat Mo'min)

1-topshiriq. She'rni o'qing. Rasm va she'r asosida suhbatlashing.

1-mashq. Matnni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni o'zi bog'langan so'zlar bilan ko'chirib yozing.

Buyuk mutafakkir

O'zbek xalqi ma'naviy dunyosining shakllanishiga g'oyat kuchli va samarali **ta'sir ko'rsatgan** ulug' zotlardan biri — bu Alisher Navoiy bobomizdir. Alisher Navoiy milliy adabiyotimizning tengsiz namoyandasi, millatimizning g'ururi, sha'n-u sharafini dunyoga **tarannum qilgan** o'lmas so'z san'atkoridir. ...Olamda turkiy yoki forsiy tilda so'zlovchi biror-bir inson yo'qki, u Navoiyni bilmasa, Navoiyga sadoqat va e'tiqod bilan qaramasa. **Agar bu zotni avliyo desak, u avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir.**

(Islom Karimov. „Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch“ asaridan)

namoyanda — деятель
sha'n-u sharaf — честь
e'tiqod — вера

g'urur — гордость
avliyo — мыслитель
tarannum qilmoq — петь, воспевать

Bilib oling!

Narsa-buyumning belgisini bildiradigan fe'l shakli **sifatdosh** deb ataladi. Sifatdoshlar **-gan** qo'shimchasi bilan hosil qilinadi va sifat kabi otga bog'lanib, uning belgisini bildirib keladi. Masalan: *o'qilgan kitob, kelgan mehmon*. Sifatdoshlar uzoq o'tgan zamon fe'li bilan shakldosh bo'lib, ular nutqda quyidagicha qo'llanadi:

O'quvchi nima qilgan?

o'quvchi	yo z gan
	o'qi g an
	javob ber g an
	dam ol g an
	kel g an

Nima qilgan o'quvchi?

yo z gan	o'quvchi
o'qi g an	
javob ber g an	
dam ol g an	
kel g an	

2-mashq. Berilgan fe'llardan sifatdoshlar hosil qiling va so'z birikmalari tuzib yozing.

N a m u n a: *yaratmoq — yaratgan: Navoiy yaratgan asarlar, ...*

O'rganmoq, o'qimoq, yod olmoq, yaratmoq, dovruc taratmoq, sazo-vor bo'lmoq.

3-mashq. Matnni o'qing, **-gan** qo'shimchali fe'llarning gapdagi vazifasini tushuntiring.

Alisher Navoiy

O'zbek adabiy tilining asoschisi buyuk mutafakkir Alisher Navoiy 1441-yil 9-fevralda Hirot shahrida tug'ilgan. Ilm-fanni juda qadrlagan Alisherning otasi G'iyosiddin o'g'lining tarbiyasiga katta ahamiyat bergan. Bolaligidan juda aqlli bo'lgan Alisher adabiyotni sevib o'rgangan va 10—12 yoshlaridayoq she'rlar yoza boshlagan. Navoiy „Xamsa“, „Muhokamat ul-lug'atayn“, „Xazoyin ul-maoniy“ kabi asarlari, minglab g'azal, ruboiylari bilan jahonga dovruc taratgan. Dunyodagi eng sermahsul ijodkorlardan biri hisoblangan Alisher Navoiy so'z mulkingning sultoni degan nomga sazovor bo'lgan. Alisher Navoiy 1501-yil 3-yanvarda Hirot shahrida vafot etgan.

qadrlagan — ценивший
ahamiyat — значение
ijodkor — творец

dovruq taratmoq — быть знаменитым
sermahsul — продуктивный
sazovor bo'lmoq — удостоиться

4-mashq. Nuqtalar o'rniga foydalanish uchun berilgan fe'llardan mosini qo'yib yozing.

Badiiy adabiyotni ... G'iyosiddin uyida tez-tez she'rxonlik kechalarini... . Bunday badiiy muhit Alisherning yetuk shoir va katta olim bo'lishiga Ko'p o'tmay, Alisher she'rlar O'z iste'dodi bilan Lutfiy, Sharafuddin Ali Yazdiy kabi zamondoshlari e'tiborini Alisher ilm olishni o'zining asosiy mashg'uloti deb Bolaligida Farididdin Attorning „Mantiq ut-tayr“ asarini Alisher oradan yarim asrlik muddat o'tgach, „Lison ut-tayr“ dostonini

Foydalanish uchun so'zlar: *sevgan, o'tkazib turgan, sabab bo'lgan, yoza boshlagan, qozongan, bilgan, sevib o'qigan, yaratgan.*

2-topshiriq. Alisher Navoiyning hikmatlarini o'qing va mazmunini tushuntiring.

1. Insonni so'z ayladi judo hayvondin,
 Bilkim, guhari sharifroq yo'q ondin.
2. Tilga ixtiyorsiz — elga e'tiborsiz.
3. Tiling birla ko'nglingni bir tut.
4. Befoyda so'zni ko'p aytma,
 Foydali so'zni ko'p eshiturdin qaytma.

3-topshiriq. She'rni o'qing va mazmunini so'zlab bering.

Qush tili

Qushlar, dedim, ketmang uzoq,
 Men qo'ymayman sizga tuzoq.
 Kaklik, to'ti, bedana,
 Sepay tariq, sedana.
 Totuv, inoq bo'lgim kelar,
 Tilingizni bilgim kelar.
 Bu bola tantiq demang,
 Ya'ni bemantiq demang.

Ko'nglingizni tuting to'q,
 Qafasga solmayman, yo'q.
 Tantiqligim emas bu,
 Munaqa o'ylamang xom.
 Tilingiz bilarkan-ku,
 Axir Alisher bobom.
 Bobomday bo'lsam deyman,
 Qush tilin bilsam deyman.

(Mirtemir)

tuzoq — ловушка

to‘ti — попугай

tariq — ячмень

tantiq — избалованный

kaklik — кеклик, куропатка

bedana — перепел

sedana — чернушка

bemantiq — бессмысленный

Uyga vazifa. 2-topshiriqdagi hikmatlarni yod oling.

2 - D A R S

4-topshiriq. Suhbatni rollarga bo‘lib o‘qing.

O‘qituvchi: Bolalar, buyuk bobomiz Alisher Navoiy nomi bilan bog‘liq qanday joylarni bilasiz?

Kamola: Navoiy shahri bor. Navoiy respublikamizdagi eng katta sanoat shaharlaridan biri.

Aziz: Samarqand shahrida Navoiy nomidagi universitet bor. Mening akam shu universitetda o‘qiydi.

Iroda: Poytaxtimizda Alisher Navoiy nomi bilan ataluvchi teatr, kutubxona, ko‘cha bor. Adabiyot va san‘at muzeyi ham Navoiy nomi bilan ataladi.

Jasur: Toshkent metropolitenining eng chiroyli bekatlaridan biriga Alisher Navoiy nomi berilgan.

Bahrom: O‘zbekiston milliy bog‘i ham Navoiy nomi bilan ataladi. U yerda bobomizning haykallari ham bor.

O‘qituvchi: Yana qaysi shaharlarda bobomizga haykal o‘rnatilgan?

Aziz: Samarqand va Navoiy shaharlarida.

O‘qituvchi: Barakalla, bobomiz haqida ko‘p ma‘lumotga ega ekansiz. Navoiy bobomiz jahon tan olgan siymolardan biri. Uning ko‘plab asarlari boshqa tillarga tarjima qilingan. Moskva, Tokio va Boku shaharlarida hazrat Navoiy haykali ham o‘rnatilgan. Biz shunday buyuk bobomiz bilan faxrlansak arziydi.

Bilib oling!

-gan qo‘shimchasi **k** tovushi bilan tugagan fe‘llarga **-kan** shaklida, **q** tovushi bilan tugagan fe‘llarga **-qan** shaklida qo‘shiladi. Masalan: *o‘qib chiqqan kitob, kechikkan mehmon.*

Sifatdoshlarning bo‘lishsiz shakli **-ma** qo‘shimchasi vositasida hosil qilinadi. Masalan: *kelmagan bolalar, o‘ilmagan mavzu kabi.*

5-mashq. Qavs ichida berilgan qo'shimchalarning mosini qo'yib, gaplarni ko'chiring.

1. Men Navoiy yoz (-gan, -kan, -qan) g'azallarini sevib o'qiyman.
2. Kutubxonamizga yangi chiq (-gan, -kan, -qan) badiiy asarlar keltirildi.
3. Farhod qur (-gan, -kan, -qan) qasr Shiringa atalgan edi. 4. Zardo'zlar tik (-gan, -kan, -qan) shoir surati muzeyda saqlanadi. 5. Navoiy haykali poyiga qo'yil (-gan, -kan, -qan) gullar xalqimizning shoirga ehtiromi belgisidir.

6-mashq. Qavs ichidagi fe'llardan sifatdoshlarning bo'lishsiz shaklini hosil qilib yozing.

Toshkentga (*kelmoq*) mehmonlar, biz o'qib (*chiqmoq*) asar, men yod (*olmoq*) she'r, ukam (*ko'rmoq*) film, buvimdan (*eshitmoq*) ertaklarim, esimdan (*chiqmoq*) she'r, biz (*bajarmoq*) vazifa.

7-mashq. Alisher Navoiy hikmatli so'zlarining ikkinchi qismini topib yozing.

Bilmaganin so'rab o'rgangan olim,
Yoshligingda ol ilmning mahzanin,
Sihat tilasang, kam ye,
Hunarni asrabon netkumdir oxir,

Qarilik chog'i sarf qilg'il oni.
Izzat tilasang, kam de.
Olib tuproqqamu ketgumdir oxir.
Orlanib so'ramagan o'ziga zolim.

Adabiy o'qish

Buyuk tarixchi bilan uchrashuv

Xonaqoh hujralaridan birining oldidagi supachaga to'shalgan gilamcha ustida nuroniy bir mo'ysafid o'tiribdi. Uning oldidagi mo'jazgina xontaxtada choynak-piyola, ikki-uch kitob turibdi. U piyoladagi choydan bir-ikki ho'plab, tizzasidagi kitobni o'qishga tutindi. Ko'chada bolalarning shovqin-suronini eshitildi. Mo'ysafid horg'in ko'zlarini kitobdan uzib, ko'chaga boqdi. Bolalarni kuzatib o'tirgan mo'ysafid ularni yoniga chaqirdi:

— Qani, bolalarim, bu yoqqa kelinglar-chi.

Bolalar notanish mo'ysafidning ovozi eshitib qochib ketishdi. Faqat birgina besh-olti yoshlardagi bola qoldi, xolos. Uning boshida oq sallacha, egnida yupqa qizil matodan tikilgan ixcham kamzul, oyog'ida etikcha. U chopqillab kelib qo'lchalarini ko'ksiga qo'yganicha salom berdi.

— O'g'lim, oting nedur? — deb so'radi mo'ysafid.

— Alisher, — dedi bola.

— Maktabga qatnaysanmi?

— Qatnayman.

Bola mo'ysafidning savollariga burro javob berar edi. Uning o'zini tutishi, odobi mo'ysafidga juda yoqdi.

— Men chaqirganimda o'rtoqlaring qochib ketdi. Sen esa huzurimga kelding. So'roqlarimga yaxshi javob qilding. Shuning uchun senga rahmat. Umring uzoq, boshing omon bo'lsin. Fozil bo'lib, yaxshi obro'ga erishgaysan.

Mo'ysafid bilan suhbat qilayotganini bolalar aytgan bo'lsalar kerak, Alisherning otasi G'iyosiddin yetib keldi. U mo'ysafidni tanib, ehtirom bilan salomlashdi. Mo'ysafid Alisherni ko'p maqtab, uni yana duo qildi. Shundan so'ng ota-bola mo'ysafid bilan xayrlashib, karvonsaroy tomon ravona bo'ldilar.

Yo'lda Alisher otasidan bu mo'ysafid kimligini so'radi.

— Bu kishi mashhur olim, tarixchi Sharafuddin Ali Yazdiy bo'ladi-lar! — deya javob berdi G'iyosiddin. U o'g'liga olimning xizmatlari, martabasi haqida so'zlab berdi.

Bu uchrashuv 1447-yili Taft shahrida bo'lgan edi.

(A. Qayumov. „Alisher Navoiy“ kitobidan)

nuroni — благообразный

mo'ysafid — старик

ho'plamoq — глотать

yupqa — тонкий

ravona bo'lmoq — направляться

maqtamoq — хвалить

shovqin-suron — шум

horg'in — уставший

boqmoq — смотреть

burro — чёткий

obro' — авторитет

Uyga vazifa. Berilgan savollarga yozma javob bering.

1. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy haqida nimalarni bilasiz?
2. Alisher Navoiy nima uchun o'zbek adabiy tilining asoschisi sanaladi?
3. Navoiy haqida yozilgan qanday asarlarni o'qigansiz, qaysi filmlarni ko'rgansiz?

XVII MAVZU. ONA — ULUG‘ ZOT
(-a, -y, -(i) b qo‘shimchali ravishdoshlarning qo‘llanishi)

1 - DARS

BAYRAMINGIZ MUBORAK BO‘LSIN, AZIZ ONAJONLAR!

1-topshiriq. She'rni ifodali o'qing.

Onamga ta'zim

Kun chiqsa olamga,
yorug'lik sochib,
Oy chiqsa osmonga
chiroyin ochib.
Oftobdan chiroyli,
oydan ham ma'sum,
Aziz onajonimga
qilaman ta'zim.

Bizlarga hayotni
baxsh etgan ham u.
Mehri daryo, yuragi
ulkan quyosh-ku!
Uning poyiga
gullarni sochib,
Mehribon onamga
qilaman ta'zim!

(Shahlo Norova)

1-mashq. Matnni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga e'tibor bering.

Ona — xonadon chirog'i

Onani xonadon chirog'i, deydilar. Onalik uyning ori bor, otalik uyning zari bor, deb bejiz aytishmaydi. Oilani onasiz tasavvur etib bo'lmaydi. Ona oilasi, farzandlariga **parvona bo'lib** yuruvchi inson. Biz uyga kirishimiz bilan eng avval onamizni so'raymiz. Onamiz bizni **kulib** kutib oladilar. Ular o'qishimiz, dam olishimiz uchun barcha sharoitlarni **yaratib**, bizga g'amxo'rlik qiladilar. Ba'zan **bilib-bilmay** onamizni xafa qilib qo'yamiz. Bizni dunyoga **keltirib**, kichkinaligimizdan **katta qilib**, **o'stirib** voyaga yetkazgan onalarimizni hamisha **sevib** ardoqlash kerak. Dunyoda onadan ulug' inson yo'q.

Bilib oling!

-a, -y, -(i) b qo'shimchali ravishdoshlar harakatning holatini bildirib, *qay holda? qay tarzda?* so'roqlariga javob beradi. Bunda unli bilan tugagan fe'l asoslariga **-y, -b** qo'shimchalari, undosh bilan tugagan fe'l asoslariga **a, -(i) b** qo'shimchalari qo'shilib keladi. Masalan:

unlidan so'ng

ishlab

o'qiy

undoshdan so'ng

yozib

kula

Bo'lishsizlik ma'nosi ifodalanganda ushbu fe'llarga **-may, -mas** qo'shimchalari qo'shiladi. Masalan: *U she'rnini tutilmay o'qib berdi. Ovqatni shoshmasdan yeyish kerak.*

2-mashq. Berilgan fe'llardan bo'lishli va bo'lishsiz shakldagi ravishdoshlar hosil qiling.

N a m u n a : *Ardoqlamoq: ardoqlab, ardoqlamay.*

Ardoqlamoq, gapirmoq, o'ynamoq, kelmoq, yozmoq, eshitmoq, kuylamoq.

3-mashq. Nuqtalar o'rniga **-b, -ib** yoki **-a, -y** qo'shimchalaridan mosini qo'yib yozing.

1. Farzand onasiga kul... qaradi. 2. Bolalar beril... surat chizishardi. 3. Ariq-dagi suv shildir... oqmoqda. 4. Buvijonim mening sochlarimni sila... erka-

laydilar. 5. Onamning allalarini eshit... uxlab qolardim. 6. Bolalar ijrosidagi qo'shiqni yayra... tingladik. 7. Buvim indama... bosh chayqab qo'ydilar. 8. Onalar o'z farzandlarini sev... tarbiyalaydilar.

4-mashq. Matnni o'qing. Ravishdoshlarni topib, o'zi bog'langan so'z bilan ko'chirib yozing.

Onajonlar bayrami

Bugun 8-mart — onajonlar bayrami. Ertalab oyim bilan dadam bozorga ketishdi. Ukam bilan ikkimiz ular kelishguncha uyimizdagi barcha xonalarni yig'ishtirdik. Stolga oq dasturxon solib, mevalarni qo'yib chiroyli qilib bezatdik. Stol o'rtasiga guldon qo'yib, unga bir dasta gul solib qo'ydik. So'ngra oyijonimizga tabriknoma yozib qo'ydik:

Aziz oyijonim! Biz sizni 8-mart bayrami bilan chin qalbdan tabriklaymiz! Sizga uzoq umr, sog'liq va quvonch tilaymiz. Baxtimizga hamisha sog'bo'ling! Farzandlaringiz.

Oyijonim buni ko'rib juda xursand bo'ldilar, dadam esa: „Barakalla, aqlli ish qilibsizlar,“ deb bizni maqtadilar.

2-topshiriq. Suhbat matnini rollarga bo'lib o'qing va davom ettiring.

Anvar: Onajonlar bayramiga sovg'a oldingmi?

Rustam: Shuni o'ylab turibman, nima olsam ekan-a?! O'zing-chi? Qanday sovg'a tayyorlab qo'yding?

Anvar: Mening sovg'am tayyor. Men Onam uchun „Mohir qo'llar“ to'garagida naqshli quticha yasadim. Eng yaxshi sovg'a o'z qo'ling bilan yasagan sovg'a deyishadi-ku!

Rustam: Yaxshi o'ylabsan. Men ham onamning suratlarini chizsam-mikan-a?! Agar o'xshata olmasam-chi?

Anvar: Baribir, o'z qo'ling bilan chizganing boshqacha-da. Bu juda katta sovg'a bo'ladi.

Rustam: Rahmat o'rtoq, yaxshi maslahat berding. Bugunoq onamning suratlarini chizishni boshlayman.

Uyga vazifa. 4-mashqda berilgan tabriknomadan foydalanib, buvingiz, onangiz, opa-singillaringizga tabriknoma yozing.

2 - DARS

3-topshiriq. She'ni o'qing, mazmunini so'zlab bering.

Alisherning onasi

Bilmam, qanday ayol bo'lgan
Alisherning onasi?
Balki uning aqliga ham
Lol qolgan zamonasi.
Balki buyuk farzandiga
Terib bergan chechaklar.
Balki tunlar unga bedor
Aytib bergan ertaklar.

Balki uning ko'zlarida
Bo'lgan og'ir bir xayol,
Balki g'amgin bir zotdir u,
Balki sho'xchan bir ayol.
Mayliga, u kim bo'lmasin,
Yolg'iz bir so'z ma'nosi:
Alisherning onasi u —
Navoiyning onasi.

(Abdulla Oripov)

lol qolgan — изумлённый
sho'xchan — игривый

g'amgin — грустный
chechak — цветы

Bilib oling!

-(i)b qo'shimchali ravishdoshlar nutqda ko'pincha takrorlanib qo'llanadi va harakat-holatning davomiyligini, takroriyligini bildirib keladi. Masalan: *Onalarimiz mehriga to'yib-to'yib yashaylik. Onam uchun sovg'amni izlay-izlay topdim.* Bunday hollarda ba'zan ushbu ravishdoshlar **-a, -y** qo'shimchasi bilan yoziladi. Misollarni qiyoslang:

kulib gapirmoq
charchab kelmoq
izlab topmoq
sevinib yashamoq

kulib-kulib gapirmoq
horib-charchab kelmoq
izlay-izlay topmoq
sevina-sevina yashamoq

5-mashq. Berilgan fe'llardan ravishdoshlar hosil qiling. So'ngra ularni yakka yoki takroriy qo'llab, so'z birikmalari tuzing.

Namuna: *o'ynamoq* — *o'ynab*: *Bola ko'chada o'ynab yurardi. Qor o'ynab-o'ynab yog'ardi.*

O'ynamoq, so'zlamok, ishlamoq, bajarmoq, gapirmoq, kulmoq, qidirmoq.

6-mashq. Nuqtalar o‘rniga foydalanish uchun so‘zlardan mosini qo‘yib, gaplarni ko‘chiring.

1. Nodira ... kerakli suratni topdi. 2. Azizbek bu kitobni ... topdi. 3. Nar-giza voqeani ... gapirib berdi. 4. ... o‘yimga yetolmadim. 5. ... erishilgan g‘alaba g‘alaba emas. 6. ... birovni xafa qilib qo‘ymang.

Foydalanish uchun so‘zlar: *so‘rab-surishtirib, o‘ylay-o‘ylay, kula-kula, izlay-izlay, bilib-bilmay, kurashmay.*

7-mashq. Matnni o‘qing va davom ettiring. Holatni bildiruvchi ravishdosh-larni toping.

Saida darslari tugab, uyga vaqtliroq qaytdi. Uyda hech kim yo‘q edi. U darrov kiyimlarini almashtirib chiqdi va tezgina choy ichib oldi. So‘ngra avval uy ichini yig‘ishtirib chiqdi, so‘ng hovlini suv sepib supurdi. U oyisini bayram oldidan quvontirmoqchi bo‘ldi. Haqiqatan ham, oyisi ishdan kelib qizidan xursand bo‘ldi. „Dastyor qiz bo‘lib qolibsanku, qizim, men bilmay yurgan ekanman, — deya maqtab ham qo‘ydi. — Shu ishlarni har kuni erinmay qilib tursang, yanada yaxshi bo‘lar edi“.

Ayting-chi, Saidaning oyisi nima uchun bu gapni aytdi?

Siz onajonlar bayramiga qanday sovg‘a tayyorladingiz?

4-topshiriq. She‘rni o‘qing. Ravishdoshlarning qo‘llanishini tushuntiring.

Gul ko‘targan qizaloq

Gul ko‘tarib boradi
Uyi tomon qizaloq.
Guldastasi rang-barang,
Ko‘zni olar shoshqaloq.
Bir olam zavq dilida,
Shoshib-shoshib boradi,
Boshqa yo‘lovchilardan
Oshib-oshib boradi.

Oyisiga guldasta
Sovg‘amikan bayramga.
Hamma havas qiladi
Unday dili xurramga.
Gul ko‘tarib ketishi
Tortdi zavq-u mehrimni.
Guldastaga qo‘shimcha
Sovg‘a qildim she‘rimni.

(Po‘lat Mo‘min)

qizaloq — девочка
shoshqaloq — торопливый

rang-barang — разноцветный
yo‘lovchi — спутник

Onayizor

Bir juft chumchuq erta bahordan boshlab yangi in qo'yish harakatiga tushdi. Oradan ko'p o'tmay ona chumchuq tuxum bosdi. Kunlar ketidan kunlar o'tdi. Mana, nihoyat, ona chumchuq bolalarini uchirma qildi. Ular baland terak daraxti tepasida shoxdan shoxga uchib o'tishni o'rganishardi. Zahmat chekib, polaponlarini mehr bilan katta qilgan onayizori shunday xursandki, sevinchini ichiga sig'dirolmay chirqillaydi, bolalarining atrofida parvona bo'ladi, ularni yer-u ko'kka ishonmaydi. Uning butun borlig'i, boyligi, orttirgani shular-da!

Ana, polaponning beshinchisi holdan ketib yerga qulab tushdi. Onasi o'zini o'qdek otib bolasiga ko'makka keldi. Lekin, ne ko'z bilan ko'rsinki, shumoyoq mushuk darhol hid olib qayoqdandir paydo bo'ldi-yu, yovuz niyatini amalga oshirishga oshiqdi. Ona chumchuqning joni tani qaqshab ketdi. U mushuk ko'zini mo'ljalga olib o'zini tashladi. Hayriyat, harakati bekor ketmadi, bolasi o'limdan qutuldi. Yana „pirr“ etib, terak shoxiga chiqib oldi. Ammo onasi-chi, ona qanotini sindirib, bir umrga majruh bo'lib qoldi...

(Meli Normatov)

juft — пара

nihoyat — наконец

polapon — детёныш

holdan ketmoq — терять силу

o'qdek otilmoq — кидаться

hid olmoq — чують

mo'ljalga olmoq — целиться

chumchuq — воробей

terak — тополь

sig'dirolmay — втиснув

qulab tushmoq — падать

ko'mak — помощь

yovuz niyat — злой замысел

majruh — инвалид

Uyga vazifa. Quyidagi o'gitlarni yod oling va mazmunini tushuntiring:

1. Onadan ulug' zot yo'q.
2. Ona kulsa, olam kular.
3. Ota-onang — oltin qanoting.

XVIII MAVZU. SHAHRIMIZ OBOD BO'LSIN

(II shaxs buyruq-istak maylidagi fe'llarning tuslanishi va qo'llanishi)

1-topshiriq. Rasmini kuzating va berilgan tayanch so'zlarni ishtirok ettirib, gaplar tuzing.

Bizning shahrimiz, ravon ko'chalar, yangi uylar, obodonlashtirish ishlari, ko'chalarni ko'kalamzorlashtirish, favvoralar.

1-mashq. Matnni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga e'tibor bering.

Shahrimiz obod bo'lsin

Shahrimiz keyingi yillarda juda o'zgarib ketdi. Keng va ravon ko'chalar, zamonaviy ko'priklar, chiroyli favvoralar, muhtasham binolar shahrimiz chiroyiga chiroy qo'shmoqda. Biz bobom bilan tez-tez shahar aylanib turamiz. Bobom obod ko'chalarimiz, muhtasham binolarga qarab bizga doim shu gapni takrorlaydilar:

— Bolalarim, bularning **qadriga yetinglar**. Biz bunday farovon turmushni ko'rmaganmiz. Ko'chalar, inshootlar, xiyobonlar, favvoralarining barchasi — xalq mulki. Ularni **asrang**, ko'chalarni **iflos qilmang**, daraxt shoxlarini **sindirmang**. Obodonchilik ishlariga o'z hissangizni **qo'shing**. Shunda shahrimiz yanada obod va ko'rkam bo'ladi.

Bilib oling!

Fe'ning zamon, shaxs-son qo'shimchalarisiz qismi II shaxs buyruq-istak maylini ifodalaydi. Bunday fe'llarning ko'plik shakli

-ing yoki **-inglar** qo‘shimchasini qo‘shib hosil qilinadi.

Birlik

Sen o‘tir.

Sen so‘zla

Ko‘plik

Siz o‘tiring.

Siz so‘zlang.

Sizlar o‘tiringlar.

Sizlar so‘zlanglar.

Buyruq-istak maylining bo‘lishsiz shakli **-ma** qo‘shimchasini qo‘shib hosil qilinadi. Masalan: *o‘tir* — *o‘tirma*, *so‘zla* — *so‘zlama*, *o‘tiring* — *o‘tirmang* — *o‘tirmanglar*, *so‘zlang* — *so‘zlamang* — *so‘zlamanglar*.

2-mashq. Berilgan fe‘llarni o‘qing, ma’nolaridagi farqlarni aniqlang.

kel

yoz

ye

tuz

keling

yozing

yeng

tuzing

kelinglar

yozinglar

yenglar

tuzinglar

3-mashq. Berilgan fe‘llardan II shaxs buyruq-istak maylidagi fe‘llarning bo‘lishli va bo‘lishsiz shakllarini hosil qiling.

O‘rganmoq, xafa qilmoq, hurmat qilmoq, kuylamoq, buklamoq, ehtiyot qilmoq, bajarmoq, odat qilmoq, sevmok, qadrlamoq.

4-mashq. Qavs ichida berilgan fe‘llarni II shaxs buyruq-istak maylida yozing.

1. Do‘stlaringga, yaqinlaringga hamisha (e‘tiborli bo‘lmoq). 2. Hech kimning ko‘ngliga (ozor bermok). 3. O‘zingni, kiyimlaringni, uy-joyingni orasta (saqlamoq). 4. Ekilgan ko‘chatlarga o‘z vaqtida suv (quymoq), yaxshilab (parvarish qilmoq). 5. Yo‘lda yurganingda, bekatda turganingda keraksiz qog‘ozlarni atrofga (tashlamoq). 6. Ko‘cha harakati qoidalariga doimo (rioya qilmoq).

2-topshiriq. Suhbat matnini rollarga bo‘lib o‘qing. II shaxs buyruq-istak maylidagi fe‘llarning ma’nolarini tushuntiring.

Uyda

Shahzod: Sherzod aka, bugun mahallada hashar bor ekan. Dadam qarashgani chiqib ketdilar. Yuring, biz ham boraylik.

Sherzod: Men mana by somsalarni olib borib, bobomlarni ko‘rib kelay, keyin birga chiqamiz. Men kelguncha, sen oyimlarga qarashib tur. Uy ishlari bir o‘zlariga qolib, charchab qolmasinlar.

Shahzod: Xo‘p bo‘ladi, akajon. Tezroq keling.

Hasharda

O'g'illar: Assalomu alaykum! Hormang, dada! Biz keldik.

Dadasi: Keldinglarmi, o'g'illarim? Mana, kichkina hasharchilar ham kelib qolishdi.

O'g'illar: Biz nima ish qilaylik?

Dadasi: Sherzodjon, sen suv olib kel. Shahzodjon, sen mana bu ko'chatlarni ushlab tur. Men avval yerni kovlab olay, keyin ularni ekamiz.

Shahzod: Dada, nega hamma ko'chat ekyapti?

Dadasi: Mahallamiz obod bo'lsin deb, o'g'lim. Mahalla obod, tinch va ahil bo'lsa, yurtimiz tinch bo'ladi. Yurt tinch bo'lsa, Vatanimiz tez rivojlanadi.

Sherzod: Yana 4—5 yildan keyin bu yerlar katta bog' bo'lib ketsa kerak.

Dadasi: Ha, O'zbekistonning yeri bitmas-tuganmas xazina, xalqimiz mehnatkash. Agar shu urf-odatlarimiz davom etsa, shahar va qishloqlarimizning barcha ko'chalarida olma, o'rik, yong'oq va tut kabi mevalar pishib yotsa, O'zbekiston jannatga aylanadi.

3- topshiriq. She'rni ifodali o'qing.

Istiqlof farzandi bo'l

Bilim ol, quvvatga to'l,
Kasb-hunarga uzat qo'l,
Mana senga yangi yo'l,
Istiqlof farzandi bo'l.
Alpomishning o'rnin bos,
Ot o'ynat mardlarga xos,
Saxiy Hotamtoyga mos,
Istiqlof farzandi bo'l.

Haromdan ayla hazar,
Oldinga tashla nazar,
Oppoq sadaf ichra zar,
Istiqlof farzandi bo'l.
Odob-axloq gulin ter,
Dilga ezgu nurin ber,
Bo'lay desang botir er,
Istiqlof farzandi bo'l.

(Hasan Ota)

quvvat — сила
uzatmoq — тянуть
hazar — презливість

to'lmoq — пополнять
harom — поганый
sadaf — перламутр

Uyg'a vazifa. She'rni yod oling. Buyruq-istak maylidagi fe'llarni aniqlab, daftaringizga ko'chirib yozing.

2 - DARS

4-topshiriq. Suhbat matnini rollarga bo'lib o'qing.

Shahrimiz kanallari

O'qituvchi: Bolalar, qadimda shaharlar suv havzalari mavjud bo'lgan joylarda yuzaga kelganligi ma'lum. Ayting-chi, buning sababi nimada?

Aziz: Suvsiz hayot bo'lmaydi. Suv insonlar, barcha jonivor va o'simliklarning yashash manbayi.

Nozima: Har bir shaharning obodligi, gullab-yashnashi ham suvga bog'liq bo'ladi. Oqar suvlar bo'lmasa, bog'-rog'lar barpo etilmaydi. Xonadonlarda qulayliklar ham bo'lmaydi.

O'qituvchi: Juda to'g'ri. Endi, ayting-chi, bizning shahrimiz yaqinida qanday suv havzalari bor?

Bobur: Chirchiq daryosi shahrimizning eng asosiy suv havzasi. Shahrimizdagi barcha kanallar, anhorlar shu daryodan hosil bo'lgan.

O'qituvchi: Shu kanallarning nomlarini kim aytib bera oladi?

Aziz: Chirchiqdan ajralib chiqadigan kanallarning nomi Bo'zsuv va Kaykovusdir. Kaykovus O'zbekiston ko'chasi boshlanadigan joyda ikkiga bo'linadi. O'ng tomonda Anhor, chap tomonda esa Bo'rijar kanallariga bo'linadi.

Nozima: Bulardan tashqari Qorasuv, Salor kanallari ham bor. Ular shaharning 4 ta tumani hududidan o'tadi.

Zafar: Toshkentda bu asosiy kanallardan tashqari Zaxariq, Qonqus, Qichqiriq kabi katta-kichik kanal va anhorlar ham bor.

O'qituvchi: Barakalla, shahringiz suv havzalarini yaxshi bilib olibsiz. Bilasizki, bizning shahrimiz aholi soni bo'yicha Markaziy Osiyodagi eng katta shahar. Shunday ekan, ushbu suv havzalarini asrash, shahardagi katta-kichik ariqlarni ozoda saqlash hammaning burchi hisoblanadi. Shunda kundan kunga shahrimiz go'zallashib, obod bo'lib boraveradi.

Bilib oling!

II shaxs buyruq-istak maylidagi fe'llarning birlik son shakliga **-gin** qo'shimchasini qo'shish istak ma'nosini kuchaytiradi. Masalan: *ayt — aytgin, bora qol — bora qolgin*. Shuningdek, **-ing** qo'shimchasi birlik sonda qo'llanganda hurmat ma'nosini bildiradi. Misollarni qiyoslang: *Bolalar, siz o'qing* — ko'plik. *Aziz, siz o'qing* — birlik, hurmat ma'nosini ifodalayapti.

5-mashq. Berilgan gaplardagi fe'llarni **-gin** qo'shimchali II shaxs buyruq-istak maylida yozing.

1. Har bir ishni oldindan o'ylab bajar. 2. Serqatnov ko'chadan o'tishda ehtiyot bo'l. 3. Bir tup daraxt kessang, o'n tup daraxt ek. 4. Uy ishlarida onangga doim birinchi yordamchi bo'l. 5. Kattaga hurmatda bo'l, kichikka izzatda bo'l.

6-mashq. Matnni o'qing. Buyruq-istak maylidagi fe'llarni aniqlab, ma'no-larini tushuntiring.

Olim, fozil, dono kishilar bilan kengashib ish ko'ring. Nodon odamlar bilan do'st tutinmang. Bilmagan narsangizni „bilmayman“ deyishdan uylmang. Kerak bo'lgan ilm yoki hunarni tortinmasdan o'rganing. O'zingizga istagan yaxshi ishni boshqalarga ham tilang. O'zgalarning ayblarini ko'rgan vaqtingizda o'z ayblaringizni ham tushuning. Hech kimni bebro' etmang.

(„Qobusnoma“dan)

Adabiy o'qish

Yoshligim

Yoshligim, kel, kuyga to'lgan
Qalbin oltin sozi bo'l,
Men qo'shiq aytay to'lib,
Bir lahza jo'r ovozi bo'l.
Dilga oqsin baxtli umrim
Kuy bo'lib, ohang bo'lib,
Sen uning „Oromijon“i,
„Gulyor“-u „Shahnoz“i bo'l.
Orzu-istakdin-ku shodon
Dilga bog'labsan qanot,
Bu tilak osmonining
Doim baland parvozi bo'l.

Ketmagin aslo, hayotim
Gulshanin tark etmagin,
Bir umr men birla qolgin,
Bu ko'ngil hamrohi bo'l.
Yoshligim dostoniga men
Shu'ladin yo'ndim qalam,
Ey sahar ufqi, uning sen
Zarvaraq qog'ozi bo'l.
Yoshligim, sen menga bergan
Kuch, shuuring, g'ayrating,
Xalq-u yurtga baxsh etolsam,
Shunda mendan rozi bo'l.

(Erkin Vohidov)

soz — инструмент
lahza — секунда
ohang — интонация
yo'nmoq — точить

Uyga vazifa. She'rni yod oling.

shu'la — луч
jo'r ovozi — поющий вместе
parvoz — взлёт, полёт
baxsh etmoq — дарить

XIX MAVZU. NAVRO‘Z TARONALARI

(I shaxs buyruq-istak maylidagi fe'llarning tuslanishi va qo'llanishi)

1-topshiriq. She'rni o'qing va rasm asosida suhbatlashing.

Navro‘zjon

Navro‘z, Navro‘z, Navro‘zjon,
Xush kelibsan elimga!
Binafsha-yu bo‘tako‘z,
Lola tutib qo‘limga.

Aziz mehmon keldi deb,
Gullar solay yo‘lingga.
Navro‘z, Navro‘z, Navro‘zjon,
Bor bo‘l turguncha jahon!

(Olqor Damin)

1-mashq. Matnni o'qing va savollarga javob bering.

Navro‘z taronalari

Mana, barcha ko'ngillarni shod qilib Navro‘z ayyomi ham kirib keldi. Navro‘z „yangi kun“ degan ma‘noni bildiradi. Navro‘zning bahor faslida — tabiat uyg‘ongan paytda nishonlanishi ham bejiz emas. Qish faslida go‘yo o‘lgan tabiat, bahorda qaytadan „tiriladi“, yangilanadi. Daraxtlarning yangi kurtak chiqarishi, yerdan yangi maysalarning unib chiqishi, qushlarning sho‘x-shodon sayrash, ariqlarda suvlarning o‘ynoqlab oqishi — bularning barchasi yangi yilning belgisidir. Odamlar yangi hayotning boshlanishini

xursandchilik va shukronalik bilan kutib olganlar. Qadimgi paytlarda Sharqda Navro'z yerga urug' ekish bilan nishonlangan. Bu jarayon dala boshida kuy-qo'shiqlar kuylash bilan boshlangan. Navro'zning maxsus taomi — sumalak pishirish ham o'yin-kulgi, kuy-qo'shiqlarsiz o'tmagan. Bugungi kunda ham bastakorlar Navro'z tantanalari uchun yangi qo'shiqlar yaratadilar. Yurtimizda Navro'z taronalari bir oy davomida yangrab turadi.

nishonlamoq — ознаменовать

unib chiqmoq — всходить

bastakor — музыкант

tirilmoq — оживить

kurtak — почка, зародыш

1. „Navro'z“ so'zi qanday ma'noni bildiradi?
2. Sharqda qanday hodisalar yangi yilning belgilari hisoblangan?
3. Navro'zda qanday ishlar bajarilgan?
4. Nima uchun Navro'z kuy-qo'shiqlar bilan kutib olingan?

Bilib oling!

Buyruq-istak maylidagi fe'llar I shaxsda unli tovushdan so'ng **-y, -ylik**, undosh tovushdan so'ng **-ay, -aylik** qo'shimchalarini olib keladi va istak ma'nosini bildiradi.

Unlidan so'ng:

Undoshdan so'ng:

Birlik

o'qiy

boray

Ko'plik

o'qiylik

boraylik

2-mashq. Berilgan gaplarga **-ylik, -aylik** qo'shimchalaridan mosini qo'yib yozing.

1. Navro'z bayramiga tayyorgarlikni boshla... 2. Kelinglar, do'stlar, Navro'z sayliga bor... . 3. Biz ham tadbirda ishtirok et... . 4. Men mana bu gullardan guldastalar yasa... . 5. Men ham sizlar bilan qo'shiq ayt... . 6. Navro'z bayramiga sumalak pishir... . 7. Navro'z bayramiga ko'chalarni, uylarni tozala

3-mashq. Matnni foydalanish uchun berilgan so'zlar bilan to'ldiring.

1. Navro'z so'zi forschadan olingan bo'lib, ... degan ma'noni bildiradi. Navro'z sharq xalqlarining ... bayrami hisoblanadi. Barcha shahar va qishloqlarda bayram ... o'tkaziladi. Odatda, ... sumalak, ko'k somsa, ko'k chuchvaralar pishiriladi. Navro'z arafasida barcha joylarda ... ishlari olib boriladi. Daraxtlar ... , ko'plab ko'chatlar Navro'zda odamlar ... borib ko'radilar.

Foydalanish uchun soʻzlar: *oqlanadi*, „yangi kun“, *obodonlashtirish*, *bemorlar va keksalarni*, *anʼanaviy*, *Navroʻzda*, *sayillari*, *ekiladi*.

2-topshiriq. Suhbat matnini rolli oʻqing, I shaxs buyruq-istak maylidagi feʼllarni toping.

Ravshan: Sen Navroʻz tarixi haqida eshitganmisan?

Sanjar: Ha, Navroʻz Sharq xalqlarida qadimdan bayram qilinadi.

Ravshan: Navroʻz haqida Abu Rayhon Beruniy asarlarida ham maʼlumotlar bor. Bilasanmi, qadimdan Navroʻz kunlarida hatto urushlarga chek qoʻyilgan ekan. Arazlashib qolganlar bir-biri bilan yarashishgan ekan.

Sanjar: Bobomlarning aytishlaricha, Navroʻz qadimda „yilboshi“ deb ham atalgan ekan. Shu haqda ham maʼlumot berilganmi?

Ravshan: Umar Xayyomning „Navroʻznoma“ asarida Navroʻz „yilboshi“ deb atalgan. Chunki tabiat uygʻonadi, yerga urugʻ sochiladi. Hamma narsa yangilanib, yangi hayot boshlanadi.

Sanjar: Rahmat, doʻstim. Oʻsha kitoblaringni menga ham berib tur.

Ravshan: Bu kitoblarni kutubxonadan olib oʻqiganman.

Sanjar: Boʻlmasa, birga boraylik. Men ham kutubxonaga aʼzo boʻlay.

Ravshan: Mayli, boradigan kunim senga aytaman.

3-topshiriq. Matnni oʻqing va savollarga javob bering.

Yilboshi

Sharq xalqlarida Navroʻzning nishonlanishi eng qadimgi davrlarga borib taqaladi. Bu bayram bahor faslida ekin-tikin ishlarining boshlanishi oldidan oʻtkazilgan va xalq orasida „Yilboshi“ deb ham ataladi.

Mustaqillikka erishganimizdan soʻng Navroʻz umumxalq bayrami sifatida har bir shahar, tuman, qishloqda, oʻquv yurtlarida, mahallalarda juda keng nishonlana boshlandi. Bayram tantanalari markaziy maydondan boshlanib, xalq sayillari, bellashuvlar, mehmondorchiliklar bilan davom etadi. Barcha yerlarda Navroʻzda tayyorlanadigan maxsus taomlar — sumalak va halimlar pishiriladi. Yangi unib chiqqan koʻkatlardan koʻk somsa va koʻk chuchvaralar tayyorlanadi. Bu urf-odat bir oydan ortiqroq vaqt davom etadi. Darmondorilarga boy boʻlgan ushbu taomlar odamlarga kuch-quvvat berib, ularni yil boʻyi sogʻlom va yaxshi kayfiyatda yurishlariga yordam beradi.

chek qoʻymoq — устранять
yarashishgan — помирились

arazlagan — обиженный
aʼzo boʻlmoq — записаться

yilboshi — начало года

xalq sayillari — народные гуляния

urf-odat — обычай

ma'lumot — сведения

bellashuvlar — состязания

darmondori — витамин

1. Navro'z nima uchun „Yilboshi“ deb atalgan?

2. O'zbekistonda Navro'z bayrami qay tarzda nishonlanadi?

3. Navro'zda tayyorlanadigan taomlar qanday shifobaxsh xususiyatlarga ega?

Uyga vazifa. „Navro'z taassurotlari“ mavzusida matn tuzing.

2 - DARS

4-mashq. O'qing. Matn mazmuni asosida o'zaro suhbatlashing.

Milliy bog'da

Milliy bog' Toshkentning eng go'zal bog'laridan biridir. U yerda har yili Navro'z bayrami tantanalari o'tkaziladi. Mana, hozir ham bayram tantanalari boshlanyapti. Barcha odamlar bayram libosida va yuzlarida tabassum bilan bog'ga kirib kelishyapti. Har tomondan karnay-surnay sadolari eshityapti. O'rtada sozanda va xonandalar o'zlarining eng yaxshi qo'shiqlarini ijro etishyapti. Raqqosalar, yosh yigit-qizlar raqs tushishyapti. Bog'ning narigi tomonida esa oq libosli oshpazlar sumalak, ko'k somsa, halim kabi Navro'z taomlari va turli shirinliklar tayyorlashyapti. Bahor bizda har yili shunday go'zal tantanalar bilan boshlanadi. Men Vatanimning bahorini juda sevaman.

Bilib oling!

Buyruq-istak maylidagi fe'llar I shaxs bo'lishsiz shakli barcha fe'llarga **-ma** qo'shimchasini qo'shish orqali hosil qilinadi. Masalan: *o'qimay, o'qimaylik; bormay, bormaylik.*

5-mashq. Berilgan fe'llarni I shaxs buyruq-istak maylining bo'lishli va bo'lishsiz shakllarini yozing.

N a m u n a : *Bajarmoq: bajaray, bajarmay.*

O'tkazmoq, qatnashmoq, raqsga tushmoq, kuylamoq, tayyorlamoq.

6-mashq. Berilgan gaplardagi fe'llarni bo'lishli shaklga aylantirib yozing.

1. Men Navro'z bellashuvlarida ishtirok etmay. 2. Biz lola sayliga bormaylik. 3. Ko'chat ekishda qatnashmay. 4. Qo'ni-qo'shnilarga sumalakni men tar-

qatmay. 5. Bu daraxtlarni oqlamaylik. 6. Bayram tadbiriga bu qo'shiqni kiritmaylik.

4-topshiriq. Suhbat matnini o'qing va davom ettiring. Matndan buyruq-istak maylidagi fe'llarni topib, hosil bo'lishi va ma'nosini tushuntiring.

Sinf rahbari: Bolalar, har yili maktabimizda Navro'z bayramiga bag'ishlangan katta tadbir o'tkazilishini bilasiz. Bugun shu tadbirda biz nimalar bilan ishtirok etishimizni rejalashtirib olaylik.

Sinf sardori: Ustoz, biz bayram dasturi uchun ayrim takliflarni yozib qo'rganmiz. Men avval shuni o'qib beray. Komila bilan Jasur boshlovchilik qilishmoqchi, Ra'no Navro'zoy bo'lmoqchi. Zebo dugonalari bilan „Bahor valsi“ raqsini tayyorlamoqchi. Muxlisa o'zi yozgan she'rini o'qib bermoqchi.

Sinf rahbari: Milliy taomlar ko'rik-tanlovi uchun ham tayyorgarlik ko'rishimiz kerak? Kimda qanday taklif bor?

Ozoda: Sevara ko'k chuchvara pishirmoqchi, men ko'k somsa tayyorlab kelay.

Iroda: Ustoz, biznikida sumalak pishiraylik. Buvim bizga bosh bo'ladilar.

Qizlar: Sumalakka biz ham qarashaylik.

Javlon: Keyin varrak uchirish musobaqasini ham o'tkazaylik. Bu ham Navro'z o'yinlaridan biri-ku!

Sinf rahbari: Juda yaxshi. Endi tayyorgarlikni boshlayvering. Musobaqalarda g'olib chiqishga harakat qilaylik.

ishtirok etmoq — участвовать

rejalashtirmoq — планировать

ko'rik-tanlov — выставка

tayyorgarlik — подготовка

varrak — бумажный змей

g'olib chiqmoq — побеждать

5-topshiriq. She'rni ifodali o'qing va yod oling.

Ko'kda oltin kamalak

Ko'kda oltin kamalak,
Doshqozonda sumalak.
Davraga chorlab tinmay
Jar solar karnay-surnay,
Navro'z muborak, Navro'z!

Xush bo'y tarar yalpizlar,
Gul yashnar o'g'il-qizlar.
Ko'klam bo'lib poyandoz,
Hammani qilar e'zoz.
Navro'z muborak, Navro'z!

Navro‘z — bahor bayrami,
Quvonchlarning ayyomi.
Shodliklar misli buloq,
Quyosh bilan kulib boq,
Navro‘z muborak, Navro‘z!

Bellashar alp polvonlar,
Ko‘pkarida o‘g‘lonlar...
Mag‘lublikni bilmas mard,
Kurashda pishgan jo‘mard,
Navro‘z muborak, Navro‘z!

(*Qambar Ota*)

Adabiy o‘qish

Kun va Tun

Kun va Tun bepoyon samoni kezib yurib, bir kuni Yer sayyorasini ko‘rib qolishibdi. Bu go‘zal sayyoraning husniga maftun bo‘lib qolishibdi.

— Endi men shu zaminda yashayman, — debdi Tun. — Sayyorani sokin zulmat pardasiga o‘rab, oy-u yulduzlar bilan bezab qo‘yaman.

— Bekorlarni aytibsan, — debdi Kun ham unga javoban. — Bu jannatmakon maskan endi mening qarorgohim bo‘ladi. Unga zarrin nurlarim bilan jilo baxsh etaman.

— Ular uzoq tortishishibdi. Ularning mojarolari ustidan chiqib qolgan Navro‘zoy murosaga keltirish maqsadida shunday debdi:

— Sizlar axir aka-singilsizlar-ku! Ona tabiatdagi muvozanatni saqlab turish uchun doimo inoq, hamjihat bo‘lib yashashingiz lozim. Har biringizning o‘z o‘rningiz bor: odamlar, o‘simlik va hayvonot olami kunduz kuni quyosh nurlaridan bahra oladi. Ularning dam olib, hordiq chiqarishlari, yangi kun uchun kuch to‘plashlari uchun Tunning ahamiyati katta.

— Bu so‘zlarni eshitgach, Kun va Tun o‘z xatolarini tushunishibdi.

Navro‘zoyga minnatdorchilik bildirib, Yer yuzida navbatma-navbat mehmon bo‘lishga qaror qilishibdi. Faqat kuzda va qishda Tun, bahorda va yozda esa Kun uzoqroq sayr qiladigan bo‘libdi. Odamlar Kun va Tunni murosaga keltirgani uchun Navro‘zoyni sharafiga bayram o‘tkazishni odat qilibdilar. Navro‘zoy har yili bahorda ona zaminimizga tashrif buyurib, kecha va kunduzning o‘lchov tarozisini ko‘zdan kechirar emish.

(*Alisher Sa’dullayev*)

samo — небо

sayyora — планета

zulmat — темнота

qarorgoh — местопребывание

mojaro — инцидент

tashrif buyurmoq — посетить

Uyga vazifa. Matnga munosabat bildiring.

XX MAVZU. SUV — HAYOT MANBAYI

(III shaxs buyruq-istak maylidagi fe'llarning tuslanishi va qo'llanishi)

1-topshiriq. Berilgan tayanch so'zlar ishtirokida gaplar tuzib suhbatlashing. Zilol suv, suv zarralari, muzdek, qonib-qonib ichmoq, tabiat ne'mati.

1-mashq. Matnni o'qing, ona tilingizga tarjima qiling. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga e'tibor bering.

Suv — bebaho xazina

Suvsiz hayotni tasavvur qilib bo'lmaydi. Suv inson hayoti, tirikligimiz manbayidir. Odam och qolib bir necha kun yashashi mumkin, lekin suvsiz uzoq yashay olmaydi. Kundalik hayotimizda ham suvning ahamiyati va xizmati nihoyatda katta. Atrof-muhitning tozaligi, havoning mo'tadilligi, o'zimizning orastaligimiz ham suv tufayli. Shuning uchun ota-bobolarimiz suvni muqaddas bilib, uni tejashga katta e'tibor berganlar. Biz ham bu an'analarni davom ettirib, bir tomchi suvni ham ehtiyot qilib ishlatishimiz kerak.

Ba'zan ko'chalarda suv oqib yotganiga ko'zimiz tushadi. Ichimlik suvini bunday isrof qilish mumkin emas. Yer yuzida ichimlik suvi kamayib borayotganligini hech kim **esdan chiqarmasin**. Suvni hamma tejab **ishlatsin**. Ariq va anhorlarga chiqindilar **tashlanmasin**. Bebaho xazinamizni hamma **avaylab-asrasin**. Shunda hayotimiz farovon, turmushimiz obod bo'ladi.

tasavvur qilmoq — вообразать
mo'tadillik — умеренность
tejash — экономить
ichimlik — напиток
esdan chiqarmaslik — не забывать
jo'mrak — кран

manba — источник
muqaddas — священный
ehtiyot qilmoq — оберегать
isrof qilish — расточительство
chiqindi — отбросы
jazirama — жара

Bilib oling!

III shaxs buyruq-istak mayli fe'llarga **-sin, -sin(lar), -(ish)sin** qo'shimchalarini qo'shish vositasida hosil qilinadi. Bu fe'llar harakatning bajarilishi haqidagi buyruq yoki istakni bildiradi va quyidagicha tuslanadi:

Birlik

U kelsin

Ko'plik

Ular kelsinlar (kelishsin)

2-mashq. Quyidagi fe'llardan buyruq-istak maylidagi fe'llarni hosil qiling.

Namuna: *ko'rmoq: ko'ray, ko'r, ko'rsin; ko'raylik, ko'ring, ko'rsinlar.*

Ko'rmoq, ishlatmoq, tozalamoq, buramoq, tashlamoq, tejamoq.

3-mashq. Nuqtalar o'rniga III shaxs buyruq-istak maylidagi fe'llarni yozing.

1. Anvar tog'da ko'rganlarini 2. Har kim o'z vazifasini 3. Har bir inson tabiatning barcha ne'matlarini tejab 4. Bolalar kattalarning nasihatlariga 5. Sportchilar o'z iqtidorlarini 6. Sizning sinfingiz yaxshi o'qishga 7. O'quvchilar hikoyaning mazmunini

4-mashq. Berilgan so'roqlar o'rniga zarur so'z va so'z birikmalarini qo'yib, gaplarni to'ldiring.

1. (Nima?) insonning kundalik hayotida zarur bo'lgan ulkan ne'mat.
 2. Ota-bobolarimiz (nimaga?) katta e'tibor berganlar. 3. Biz (kimlarning?) an'alarini davom ettirishimiz kerak. 4. Dunyoda (qanday?) muammolar mavjudligini hamma biladi. 5. Shuning uchun (nimani?) asrab-avaylashimiz kerak. 6. Ota-bobolarimiz (nimani?) qoralashgan.

2-topshiriq. Matnni o'qing, III shaxs buyruq-istak maylidagi fe'llarni aniq-lang.

Suv — tozalik manbayi

Siz suvning tozalik manbayi sifatida bizga qanday xizmat qilishini bilasizmi? Ertalab uyqudan uyg'onishimiz bilan suv bizga xizmat qilishni boshlaydi. Avval tishlarimizni, yuz-qo'limizni tozalaydi. Nonushta qilishimiz uchun issiqqina choy ichib olishsin, deb harakat qiladi. Nonushtadan so'ng ishlatilgan choynak, piyola, likopcha, qoshiqlarni ozoda bo'lsin deb tozalaydi.

Tushlik vaqtida ham, kechki ovqat tayyorlashda ham xuddi shunday xizmatlarni bajaradi. Odamlar chanqab qolishmasin, deb biz uchun qaynaydi, soviydi, doim yonimizda hamroh bo'lib yuradi. Ovqatlanishdan oldin qo'llarini, barcha mahsulotlarni tozalab yuvib olishsin deb xizmat qiladi. Kiyimlarimiz, sochiq, choyshablarimizning orastaligi ham suvning xizmati tufayli. Ko'cha-hovlilardagi ekinlar yaxshi o'ssin deb, ularni sug'oradi. Supurishdan oldin changib ketmasin deb, yerni namlab beradi. Bu suvning oiladagi bir kunlik xizmati, xolos. Shu bilan suvning xizmati tugadi, deb o'ylaysizmi? Uning yana boshqa vazifalari ham juda ko'p.

Ayting-chi, suvdan yana qanday maqsadlarda foydalaniladi?

tozalik manbayi — источник чистоты

chanqab qolmoq — жаждать

hamroh bo'lmoq — сопровождать

choyshab — простыня

changib ketmoq — пылить

orastalik — чистота

3-topshiriq. Berilgan savollarga javob bering va o'zaro suhbatlashing.

1. Tishingizni yuvishda jo'mrakni uzoq vaqt ochiq qoldirasizmi?
2. Meva-sabzavotlarni yoki idish-tovoqlarni yuvishda-chi?
3. Yozning jazirama issiq kunlarida xonangiz salqin bo'lishi uchun jo'mrakdan suv oqizib qo'yasizmi?
4. Agar ko'chada ochiq turgan jo'mrakni ko'rsangiz, uni yopishga harakat qilasizmi?
5. Mahallada ariq va anhorlarni tozalash uchun hasharlarda ishtirok etasizmi?

Uyga vazifa. Suvdan yana nimalarda foydalanishingiz va uni tejashga qanchalik e'tibor berishingiz haqida yozing.

2 - DARS

4-topshiriq. Matnni o‘qing, ona tilingizga tarjima qiling va mazmunini so‘zlab bering.

Favvoralar

Favvoralar yozning issiq kunlarida havodagi changlarni tozalab, atrofnı salqinlashtiradi. Ular charchoqni yozib, insonlarning kayfiyatini ko‘taradi. Qadim zamonlarda favvoralar podsholarning saroylarida qurilgan. Ularni toza saqlash uchun qoidalar belgilangan, qoidaga amal qilmaganlar qattiq jazolangan. Keyinchalik favvoralar shahar markazlarida ham bunyod etilgan. Bunday san‘at namunalari barcha shaharlarda bor. Toshkentda birinchi favvora 1890- yilda qurilgan. 1947- yilda Alisher Navoiy teatri maydonida, 1953-yilda Xadra maydonida, 1997- yilda Temuriylar tarixi davlat muzeyi va xiyobonida ajoyib ko‘rinishga ega bo‘lgan favvoralar qurildi.

Hozirgi kunda rangli, musiqali favvoralar barpo etilmoqda. Ular respublikamizning barcha shaharlari husniga husn qo‘shmoqda.

favvora — фонтан

kayfiyat — настроение

ajoyib — удивительный

charchoq — усталость

bahra olmoq — наслаждаться

ko‘rinish — вид

5-mashq. Matnlarda berilgan ma‘lumotlardan foydalanib, gaplarni to‘ldiring.

1. Qadim zamonlarda favvoralar ... bo‘lgan. 2. Favvoralarni ozoda saqlash uchun ... belgilangan. 3. Favvoralar havodagi ... tozalab, atrofnı salqinlash-

tiradi. 4. Toshkentda birinchi favvora ... qurilgan. 5. Hozirgi kunda ... favvoralar barpo etilmoqda. 6. 1997-yilda ... ajoyib ko‘rinishga ega bo‘lgan favvoralar qurildi.

Bilib oling!

Ushbu fe'llarning bo'lishsiz shakli **-sin, -sin(lar), -(ish)sin** qo'shimchalari oldidan **-ma** qo'shimchasini qo'shish vositasida hosil qilinadi. Masalan: *Ichimlik suvi bekorga isrof bo'lm^{as}in.* *O'quvchilar darsdan so'ng ketib qolish^{mas}in.*

6-mashq. Quyidagi fe'llardan buyruq-istak maylidagi fe'llarning bo'lishsiz shaklini hosil qiling.

Tozalamoq, salqinlashtirmoq, charchoqni yozmoq, qurilmoq, belgilanmoq, amal qilmoq.

5-topshiriq. Maqollarni o'qing, mazmunini tushuntiring. Har bir maqol bo'yicha xulosangizni yozing.

Namuna: Bir kishi ariq qaziydi, ming kishi suv ichadi. — Ariqlarni hech kim ifloslantirmasin.

1. Suv bor yerda hayot bor.
2. O'zing suv ichadigan quduqqa tupurma.
3. Suv — yorug'lik.
4. Suv — zar, suvchi — zargar.

6-topshiriq. Berilgan jadvalni davom ettiring va bir kunda qancha suv ishlatishingizni aniqlang.

<i>Ish turi</i>	<i>Men qancha suv ishlataman?</i>	<i>Bir kunda bu ishni necha marta bajaraman?</i>	<i>Bir haftada qancha suv sarflanadi?</i>
Tishimni yuvaman	2 litr	2	$2 \times 2 \times 7 = 28$ litr

Soy suvi haqida rivoyat

Bir dehqon bola-chaqasi bilan tog' etagida yashar ekan. Tog' etagi daraxtzor bo'lib, yonida katta soy ham oqar ekan. Dehqon va uning oila a'zolari shu soydan oqqan suvdan kundalik yumushlari uchun foydalanishar ekanlar. Dehqon o'z ekinlarini ham shu soy suvi bilan sug'orar ekan. U soy bo'yidagi katta daraxtlarni kesib, o'ziga uy quribdi. Shoxlarini arralab, o'tin qilibdi.

Oradan bir yil o'tibdi. Bahor kelibdi. Dehqon yerini haydab sug'ormoqchi bo'libdi. Qarasa, soyda suv yo'q emish. U suv kelishi uchun soy bo'ylarini tozalabdi, suvni rosa kutibdi. Biroq, qancha harakat qilmasin, foydasi bo'lmabdi. Oxiri tog'ga chiqib, tog' cho'qqilaridagi qorlardan suv berishlarini so'rabdi. Qor dehqonga:

— Kim senga daraxtlarni kessin dedi? O'sha daraxtlar soyning namligini saqlab turar edi, — debdi.

Soy daraxtga, daraxt esa soyga yordam berib turishgan ekan. Dehqon bilmay qilgan ishidan afsuslanibdi. So'ng bir talay ko'chatlar olib kelib soy bo'yiga o'tqazibdi. Ko'p o'tmay, soydan yana suv oqadigan bo'libdi. Dehqon yana ekinlarini sug'orib, bola-chaqasi bilan yaxshi hayot kechira boshlabdi.

Qissadan hissa: Tabiatga yetkazilgan har qanday zarar o'zimizga ziyon bo'ladi.

bola-chaqa — дитя
kundalik — ежедневный
namlik — сырость
bir talay — несколько
qissa — повесть

tog' etagi — подошва горы
yumush — работа
afsuslanmoq — сожалеть
sug'ormoq — поливать
hissa — заключение

Uyga vazifa. Rivoyat mazmunini so'zlab bering.

XXI MAVZU. AMIR TEMUR

(Sabab va maqsad ravishlarining qo'llanishi)

1-topshiriq. Rasmni kuzating va berilgan tayanch soʻzlarni ishtirok ettirib, gaplar tuzing.

Tayanch soʻzlar: *salobatli haykal, haykaltarosh mahorati, magʻrur, oʻtkir nigoh, qatʼiyatli, haykal poyidagi gullar, bobomizga hurmat va ehtirom.*

1-mashq. Matnni oʻqing va savollarga javob bering.

Amir Temur

Buyuk Sohibqiron Amir Temur Movarounnahrni moʻgʻillar istilosidan ozod qilib, yagona markazlashgan davlat tuzgan. U qaysi yurtni istilo qilsa, oʻsha yurtning eng yaxshi hunarmandlari va olimlarini Samarqandga olib kelib, ularning bilim va tajribasidan yurtni obodonlashtirishda foydalangan. Samarqandda Koʻksaroy, Jome masjidini, Bibixonim madrasasini, Shohizindadagi bir qator maqbaralarni, shahar atrofida Bogʻi Chinor, Bogʻi Shamol, Bogʻi Dilkusho, Bogʻi Nav, Bogʻi Behisht deb nomlangan bogʻlar va saroylarni bunyod etdi. U hayoti davomida juda koʻp yoʻllar, koʻpriklar, kanallar, rabotlar qurdirdi. Amir Temur oʻzi obod qildirgan Shahrisabzdagi mashhur Oqsaroyning peshtoqidagi naqshlar orasiga „Agar bizning kuch-

quvvat va qudratimizga ishonmasang, bizning imoratlarimizga boq“ deb yozdirgan. Bobomizning bunyodkorlik ishlari uning farzandlari, temuriylar va keyingi avlodlar tomonidan davom ettirilgan.

(„*Bolalar ensiklopediyasi*“dan)

markazlashgan — централизованный
rabot — рабат (постоялый двор, караван-сарай)

qudrat — могущество
kuch-quvvat — сила
istilo qilmoq — нападать

1. Sohibqiron Amir Temur haqida nimalarni bilasiz?
2. Nima uchun Amir Temur „Agar bizning kuch-quvvat va qudratimizga ishonmasang, bizning imoratlarimizga boq“ deb yozdirib ketgan?
3. Bobomizning bunyodkorlik ishlari keyingi avlodlar tomonidan qanday davom ettirilgan?

Bilib oling!

Nutqimizda *qasddan, ataylab, atayin, jo‘rttaga* so‘zlari maqsad ma’nosini ifodalaydi. Ular fe’lga bog‘lanib kelib, harakat-holatning bajarilish maqsadini bildirib keladi va nima? , nima sababdan? so‘roqlariga javob bo‘ladi. Masalan: *Azamat bu ishni atayin qilmaganini aytdi.*

2-mashq. Berilgan gaplardan maqsad ma’nosini ifodalovchi so‘zlarni toping.

1. Ataylab sizni chaqirtirdim. 2. Qizlar noiloj orqaga qaytishdi. 3. Nargiza noiloj oxirgi partaga borib o‘tirdi. 4. Bobomiz haqida ko‘proq ma’lumot olish uchun ataylab temuriylar tarixi muzeyiga bordik. 5. Aziz betob bo‘lgani uchun noiloj muzeyga bora olmadi.

3-mashq. Nuqtalar o‘rniga mos so‘zlarni qo‘yib, matnni to‘ldiring.

Amir Temurning yoshlik yillari

Amir Temur bolalikdan ... bo‘lib o‘sgan. Otda yurishni, shaxmat o‘ynashni yaxshi ko‘rgan. Maxsus murabbiylar nazorati ostida yoshlikdan ... singari harbiy mashq va o‘yinlar bilan mashg‘ul bo‘lgan. Temur tabiatan ... bo‘lgan. U kishilardagi alohida qobiliyat, fazilatlarini tezda fahmlab oladigan inson bo‘lgan. O‘z atrofiga sadoqatli odamlarni to‘plab, ularni ...

qobiliyatiga ega bo'lgan. U hatto yoshlik yillaridayoq barlos qabilasi yigitlariga boshchilik qilgan.

Foydalanish uchun so'zlar: *chavandozlik, ovchilik, kamondan o'q uzish, qilichbozlik; sog'lom, baquvvat, dovyurak; og'ir, bosiq, idrokli va niho-yatda ziyrak; boshqara olish.*

2-topshiriq. Suhbat matnini rolli o'qing va davom ettiring.

O'qituvchi: Siz bobomiz Amir Temur haqida eshitgansiz. Hozir siz bilan bobomizning hayoti va faoliyati haqida suhbatlashamiz. Marhamat, qani, ayting-chi, Amir Temur haqida kim nimalarni biladi?

Azizbek: Amir Temur 1336-yilda Shahrisabz yaqinidagi Xoja Ilg'or qishlog'ida tug'ilgan. Otalari — Muhammad Tarag'ay, onalarining ismi — Tekina xotun begim bo'lgan. Temurbek yetti yoshida maktabga borgan. Zehni o'tkir, odobli bola bo'lgan. Bir o'qigan narsasini darhol yodlab olgan.

G'ayrat: Bobomiz yetakchilik qilish fazilatiga ega bo'lganlar. Harbiy san'atni ham yaxshi bilganlar. Movarounnahrni mo'g'illar istilosidan ozod qilib, yagona markazlashgan davlat tuzganlar.

O'qituvchi: Bobomiz hukmronlik qilgan yillarda qanday obodonchilik ishlari olib borilgan?

Bahrom: Amir Temur bobomiz Samarqandda juda ko'p inshootlar qurdirib, uni dunyoning eng go'zal shahriga aylantirdilar. Shahrisabzda Oqsaroy qasrini qurdirdilar.

O'qituvchi: Sohibqiron bobomiz qanday bog'lar yaratganlar?

Shirin: Bobomiz Bog'i Baland, Bog'i Behisht, Bog'i Davlatobod, Bog'i Dilkusho, Bog'i Jahonnamo, Bog'i Maydon, Bog'i Nav, Bog'i Chinor, Bog'i Shamol deb nomlangan bog'lar ham yaratganlar.

O'qituvchi: Buyuk Sohibqiron Amir Temurning bunyodkorlik ishlari hozirgi kunda ham davom ettirilmoqda. Shahar va qishloqlarimizda olib borilayotgan qurilishlar, obodonchilik ishlari buning isbotidir.

3-topshiriq. She'rni ifodali o'qing va mazmunini tushuntiring.

Oqsaroy — oltin saroy

Ona xalqim durdonasi,
Go'zal bir afsonasi.
Tarixning bir shonasi
Temurning koshonasi.

Oqsaroy — oltin saroy,
Ko'p yillik tarixga boy.
U bilan so'zlashar oy,
Udir yurtimga chiroy.

Yurtimning savlatini,
Temurning shavkatini
Avlodlarga yetkazar,
Dunyo turguncha yashar.

(D.Ibrohimova. „Tonggi tomchi“ kitobidan)

Uyga vazifa. She'rni yod oling.

2 - DARS

4-mashq. Matnni o'qing va matn mazmuni asosida savollar tuzing.

Temuriylar tarixi davlat muzeyi

Temuriylar tarixi davlat muzeyi 1996- yil 18- oktabrda buyuk Sohibqiron Amir Temurning 660 yillik yubileyi munosabati bilan ishga tushirildi. Muzey Amir Temur maydonidagi Sohibqiron haykali ro'parasida joylashgan. Bu muhtasham bino quruvchilarning Amir Temurning 660 yillik yubileyiga ulkan sovg'asi bo'ldi. Muzeyning ochilishida O'zbekiston Respublikasi rahbarlari, xorijiy mehmonlar ham ishtirok etdilar.

Respublikamizda Amir Temur nomi bilan bog'liq juda ko'p yangi me'morchilik obidalari barpo qilindi. Samarqand, Shahrisabz va boshqa shaharlarda Amir Temur o'zi qurdirgan madrasalar ham qaytadan ta'mirlanmoqda. 1996-yil 26-aprelda „Amir Temur“ ordeni ta'sis etildi. Orden tilla qoplangan kumushdan iborat bo'lib, sakkiz qirrali bo'rtma yulduz ko'rinishida, Amir Temurning ulug'vor qiyofasi kumush rangda tasvirlangan.

qoplangan — покрывать
ta'mirlanmoq — реставрировать
ulug'vor qiyofa — великолепный образ

bo'rtma — дутый
qirrali — угольный

Bilib oling!

Noiloj, noilojlikdan, chorasizlikdan so'zlari sabab ravishlaridir. Ular fe'lga bog'lanib kelib, harakat-holatning bajarilish yoki bajarilmaslik sababini bildiradi. Sabab ravishlari ham nima ga?, nima sababdan? so'roqlariga javob bo'ladi. Masalan: *Aziza noiloj kelishga rozi bo'ldi.*

5-mashq. Gaplarni o'qing. Sabab va maqsad ravishlarini toping.

1. Madina noiloj piyoda ketishga majbur bo'ldi. 2. Aziz noiloj musobaqada qatnasha olmadi. 3. U chorasizlikdan ketib qoldi. 4. Bu xabarni eshitib, noilojlikdan borishga qaror qildim. 5. U chorasizlikdan aytilgan taklifga ko'nishga majbur bo'ldi.

6-mashq. Berilgan gaplarni izchillikda joylashtirib, bog'lanishli matnga aylantiring.

1. Temurbek yoshligidan otda yurishni, qilichbozlik san'atini mukammal egallagan.

2. Amir Temur 1370- yilda hukmdorlik taxtiga o'tirgan.

3. Amir Temur Kesh (Shahrisabz) shahri yaqinidagi Xoja Ilg'or qishlog'ida tug'ilgan.

4. Amir Temur katta markazlashgan davlat tuzdi.

5. U o'z hayotiy tajribalarini „Temur tuzuklari“da yozib qoldirgan.

6. 1380- yilda Shahrisabzda Oqsaroy qasrini bunyod qilgan.

4- topshiriq. Amir Temur o'gitlarini o'qing, mazmunini tushuntiring.

1. Bir ishga kirishmay turib, undan qutulib chiqish yo'llarini mo'ljallab qo'y.

2. Yaxshini yomon kunda sinaladi.

3. Aqlli dushman nodon do'stdan yaxshiroq.

4. Bugungi ishni ertaga qoldirma.

5. Chorasi bo'lmagan ishga kirishma, chunki undan qutulib bo'lmaydi.
6. Yaxshi odam yurt tuzar, yomon odam yurt buzar.

Adabiy o'qish

Oqsaroy

(Rivoyat)

Ulug' Amir o'z ona shahri bo'lmish Shahrisabzda ulug'vor bino bunyod etmoqlikni niyat qilibdi va mamlakatning bosh me'morini huzuriga chaqirib, fikrini bayon etibdi. Bosh me'mor davlat xazinasiga kirishga ijozat so'rabdi. Uning bu gapiga qiziqqan Ulug' Amir „Bu qanday karomat ko'rsatarkin“ deb xazinaga kirishga ruxsat beribdi. Bosh me'mor Sohibqiron hazratlarining oldida loy va tillalarni aralashtirib g'isht yasabdi. Ularni bo'lajak bino poydevori uchun ishlatishini aytib, Ulug' Amirni kuzatibdi.

— Nega bunday qilding? — deb so'rganlarida me'mor:

— Ulug' Amirimizning go'zal va betakror imorat barpo etish istagi qanchalik kuchli ekanligini bilishim kerak edi, — deya javob qilibdi. Shundan so'ng bosh me'mor Oqsaroy qurilishini boshlagan ekan.

Uyga vazifa. Berilgan savollarga javob yozing.

1. Amir Temur qanday buyuk ishlarni amalga oshirgan?
2. Qaysi tarixiy obidalar Amir Temur nomi bilan bog'liq?
3. Qaysi shaharlarda Amir Temurga haykallar o'rnatilgan?

XXII MAVZU. BUG'DOY — RIZQ-U RO'ZIMIZ

(Otdan fe'l yasalishi)

1-topshiriq. Berilgan tayanch soʻzlardan rasmlarga mosini tanlab, gaplar tuzing va rasmlarni tavsiflang.

Tayanch soʻzlar: *keng bugʻdoyzor, bugʻdoy boshhoqlari, bugʻdoy uni, hosilni yigʻishtirish.*

1-mashq. Matnni oʻqing, ona tilingizga tarjima qiling. Ajratib koʻrsatilgan feʼllarga eʼtibor bering.

Bugʻdoy va non

Yer yuzida hayot paydo boʻlgan kundan barcha jonzotlar oʻzlari uchun oziq-ovqat qidirishgan. Shunda odam bugʻdoyni **tanlagan**. Maʼlumotlarga koʻra, bugʻdoydan non yopib isteʼmol qilinayotganiga 25 — 30 ming yil boʻlgan. Qadimgi Afrosiyob, Kashka va Surxon vohalarining aholi istiqomat qilgan manzillaridan topilgan bugʻdoy qoldiqlari bunga yorqin misoldir. Xalqimiz gʻalla yetishtirish, uning xushboʻy va toʻyimlilik darajasini oshirib isteʼmol qilishni minglab yillar oldin ham yaxshi **oʻzlashtirib olganlar**. Hozirgi kunda bu davom etmoqda. Tarixiy manbalarga koʻra, eramizdan ming yillar ilgari Marokanda, Oʻrta Osiyo va qadimiy yunonlarda nonning yigirma toʻrt xili maʼlum boʻlgan ekan.

jonzot — существо
oʻzlashtirmoq — усваивать
taʼm — вкус
daraja — степень

gʻalla — зерно
toʻyimlilik — калорийность
takomillashmoq — совершенствоваться

2- topshiriq. Matn mazmuni asosida quyidagi savollarga javob bering.

1. Yer yuzida hayot paydo bo'lganda nima uchun inson oziq-ovqat sifatida bug'doyni tanlagan?
2. Qachondan boshlab bug'doydan non yopib iste'mol qilina boshlangan?
3. Xalqimiz g'alla yetishtirish, uning xushbo'y va to'yimlilik darajasini oshirishni qachon o'zlashtirib olganlar?
4. Qadimda nonning necha xil turi ma'lum bo'lgan? Hozirgi kunda-chi?

Bilib oling!

O'zbek tilida otlardan fe'l yasashida **-la, -lan, -lash** qo'shimchalari ishlatiladi. Bunday fe'llar, asosan, anglashilgan ma'noga bog'liq harakat-holatni amalga oshirish ma'nosini bildiradi. Masalan: *ishlamoq, shodlanmoq, gaplashmoq* kabi.

2- mashq. Berilgan so'zlardan **-la, -lan, -lash** qo'shimchalarini qo'shib fe'llar yasang.

Bosh, bahs, ko'z, qo'l, faxr, bog', yog', shod, ikki, suv, tor, gul, kuy, to'da, tez, tuz, moy, muz, qish, o'qi.

3- mashq. Berilgan gaplardagi fe'l yasovchi qo'shimchalarni ko'rsating.

1. Avval o'yla, keyin so'zla. 2. Bug'doyni xas-xashaklardan yaxshilab tozala. 3. Uzoq safarga ketayotgan yigitlarga rizqi o'z uyida qolsin, deb non tishlatishadi. 4. Tandirdan uzilgan issiq nonlarni oyim suvladilar. 5. Darsda nonning foydali tomonlari haqida bahslashdik. 6. Bug'doyzordan kombaynchi amakini izladim.

4- mashq. Matnni foydalanish uchun berilgan so'zlar bilan to'ldiring.

Me'daga tegmaydigan taom

Non — eng to'yimli, foydali taom. Yurtimizda non ... pishiriladi. Tandirdan chiqqan issiq non odamning ... ochadi. Mutaxassislarning fikricha, non ... boy bo'lib, ovqat hazm qilishni yaxshilaydi. Non sira ham me'daga tegmaydi. U insonning ... suv va havodek zarur. Non faqat taom emas, inson uchun yaratilgan mo'jiza hamdir. Shuning uchun xalqimiz ... juda qadrlaydi, uning ... ham yerga tushirmaydi.

Foydalanish uchun soʻzlar: *quyoshga oʻxshatib, mineral moddalarga, ishtahasini, yashashi uchun, uvogʻini, nonni.*

3- topshiriq. Matnni oʻqing va mazmunini soʻzlab bering.

Eng kerakli kasb

Bir kuni dehqon, tegirmonchi va novvoy tortishib qolishdi. Novvoy:

— Men shu mazali va chiroyli nonlarni pishirmasam siz nima yer edingiz? — dedi. Tegirmonchi:

— Men bugʻdoyni tegirmonimda yanchib, un qilmasam sen bu mazali nonni nimadan pishirarding? — dedi. Dehqon aytdi:

— Agar men bugʻdoyni ekib koʻkartirmasam sen tegirmonda nimani yancharding?

Ular uzoq tortishib, donishmand ota yoniga kelishdi. Ota bir gap bilan ularning bahsiga yakun yasadi:

— Sizning uchalangizning ham kasbingiz kerakli, dehqon, tegirmonchi va novvoyning kasbi — eng zarur kasb, — dedi.

(„*Sehrli daraxtlar*“ kitobidan)

4- topshiriq. Sheʼrni oʻqing va mazmunini soʻzlab bering.

Bugʻdoy — rizq-u roʻzimiz

Maysa edi ona oftob,
Boshidan nur toʻkardi.
Yuvar edi yomgʻirlar goh,
Yellar silab oʻtardi.
Oʻsib kamol topdi durkun,
Rosa pishib yetildi.
Sinovlardan oʻtkazmoq-chun
Bir kun olib ketildi.
Avval, avval bilmoq lozim
Chidam-u bardoshini,
Yuritdilar boshidan zil
Tegirmonning toshini.

Endi uning pokligin ham
Bir tekshirmoq kerak-da.
Mayin, oppoq un boʻlsa-da,
Oʻtkazdilar elakdan.
Suv quydilar, mushtladilar,
Ming bir kuyga soldilar.
Qizib turgan tandirga ham
Bir kiritib oldilar.
Non boʻlgach u sabr qilib
Bor sinov-otashlarga.
Eʼzoz qilib, koʻzga surtib,
Koʻtardilar boshlarga.

(*Dilshod Rajab*)

hazm qilish — переваривать
uvoq — крошки, кусочки хлеба
tortishib qolmoq — спорить

me'da — желудок
yanchmoq — колотить
mazali — вкусный

Uyga vazifa. Nonning qanday turlarini bilasiz? Non pishirish jarayoni haqida matn tuzing.

2 - DARS

5- topshiriq. Berilgan tayanch soʻzlar ishtirokida gaplar tuzing.

Tayanch soʻzlar: *soʻlqildoq nonlar, novvoy, katta savat, non hidi, issiq nonlar, dasturxon koʻrki.*

5- mashq. Matnni oʻqing va mazmunini soʻzlab bering.

Non — aziz neʼmat

Mirzo Ulugʻbek kunlardan bir kun oʻz amaldorlari bilan safarga ketayotgan ekan. Yoʻl yoqasida yotgan bir burda nonni koʻrib qolibdi va darrov otdan tushib, nonni yerdan olibdi. Vaziri: „Nega bizga buyurmay, oʻzingiz otdan tushdingiz?“ deb soʻrabdi. Shunda Mirzo Ulugʻbek: „Nonni dastlab men koʻrdim, uni yerdan olishni birovga buyurish nonga nisbatan hurmatsizlik boʻladi“, deb javob beribdi.

Darhaqiqat, xalqimiz nonni azaldan eʼzozlaydi. Uni tabarruk va muqaddas deb biladi. Nonni yerga tashlash, uvol qilish, hatto dasturxonga teskari qoʻyish mumkin emas. Bularning barchasi nonni eʼzozlash, isrof qilmaslikka qaratilgan yaxshi odatlardir.

Bilib oling!

O'zbek tilida **-ir, -ik, -iq** qo'shimchalari vositasida ham otlardan fe'llar yasaladi. Masalan: *gapirmoq, ko'zikmoq, yo'liqmoq* kabi.

6-mashq. Ikkinchi ustunda berilgan fe'llarga ma'nodosh so'zlarni topib yozing. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

gapirmoq	ko'z tegmoq
ko'zikmoq	duch kelmoq
yo'liqmoq	so'zlamoq

6-topshiriq. Matnni o'qing. Oxirgi jumlaning ma'nosini tushuntirib bering.

Non

Tonggi nonushta uchun oq qand, novvotdan tortib husayni uzumdan bir bosh, har birimizga gulli sopol piyolada qaymoq qo'yishdi. Chiroyli piyolalarda tog' asali-yu, behi murabbosi. Qaymoq va shirinliklarni „harakatga“ soladigan eng zarur narsa hali dasturxonga qo'yilganicha yo'q.

— Hoy, bolam, savatdagi nonni ola ket.

Tandirdan non uzayotgan onamning ovozlari biram yoqimli eshitildi. Savatdagi lolagul nonlardan otamga uzatdim:

— Oling, ushating!

Otam non ushatib, to'kin dasturxonga taklif etdilar:

— Qani, olinglar, kechroq oshibdi-da xamir. Non kelmaganiga indamay o'tirgan edik. Nonning o'rni bir boshqacha-da. Shuncha shirin narsalarning bittasi ham nonning o'rnini bosmaydi-ya!

(G'ani Abdullayev)

Adabiy o'qish

Eng xushbo'y hid

(Rivoyat)

Hirot sultoni Husayn Boyqaro: „Dunyodagi eng xushbo'y hidni keltiring,“ dedi vazirga qarab. Bosh vazir xizmatkorlarni chaqirdi va ularga buyruq berdi.

Podshohga quchoq-quchoq gullar keltirdilar. Sulton „yo‘q“, dedi. Qalampirmunchoqni keltirib, „Mana, shohim“, dedilar. Shoh uni ham rad etdi. Xushbo‘y hidli narsalardan ko‘p keltirishdi, sulton bo‘lsa: „Men aytgan narsa bu emas“, debdi. Vazir va bir qancha xizmatkorlar Alisher Navoiyning oldiga kelib, „Sultonimiz istagan hidni topishga yordam bering, ustoz“, deb iltimos qildilar. Navoiy: „Birodarlar, menimcha, yangi yopilgan non hidi dunyodagi eng xushbo‘y hid“, dedi. Bir savat yangi yopilgan issiq non keltiribdilar. Non hidi saroyini tutib ketibdi. Husayn Boyqaro Alisher Navoiyga qarab „Rahmat, do‘stim, dunyoda yangi yopilgan nonning isidan yoqimliroq hid yo‘q ekan“, debdi.

xamir — тесто

rad etmoq — отвергать, опровергать

haqiqatan ham — на самом деле

qalampirmunchoq — перец

is, hid — запах

Uyga vazifa. Rivoyatga munosabatingizni bildiring.

XXIII MAVZU. MARDLIK — MANGULIK

(Undovlar. His-hayajon undovlarining qoʻllanishi)

1-topshiriq. Berilgan rasm va sheʼr mazmuni asosida suhbatlashing.

Gul keltirib qoʻyaman

Askar akam — mard akam,
Metin kabi mustahkam.
Yurt tinchini saqlaydi,
Ichgandir qutlugʻ qasam.

Shunday mardlarga boqib,
Zoʻr faxrga toʻlaman.
Taʼzim qilib poyiga
Gul keltirib qoʻyaman.

(Dilshod Rajab)

1-mashq. Matnni oʻqing, berilgan savollar asosida suhbatlashing.

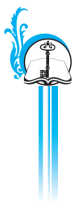
Mardlik — mangulik

Mardlik — bu ezgu tuygʻu. U insonning oliy fazilati boʻlib, unda botirlik, qahramonlik, sadoqat, vafo mujassamlashgan. Hayotda mard odam bilan birga nomard, qoʻrqoq, sotqin kabi salbiy fazilatlarga ega boʻlganlar ham uchrab turadi. Mard kishida haqiqat, vijdon, adolat, insof; nomardlarda yovuzlik, yomonlik, ojizlik kabi sifatlarni uchratish mumkin. Mard kishi soʻzida turadi. Bergan vaʼdasining ustidan chiqadi. Mardlik fazilatiga ega boʻlgan insonlar har qanday vaziyatda ham odamlar uchun jonini berishdan ham toymaydilar. Bunday insonlar oʻzlaridan yaxshi nom qoldirib, mangulikka daxldor boʻlib qoladilar. Shuning uchun mardlik — mangulik deyiladi.

1. Qanday odamlarni mard insonlar deyish mumkin?
2. Nima uchun mard insonlar mangulikka daxldor boʻlib qoladilar?
3. Siz nomi abadiy qolgan insonlardan kimlarni bilasiz?

Bilib oling!

Eh, oh, uh, voy, dod, hoy, voybo‘, balli, ofarin, tasanno kabi so‘zlar his-hayajon undovlari sanaladi. Ular undov gaplar tarkibida kelib, his-hayajon ohangi bilan aytiladi. Bunday gaplar oxiriga undov belgisi qo‘yiladi. Masalan: Eh, tabiat qanday go‘zal! Balli, mard o‘g‘lonlar!

2-mashq. Berilgan gaplardagi undov so‘zlarni toping.

1. Hoy, kim bor, yordam bering! 2. Oh, qanday go‘zal bu olam!
3. Ofarin, mana buni chinakamiga mardlik desa bo‘ladi! 4. Voybo‘, bo‘ylaring buncha o‘sib ketibdi, bolam! 5. Oh-oh, juda mazali ekan! 6. Ehhe, qachon men akamdek bo‘laman!

3-mashq. Berilgan gaplarga his-hayajon so‘zlarni qo‘shib, undov gaplarga aylantirib yozing.

1. Bularni nima qilasan? 2. Suv buncha muzdek bo‘lmasa. 3. Yoz qanday soz. 4. Men buni bilmagan ekanman. 5. Harbiy kiyim juda yarashibdi. 6. Senga nima bo‘ldi?

2-topshiriq. She‘rni o‘qing, mazmunini so‘zlab bering.

Vatan madhi

Posbonimiz, farzandimiz
Ona diyorning.
Mardlarimiz, payvandimiz
El ahdi borning.
Tinchlik madhi yuraklarda
Yangraydi, do‘stlar.
Quyosh bo‘lib qit‘alarni
Qamraydi, do‘stlar.

Unutilmas jang yillari
Mardlar to‘kkan qon.
Unutmasin g‘animlar ham
Uni hech qachon.
Sergak, ogoh, fidoyimiz,
Vatan jonajon.
Posbonimiz, mardlarimiz,
Tinch bo‘lsin jahon!

(Nazarmat)

3-topshiriq. Matnni o‘qing, mazmunini so‘zlab bering.

G‘urur

Ulkan bog‘ chetidagi olma daraxti soyasida uch o‘rtoq: Azamat, Karim va Ilhom kitob o‘qib o‘tirardi. Kitob Jaloliddin Manguberdi haqida edi.

— Eh, katta bo‘lsam men ham xuddi Jaloliddinday jasur, mard Vatan qo‘riqchisi bo‘laman. Ana shunda hamma men bilan faxrlanadi, — dedi Azamat. — Onam meni doim shunqorim deb erkalaydilar. Bu ishonchni oqlashim kerak-ku.

— Men esa, — suhbatga qo‘shildi Karim, — yaxshi o‘qib, kelajakda Marat Zokirovichdek o‘qituvchi bo‘laman. Dadamning aytishicha, Marat aka qishlog‘imizdagi maktabni qurishda bosh-qosh bo‘lgan ekanlar. Sport chempioni Olim Hayitov, fan doktori Qodir Qobilov, shoir Abdusaid Salimlar ularning shogirdlari ekan. Marat Zokirovich bizning qahramonimiz, deydilar dadam.

Shu choq yengil shabada esib, tepa shoxdagi olma „tap“ etib yerga tushdi. Ilhom uni qo‘liga olib, maza qilib hidladi. Azamat bilan Karim ham olmaga tikilishdi. Chinni piyoladek bu olmaning yarmi qizil, yarmi esa sap-sariq edi.

— Juda ham chiroyli olma, xuddi suratda chizilgandek, — dedi Karim.

— Hidi ishtahani ochib yubordi-ya, — jilmaydi Azamat, — rosa shirin bo‘lsa kerak.

Ilhom olmani qo‘lida aylantirdi. Keyin olma daraxtiga, so‘ngra bog‘ga qaradi-da:

— Men kelajakda xuddi bobomdek bog‘bon bo‘laman, — dedi.

— Bog‘bon bo‘lish yaxshi. Lekin bog‘bon qahramon bo‘la olmaydi. O‘qimasdan ham bog‘bon bo‘lish mumkin. Sen esa a‘lochisan, katta bo‘lganingda mashhur olim bo‘lishing kerak.

— Mana shu olmazorni mening bobom yaratgan. Bobom, ko‘chat ekish, bog‘ yaratish juda savobli ish, deydilar. Bobomning yoniga hamma maslahat so‘rab keladi. Bobom ularga bog‘bonlik sirlarini o‘rgatadilar. Yetishtirgan ko‘chatlaridan beradilar. Hozir O‘zbekistondagi hamma mevazor bog‘larda bobom yetishtirgan olma ko‘chatlari hosil beryapti.

Ilhomning g‘ururlanib aytgan so‘zlaridan xursand bo‘lgandek olmazor shamolda shovullab qo‘ydi.

(Muhabbat Hamidova)

soya — тень
shunqor — сокол
hidlamoq — нюхать

shabada — ветерок
g‘urur — гордость
qo‘riqchi — стража

Uyga vazifa. „G‘urur“ matnining mazmunini so‘zlab bering.

2 - DARS

4-mashq. Matnni o'qing. Savollarga javob bering.

Chinakam mardlik

Hayotda kutilmagan voqea-hodisalar bo'lib turadi. Ba'zan bunga o'zimiz sababchi bo'lamiz. Keyin „Eh, attang“, deb pushaymon yeymiz. Yaqinda qo'shnimiz Shavkatjonning hovlisida katta yong'in bo'ldi. Onasining necha marotaba: „Hoy bola, o't bilan o'ynashma“, deb ogohlantirishiga qaramay, Shavkat bu yomon odatini qo'ymadi. Tush payti ularning hovlisida birdan: „Ey odamlar, yordam bering! Voydod!“ degan baqiriq eshitilib qoldi. Qo'shnilar tezda yordamga chopishdi. Lekin olov gurullab yonar, unga yaqin borishning iloji yo'q edi.

Shavkat esa dod solib, uyda ukasi qolib ketganini aytib yig'lardi. Ammo uyga hech kim kira olmadi. Yaxshiyamki, yeldek uchib o't o'chirish mashinasi yetib keldi. Azamat o't o'chiruvchilar zudlik bilan ishga tushdilar. Ular chaqqon, epchil harakatlari bilan olov — tilsiz yovga qarshi kurash boshlashdi. Ulardan biri darhol alanga ichiga kirib, Shavkatning besh yashar ukasini ko'rpaga o'rab yong'indan bezarar olib chiqdi. Shavkatning ota-onasi shoshib, hovliqib yetib kelganlarida o't o'chirib bo'lingan edi. Ular ahvolni ko'rib qanchalik kuyinishmasin, bolalari omon qolganidan, jasur o't o'chiruvchilarning mardligidan rozi edilar.

Jasorat, mardlik faqat jang maydonlarida emas, hayotiy voqealar jarayonida ham kerak va qadrlidir.

1. Nima uchun Shavkatjonning uyida yong'in chiqdi?
2. Shavkat nima uchun dod solib yig'ladi?
3. O't o'chiruvchilarning jasorati nimada?
4. Siz shunday voqealarning guvohi bo'lganmisiz?

Bilib oling!

His-hayajon undovlari gapning boshida keladi va vergul bilan ajratiladi. Ular nutqda, ko'pincha, takrorlanib qo'llanadi va bunday hollarda chiziqcha qo'yib yoziladi. Masalan: **Oh-oh-oh, buncha shirin govun ekan!**

5-mashq. Foydalanish uchun berilgan jummalardan mosini qo'yib, gaplarni to'ldirib yozing.

1. Xatarga duch kelganda mard odam ...
2. Kimki nomardlik qilsa, ...
3. Davlatingdan ayrilsang, ...
4. Nomusingdan ayrilsang, ...
5. Mardligingdan ayrilsang, ...
6. Kimki kuchli bo'lsa, ...

Foydalanish uchun: *uni jasorat bilan yengib o'tadi; el orasida izza bo'ladi; ko'p narsa yo'qotmaysan, ancha narsa yo'qotasan, hamma narsadan mahrum bo'lasan, hayotda mard bo'ladi.*

4-topshiriq. She'ni o'qing va mazmunini tushuntiring.

Dovyuraklar

Bolalar doim topqir bo'lsalar,
Chaqqon-u epchil, chopqir bo'lsalar.
Ko'zlari o'tkir merganlar kerak,
Mardona ko'krak kerganlar kerak.

O'shanday avlod bizning o'zimiz,
Aytib turadir so'z-u ko'zimiz,
Temur avlodi bizning o'zimiz.

Sog'lom, barkamol avlod bo'lsalar,
Ilm-u hunarga, kuchga to'lsalar,
Ular Vatanga tan-jon, yurakdir,
Dovyurak, odil farzand kerakdir.

O'shanday avlod bizning o'zimiz,
Aytib turadir so'z-u ko'zimiz,
Temur avlodi bizning o'zimiz.

(*Po'lat Mo'min*)

Adabiy o'qish

Shiroq

(*Afsona*)

Qadim zamonlarda Eron shohi Doro Movarounnahrğa hujum qilibdi. Bu yerda massaget, sak va sug'd qabilalari yashar edilar. Barcha qabilalar

boshliqlari yig‘ilib dushmanni qanday yengish to‘g‘risida maslahat qilishibdi. Shunda ularning oldiga sak qabilasidan oddiy cho‘pon Shiroq kelib, hiyla bilan dushmanni qirib tashlamoqchiligini aytibdi.

Shiroq burni, quloqlarini kesib tashlab, Doroning oldiga boribdi va uni o‘z qabiladoshlari shu holga solganlarini aytibdi. U qabiladoshlaridan o‘ch olish uchun Doro qo‘shinlarini ular berkingan joyga boshlab borishga va‘da qilibdi. Shu tarzda cho‘pon yigit Doroning barcha qo‘shinini sahroning o‘rtasiga olib boribdi va ularga shunday debdi:

— Qaysi tomonga borsangiz ham yetti kunlik yo‘l. Men sizlarni ataylab bu yerga olib keldim va jonajon qabilamni, ona tuprog‘imni dushmandan saqlab qoldim. Men bir o‘zim qudratli qo‘shinni yengdim.

Doro Shiroqning boshini qilich bilan uzib tashlabdi, ammo o‘zi ham butun qo‘shini bilan tashnalik, ochlik va issiqdan halok bo‘libdi.

qabila — племя

qabiladosh — соплеменник

qudratli — могущественный

cho‘pon — пастух

qo‘shin — армия

yengmoq — побеждать

Uyga vazifa. Matn yuzasidan savollarga javob yozing.

1. Shiroq nima uchun o‘z burni va quloqlarini kesib tashladi?
2. Nima uchun Shiroq Doro qo‘shiniga yo‘lboshchilik qilib, uni sahroga olib chiqib ketdi?
3. Shiroq nima uchun o‘lishini bila turib shu ishni qildi?

XXIV MAVZU. MENING ORZULARIM (REJALARIM)

(Buyruq-xitob undovlarining qo'llanishi)

1 - D A R S

1-mashq. Matnni o'qing va davom ettiring.

Mening rejalarim

Bolalar, mana o'quv yili ham tugadi. Siz yana bir sinfni tugatdingiz. Eng quvnoq yozgi ta'til boshlanmoqda. Sizni turli sayohatlar, zilol suvlar, viqorli tog'lar, bepoyon qirlar va go'zal bog'lar o'z quchog'iga chorlamoqda. Yil davomidagi aqliy mehnatdan so'ng bu eng yaxshi dam olishdir. Siz ushbu ta'til kunlarida yaxshi dam olib, keyingi o'quv yili uchun kuch-quvvat yig'ib qayting. „Yaxshi dam — mehnatga hamdam“ deyдилar. Ayting-chi, yozda kim qayerda dam olmoqchi? Masalan, biz yozgi ta'tilda oilamiz bilan avval Samarqand shahriga sayohatga, so'ng dam olishga bormoqchimiz. Men uy yumushlari, dala hovlimizdagi ishlarga ham qarashmoqchiman.

Sizning yozgi rejalarangiz qanday?

1-topshiriq. Suhbat matnini o'qing va sinfdoshlaringiz bilan davom ettiring.

Oleg: Men bolalar oromgohida dam olaman.

Behzod: Men esa ukam bilan qishloqqa — buvamlarnikiga ketaman.

Zuhra: Men ...

Mariya: Men musobaqalarga tayyorlanish uchun „Olimpiya“ sport majmuasiga boraman.

Bilib oling!

Hey, hoy, ey, tss, chu, beh-beh, pish-pish, kisht, pisht, chip-chip, qurey-qurey kabi so'zlar buyruq-xitob undovlaridir. Ular kishilar diqqatini tortish, jonivorlarni haydash, chaqirish va to'xtatish uchun qo'llaniladi. Masalan: **Tss**, *gaplashmang*, *dars ketyapti*.

2-mashq. Buyruq-xitob undovlarini quyida berilgan guruhlariga ajratib yozing.

1. Insonlarga qaratilgan buyruq-xitob undovlari:
2. Jonivorlarga qaratilgan buyruq-xitob undovlari:

3-mashq. She'rni o'qing. Buyruq-xitob undovlarini topib, yozilishiga e'tibor bering.

Yozda

Hademay yozgi ta'til,
Dam olaman miriqib.
Cho'milaman suvlarda
Oftoblarda chiniqib.
So'ng qishloqqa boraman,
Cho'pon bobom yoniga.
Qo'y-qo'zini boqaman
Oro kirib joniga.

Minib saman toyini
„Chu“, jonivor, „chu“ deyman.
Kengliklarda hayqirib
Qushlarga „hay-hu“ deyman.
Yayrab ketar jon-tanim
Keng dalalar bag'rida.
Hordiq olib, kuch yig'ib
Qaytaman men shahrimga.

(Fazliddin Po'latov)

2-topshiriq. Matnni o'qing. Savollarga javob bering.

Bahs

Oqsoy qishlog'ida Halim, Salim, Karim degan bolalar bor. Ular bir sinfda o'qishadi. Sinfda ham yonma-yon o'tirishadi. Darsni ham birga tayyorlashadi.

Yozgi ta'til yaqinlashgan sari uch o'rtoq soy bo'yidagi ko'rpaday qalin chimga cho'zilib, yozda qiladigan ishlari to'g'risida uzoq-uzoq suhbatlashadigan bo'lib qolishdi.

— O'qish tugagan kunning ertasigayoq yaylovga ketaman, — dedi Karim. — Tog'da mazza ...

Karim „tog'da mazza“ deganda, Halim bilan Salim uzoqda osmonga nayzaday qadalib turgan Abulqashqa tog'iga beixtiyor qarab qo'yishdi.

Karim o'rtoqlarining havasi kelganini sezib, tag'in ham qizishib:

— ... Bir baland cho'qqiga chiqib o'tiraman, — dedi ko'zini o'ynatib. — Bo'ribosar oyog'imning tagiga kelib yotadi. Pastda qo'y-qo'zilar yoyilib yuradi. Hamma yoq menga kaftday ko'rinib turadi ... Katta bo'lsam-chi, otam kabi cho'pon bo'laman. Cho'ponlikdan yaxshi kasb yo'q olamda!

Karimning keyingi gapi Halim bilan Salimning yayrab turgan ko'ngliga muzday tegib, sapchitib yubordi.

— Nega endi? — deyishdi ikkovlari birdaniga.

— Mana, masalan, mening otamday hisobchi bo'lish yomon ekan-

mi? — dedi achchiqlanib Halim. — Ha, bundan o‘tadigan kasb yo‘q! — dedi u takrorlab. — Katta bo‘lsam, albatta, otamday hisobchi bo‘laman.

(Sunnatilla Anorboyev)

1. Bolalar nimalar haqida bahslashishdi?
2. Sizning kelajak orzularingiz qanday?

Uyga vazifa. Yozgi ta’tilda bajaradigan ishlaringiz rejasini tuzing.

2 - DARS

3-topshiriq. Rasmdan foydalanib, berilgan tayanch so‘zlar asosida bog‘lanishli matn tuzing.

So‘nggi qo‘ng‘iroq, yozgi ta’til, a’lo kayfiyat, safarga otlanmoq, kuzatuvchilar, safar xaltalari.

4-mashq. Matnni o‘qing.

Oq yo‘l!

Erta tong. Maktab oldiga o‘qituvchilar, o‘quvchilar va kuzatuvchi otanonalar yig‘ilishgan. Yelkalariga safar xaltalarini osib olgan bolalarning chehralaridan ularning qanchalik xursandliklarini sezib olish qiyin emas. Ota-onalari ularga yo‘l qoidalarini, dam olish oromgohida o‘zlarini tutishga oid axloq-odob qoidalarini tushuntirish bilan band.

Maktab oldiga katta avtobus kelib to'xtadi. Bolalar birin-ketin avtobusga chiqib o'tirdilar. Safar xaltalarini joyladilar. Avtobus qo'zg'aldi. Sershovqin shahar ortda qoldi. Oldinda ularni viqorli tog'lar, sho'x soylar, quvnoq sarguzashtlar kutmoqda. Hammangizga oq yo'l tilaymiz!

Gul bog'larga boraylik,
Keling, do'stlar, kuylaylik.

4-topshiriq. Suhbat matnini o'qing va davom ettiring.

— Bolalar, ertadan yozgi ta'til boshlanadi. Kim qayerda dam olmoqchi?

— Men qishloqqa tog'amlarnikiga ketaman. U yerda tog'am bilan yaylovda qo'y-qo'zilarga qaraymiz. Keng yaylovda qo'y-qo'zilarni „qurey-qurey“ deb haydash menga juda yoqadi.

— Biz keyingi haftadan tog'ga dam olishga ketyapmiz. U yerda katta soy bor, mazza qilib cho'milaman.

— Biznikida qurilish ketyapti. Men ta'tilning birinchi oyida uy ishlariga yordam beraman. Ishlar tugagandan so'ng dala hovlimizga ketamiz.

— Men esa ...

Adabiy o'qish

Yozgi ta'til

Ko'kda kulgan oftobingni,
Olib tinmas koptogingni,
Yuraklarga solib g'ayrat,
Tabiatga qo'shib hayrat,
Yaxshi kelding, yozgi ta'til!

Bolalar sho'x yayrasin deb,
Kuchlar toshib qaynasin deb,
Qushlar kabi sayrasin deb,
Qo'shiq kuylab o'ynasin deb,
Yaxshi kelding, yozgi ta'til!

Bo'lish uchun quvnoq, sog'lom,
Zo'r chiniqib olamiz dam.
Ona yurtida bizga har dam
Baxtiyorlik sodiq hamdam,
Yaxshi kelding, yozgi ta'til!

(Qambar Ota)

sodiq — преданный
xalta — мешок
yaylov — пастбище, выпас

chiniqmoq — закаляться
viqorli — величественный
haydash — разгон

O'ZBEKCHA-QIRG'IZCHA

LUG'AT

A

abadiy — түбөлүк, түбөлүктүү
abjirlik — шамдагайлык
adolat — чындык, адилеттүүлүк
adolatli — адилеттүү
adolatsiz — адилетсиз
afsona — уламыш, легенда, миф
afsonaviy — легендарлык, уламышка
тиешелүү
afsus — өкүнүч
afsus-nadomat — өкүнүч, ыза, кордук
afsuslanmoq — өкүнүү, ызалануу
afsuslanish — өкүнүү, ызалануу
afv — кечирим, кечирим кылуу,
кечирүү
ahamiyat — маани
ahvol — абал
ajoyib — укмуштуу, таң каларлык
amalga oshirmoq — ишке ашыруу
andaza — кийимдин үлгүсү
anjuman — чогулуш, конференция
arazlagan — таарынган, ызаланган
ardoqlamoq — аздектөө
astoydil — ынтаа менен, тырышып
attang — аттиң
avliyo — олуя, ойчул
axborot — маалымат
azza-bazza — атайын
azim — эң чоң, эбегейсиз чоң
a'zo bo'lmoq — мүчө болуу, жазылуу

B

bahona — шылтоо, себеп
bahonachi — шылтоо издеген адам
bahra olmoq — ырахаттануу, жыргоо
bahs-munozara — айтыш, талаш, тартыш
balqimoq — жаркыроо, гүлдөө
baraka — береке, молчулук

barakali — берекелүү, жемиштүү
barakalla — баракелде, азамат
bartaraf qilmoq — жоюу
bastakor — обончу, күүчү
baxil — сараң, ач көз; көрө албас
baxillik — сарандык, ач көздүк; көрө
албастык
baxsh etmoq — сыйлоо, белек кылып
берүү
bashar — адам баласы, адамзат
bedana — бөдөнө
behuda — бекеринен, текке, пайдасыз
bejiz — бекер эмес, текке эмес
bellashuv — мелдеш
bemantiq — маанисиз, сандырактап
bema'ni — мааниси жок, сандырак
bepoyon — чексиз
betakror — кайталангыс
bezash — жасалгалоо
bilaguzuk — билерик
bilimdon — билгич
bilimdonlik — билгичтик
bilimli — билимдүү, сабаттуу
bilim olmoq — окуу, билим алуу
bilmoq — билүү, түшүнүп жетүү
bilimsiz — билимсиз, сабатсыз
binafsha — фиалка
bir lahza — көз ирмем
birodarlik — боордоштук, бир
туугандык
bir talay — бир далай
bisot — мүлк, майда буюм-эмеректер
bichiq — кийимдин үлгүсү
bichiqchi — кийим бычуучу
bichish-tikish — бычуу-тигүү
bodom — бадам
bola-chaqa — бала-чака

boqmoq — кароо, тигилүү
burro — анык, так
bo'rtma — томпок
bo'uy — бой (адамдын бою)

D

dalolat — далил, негиз
daraja — даража, деңгээл
dargoh — резиденция
darhol — заматта
darmondori — витамин
darg'azab bo'lmoq — ачуулануу
doira — тегерек
don — дан
donishmand — акылман, даанышман
dovruq taratmoq — таанылуу, атагы чыгуу

do'lana — долоно
do'st tutinish — достошуу

E

egri — ийри
ehrom — пирамида
ehtiyot qilmoq — абайлоо, этияттоо
erinmoq — эринүү, жалкоолонуу
esdan chiqarmaslik — унутпоо
e'tiqod — ишеним, ынаным, көз караш

F

fahm-farosatli — баамчыл, баамдуу
farmon — указ
farosatli — байкагыч, тапкыч
farosat — байкагычтык, тапкычтык
farosatsizlik — баамсыз
farovonlik — молчулук
farq qilmoq — айырмалануу
farq-tafovut — айырма
favvora — фонтан
faxr bilan — сыймык менен
fazilat — нарк, кадыр
fir'avn — фараон, император
fozil bo'lmoq — аң-сезимдүү болуу

G

ganch — ганч (алебастрдин түрү)
ganchkorlik — шыбакчылык иши
garang — дүлөй, дудук
gard — так; чаң
garmdori — калемпир
garchand, garchi — карабастан
gavda — дене, тулку
gavdali — келбеттүү, денелүү
gavhar — каухар, бриллиант
gerdaymoq — кекирейүү
gilamdo'z — килем жасоочу адам
gilamchilik, gilamdo'zlik — килемчилик

H

halqa — алкак, шакек
hamroh bo'lmoq — жолдош болуу, коштоо
haqiqatan ham — чындыгында да
harakat qilmoq — аракеттенүү
harakatsiz — кыймылсыз
harbiy — аскер, аскердик
harom — булганыч, арам
hayrat — тандануу
hayratlanmoq — таң калуу
hayratga tushmoq — айран калуу
hayratda qolmoq — таң калган абалда калуу

hayratlanarli — суктана турган
hayron bo'lmoq — айран болуу
hayron qolmoq — айран калуу
haydash — кууп таратуу
hazar — жийиркенүү
hid bilish — жыт билүү
hid olmoq — жыттоо
hikmat — акылмандуулук
himoya qilmoq — коргоо
hissa — жыйынтык
hodisa — кубулуш
holdan ketmoq — алдан таюу
horg'in — арыган, талыккан
hujayra — клетка

hunarmand — кол өнөрчү
ho‘plamoq — ууртоо, жутуу

I

ibrat — үлгү
ibrat olmoq — үлгү алуу
ibratli — үлгүлүү, үлгү боло турган
ifoda — туюнтуу
iftixor — сыймык
ijodkor — чыгармачыл
iliqlik — жылуулук
imorat — имарат
inshoot — курулуш
is, hid — жыт
isrof qilish — коротуу
istilo qilmoq — басып алуу
ixlos — берилгендик
ixtiyor etmoq — ойлоо, ниет кылуу
ishtirok etmoq — катышуу
ishonch — ишеним
ichin-toshin — ички жана тышкы
ichimlik — суусундук

J

jarayon — процесс
jasoratli — эр жүрөктүү, кайраттуу
jasoratsiz — кайратсыз, коркок
jasur — эр жүрөк, кайраттуу, чечкиндүү
jasurlik — эр жүрөктүк, кайраттуулук, чечкиндүүлүк

jazirama — ысык, какшыма
jism — предмет, тело
jiydazor — жийдезар
jonzot — жанзат, жандуу
jumla — сүйлөм
jo‘mrak — чорго
jo‘r ovoz — коштоо

K

kaklik — кекилик
kamchilik — кемчилик
kamtar — токтоо, жупуну, жөнөкөй
kamtarlik — токтоолук, жөнөкөйлүк

kamtarlik qilmoq — токтоолук кылуу
kayfiyat — көңүл
koshona, saroy — сарай
kundalik — күндөлүк
kun tartibi — күн тартиби
kurtak — бүчүр, түйүлдүк
kuch-quvvat — күч-кубат
ko‘mak — көмөк, жардам
ko‘mak bermoq — көмөктөшүү, жардам берүү

ko‘nikmoq — көнүгүү, үйрөнүү
ko‘paytirmoq — көбөйтүү
ko‘pincha — көбүнесе
ko‘p qirrali — көп кырдуу
ko‘rik-tanlov — кароо-сынак
ko‘rinish — көрүнүш
ko‘chirib o‘tkazmoq — көчүрүп отургузуу

L

lahza — секунд
lojuvard — көгүлтүр
lola — жоогазын
lol qolgan — таң калган
lol qolmoq — таң калуу
loyqa — ылай, киргил
lozim — керек, тийиш
lutf — сылык сүйлөө
lo‘nda — кыска

M

mahorat saboqlari — мастер-класс
majmua — жыйнак
majruh — майып
manba — булак
maqtaamoq — мактоо
markazlashgan — борборлошкон
maskan — орун, жай, жер
maslahat — кеңеш
matal — макал-лакап
mazali — даамдуу
mashg‘ul bo‘lmoq — алектенүү

ma'lum — белгилүү
me'da — карын, ич
me'moriy-badiiy — көркөм архитекту-
ралык

me'morchilik — архитектура
minnatdorchilik — алкыш, ыракмат
miskarlik — мискерлик
mobaynida — бою
mojaro — инцидент
momaqaymoq — каакым
moslashmoq — ылайыкташуу
muloyim — сылык
munosabat — мамиле, катыш
muomala — мамиле
murabbiylik — тарбиячылык кесип
murosa — келишүү
muvozanat — тең салмактуулук
mo'jiza — ажайып, укмуш, керемет
mo'ysafid — ак сакал
mo'ljalga olmoq — мээлөө

N

nafas olish — дем алуу
namlik — ным, нымдуулук
namoyanda — ишмер, ишкер
naqshli — саймалуу, кооздолгон
na'matak — ит мурун
nishonlamoq — белгилөө
nobud bo'lmoq — текке кетүү
nodir — сейрек кездешүүчү
nozik — назик, ичке
nur — нур, шоола
nuroni — жүзүнөн нуру төгүлгөн

O

obod — гүлдөгөн, көрктөнгөн
obodonlashtirish — көрктөндүрүү
obro'-e'tibor — кадыр-барк
odamgarchilik — адамгерчилик
odat — адат
odatiy — адаттанган, адат боюнча
odil — адилеттүү

oddiy — жөнөкөй
odob — адеп, сылык мүнөз
ohang — үндөштүк, интонация
ohista — акырын, жай
oqibat — натыйжа
orastalik — тазалык, аруулук
ozodlik timsollari — эркиндиктин
символдору
oshkor qilish — ашкерелөө

P

parrak — бара
parvona bo'lmoq — багуу, кароо
parvoz — учуу, оболлоо
payqamoq — байкоо
peshtoq — үйдүн төбөсү, чатыр
polapon — балапан
polvon — баатыр
puxta — мыкты, бышык
pushaymon — бушайман, өкүнүү

Q

qabila — эл, уруу
qabiladosh — элдеш, уруулаш
qadriyat — баалуулук
qadrlash — баалоо
qadim — байыркы
qadrlagan — баалаган, урматтаган
qalampirmunchoq — калемпир мончок
qaltiramoq — титирөө, калтыроо
qaror — токтом, чечим
qarorgoh — жашаган жер
qarzdor — карыздар
qayin — ак кайың
qaynatmoq — кайнатуу
qiliq — кылык, жорук
qirrali — кырдуу
qissa — повесть
qit'a — материк
qiyofa — жүз, тышкы көрүнүш
qiyoslamoq — салыштыруу
qizaloq — секелек
qoplangan — капталган

qozonmoq — жетүү, ээ болуу
qudrat — күч, кудурет
qudratli — күчтүү, кудуреттүү
qulab tushmoq — кулап түшүү
qulaylik — ыңгайлык
qurilma — курулма
quticha — кутуча
quvlashmachoq — жашынмак
quvvat — кубаттуулук, күч
qo'riqchi — сакчы, кароол
qo'shin — армия

R

rabot — бак
rad etmoq — четке кагуу, бекер кылуу
rahbar — жетекчи
rahmdil — ырайымдуу
ramziy — символдук
randalamoq — сүргүлөө
rang-barang — кызыл-тазыл, түркүн

түстүү

rangi ro'yi — ыраңы, көрүнүшү
ranjimoq — таарынуу, иренжүү
raqqosa — бийчи
rasm-rusum — каада-салт
rasta — соода катары
ravnaq — жаркыроо; өнүгүү
ravnaq topmoq — өнүгүү
ravon — түз, тегиз, кең, кенен
ravona bo'lmoq — багыт алуу, жөнөө
reja — план
rioya qilmoq — баш ийүү, аткаруу
rivojlantirish — өнүктүрүү
ro'zg'or anjomlari — үй-чарба эме-
 ректери

S

sadaf — седеп
safar — сапар
saf tortmoq — катарга туруу
sahro — чөл, талаа
sahroyi — чөлдө жашоочу
sajdagoh — ыйык жер
sazovor bo'lmoq — ылайык табылуу

saqlash — сактоо
saxovatli — берешен, март
sayyora — планета
samo — асман
sermahsul — натыйжалуу, продуктулуу
sirlangan — сырдалган
sirli — сырдуу
sig'dirolmay — батыра албай
sodiq — берилген
sokin — тынч
sopol — сапал, чопо
soz — инструмент
sudxo'r — сүткор
susaymoq — начарлоо, бошоо, алсыздоо
sug'ormoq — сугаруу

T

tajriba — тажрыйба
taklif qilmoq — чакыруу
takomillashtirmoq — өркүндөтүү
tantiq — ыгы жок эрке
taom — тамак
tarannum qilmoq — мактап ырдоо
taraqqiyot — өнүгүү, прогресс
tariq — арпа
tarixiy — тарыхый
tarkib — курам
tark etmoq — таштап кетүү
tasalli topmoq — жубануу, тынчтануу
tasavvur qilmoq — элестетүү
tayyorgarlik — даярдык
ta'mirlanmoq — ремонттоо, реставра-
 циялоо, калыбына келтирүү
ta'm — даам
ta'minlamoq — камсыздоо
ta'rif — сүрөттөө
tegirmon — тегирмен
tejash — үнөмдөө
tekshirmoq — текшерүү
temirchilik — темирчилик
teng huquqli — тең укуктуу
terak — терек
teri — тери, булгаары
teshik — көзөнөк, тешик

tillaqosh — таажы
tirilmoq — тирилүү, өзүнө келүү
tizim — система
tomir — тамыр
topgan-tutgan — табылга, олжо
tortishib qolmoq — тартышып калуу
totuv — ынтымактуу
tuvak — карапа, кумура, ваза
tuyg'u — сезим, туюм
tuzoq — тузак
to'lmoq — толугу
to'yimlilik — калориялуулук
to'ti — тоту куш

U

ulamolar — окумуштуулар
ulug'vor — сонун, кооз, шаан-шөкөттүү
unib chiqmoq — өнүп чыгуу
unsur — элемент
urf-odat — үрп-адат
ustun — жогору
uvoq — күкүм, нандын күкүмү
uyg'unlik — шайкештик
uzluksiz — үзгүлтүксүз, тынбастан

V

vafo — ишеним, берилгендик
vafodor — берилген
vafodorlik — берилгендик
vafo qilmoq — берилүү
vafosiz — ишеними жок, берилбеген
vafosizlik — берилбегендик
vafot etmoq — кайтыш кылуу
vaqtincha — убактылуу
vaqtli — эрте; белгилүү убакытка
vazifa — милдет, тапшырма
vaziyat — жагдай, абал
vazmin — оор басырыктуу
vazn — салмак, масса; ритм, өлчөм
vijdon — абийир
vijdonan — абийир менен, ак ниет менен
vijdonli — абийирдүү, ак ниеттүү

vijdonsiz — абийирсиз, кара ниет
vigorli — шандуу

X

xalos — куткаруу, азат кылуу
xalqaro — эл аралык
xalta — баштык
xamir — камыр
xam qilmoq — ийилүү, энкейүү
xarajat — чыгым, чыгаша
xarob bo'lmoq — кыйроо, ойрон болуу
xayol — кыял, фантазия
xiralashmoq — күнүрттөнүү
xislat — касиет, өзгөчөлүк
xiyonat — чыккынчылык
xiyonat qilmoq — чыккынчылык кылуу
xulosa — кортунду, тыянак
xunuk — сулуу эмес

Y

yanglish — жаңылыштык
yanchmoq — жанчуу
yarashishgan — жарашышкан
yara-chaqa — жара
yaxlit — бүтүн
yaylov — жайлоо, жайыт
yengmoq — жеңүү
yer osti — жер асты
yilboshi — жылдын башталышы
yong'oq — жаңгак
yoqimli — жагымдуу
yorliq — күбөлүк, ярлык
yovuz niyat — кара ниет
yog'och kosa — жыгач аяк
yumush — жумуш, иш
yupqa — жука
yuvuqsiz — жуулбаган
yo'lka — жол, жолчо
yo'llamoq — багыттоо, жөнөтүү
yo'lovchi — жолоочу
yo'nmoq — жонуу

Z

zahmatkash — мээнеткеч
zakovat — табагаандык, тапкычтык
zakovatli, farosatli — эстүү-баштуу,
тапкыч, көрөгөч

zamin — жер
zamon — убакыт
zamona — замана
zamonaviy — заманбап
zamondosh — замандаш
zangori — көк
zanjir — чынжыр
zar — зер, байлык, алтын
zarar — зыян
zarar keltirmoq — зыян келтирүү
zararkunanda — зыянкеч
zararkunandalik — зыянкечтик
zararlanish — бузулуу
zararlanmoq — зыян тартуу
zararli — зыяндуу
zararsiz — зыянсыз
zargarlik — зергерлик
zeb-u ziynat — жасалгалар
zich — тыгыз
zulmat — караңгылык

O'

o'ksinmoq — өксүнүү
o'qdek otilmoq — октой атылуу
o'rnatmoq — орнотуу
o'tkir zehnli — зээндүү
o'tmish — өтмүш, өткөн доор
o'xshatmoq — окшотуу
o'ychan — ойлуу
o'zlashtirish — өздөштүрүү
o'zlashtirmoq — сиңирүү, өздөштүрүү

G'

g'alla — дан
g'allachilik — данчылык
g'altak — жип түрмөгү

g'amgin — кайгылуу, капалуу
g'am-qayg'u — кайгы
g'amxo'r — камкор
g'amxo'rlik qilmoq — камкордук
кылуу

g'anim — душман, жоо
g'aroyib — кызык, таң каларлык
g'ayrat — кайрат
g'olib chiqmoq — жеңип чыгуу
g'urur — сыймык

Sh

shakllanmoq — калыптануу
shamchiroq — шам
sharaffli — шандуу
sharqiy — чыгыш
shart — шарт
shaxsiy — жеке; өз, өздүк
sha'n-sharaf — урмат, атак-даңк
shovqin — шоокум
shovqin-suron — ызы-чуу
shoshqaloq — шашкалак
shu'la — шоола
sho'xchan — ойноок, шайкелен

Ch

changib ketmoq — чанып кетүү
chanqab qolmoq — суусоо
chaqimchilik — ушакчылык
charchoq — чарчагандык
chaynamoq — чайноо, кепшөө
chekka — чет жака
chek qo'ymoq — чек коюу
chevar — кийим тигүүчү
chevarlik — кийим тигүүчүлүк,
саймачылык
chechak — гүлдөр
chinnisozlik — фарфордон идиш жасоо
өнөрү

chiqindi — таштандылар
choyshab — шейшеп
chumchuq — чымчык, таранчы
cho'pon — малчы, койчу

M U N D A R I J A

<i>I mavzu.</i> Gulla, yashna, hur O‘zbekiston!.....	3
<i>II mavzu.</i> Kuch — bilimda	9
<i>III mavzu.</i> Do‘stlar davrasida	15
<i>IV mavzu.</i> Mening birinchi o‘qituvchim	19
<i>V mavzu.</i> Insoniy fazilatlar	24
<i>VI mavzu.</i> Til boyligi — el boyligi	30
<i>VII mavzu.</i> O‘zbekistonning shifobaxsh o‘simliklari.....	35
<i>VIII mavzu.</i> Mo‘jizalar olamida	41
<i>IX mavzu.</i> Milliy hunarmandchilik	47
<i>X mavzu.</i> Toshkentning yangi inshootlari	52
<i>XI mavzu.</i> Bizning mahalla (ko‘cha)	58
<i>XII mavzu.</i> Sog‘lik-salomatlik	63
<i>XIII mavzu.</i> Vatanga sadoqat.....	68
<i>XIV mavzu.</i> Tabiatni asrang.....	73
<i>XV mavzu.</i> Donolar bisotidan	79
<i>XVI mavzu.</i> Alisher Navoiy	84
<i>XVII mavzu.</i> Ona — ulug‘ zot	90
<i>XVIII mavzu.</i> Shahrimiz obod bo‘lsin	96
<i>XIX mavzu.</i> Navro‘z taronalari.....	101
<i>XX mavzu.</i> Suv — hayot manbayi	107
<i>XXI mavzu.</i> Amir Temur	113
<i>XXII mavzu.</i> Bug‘doy — rizq-u ro‘zimiz.....	119
<i>XXIII mavzu.</i> Mardlik — manguilik.....	125
<i>XXIV mavzu.</i> Mening orzularim (rejalарim).....	131
O‘zbekcha-qirg‘izcha lug‘at	135

XADICHA SABIROVNA MUXITDINOVA,
YASHNARBEEK IBRAGIMOVICH AVLAKULOV,
DILDOR ABRAROVNA NURIDDINOVA

O‘ZBEK TILI

**Ta’lim qirg‘iz tilida olib boriladigan maktablarning
7- sinfi uchun darslik**

„O‘qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi

Toshkent — 2013

Muharrirlar *S. Xo‘jaahmedov, L. Babayeva*

Badiiy muharrir *D. Mulla-Axunov*

Texnik muharrir *S. Nabiyeva*

Kompyuterda sahifalovchi *K. Hamidullayeva*

Musahhih *M. Ibrohimova*

Nashriyot litsenziyasi AI 161. 14.08.2009. Original-maketdan bosishga ruxsat
etildi 26.08.2013. Bichimi 70x90/₁₆. Kegli 11 shponli. Tayms garniturası.

Ofset bosma usulida bosildi. Ofset qog‘ozi. Hisob-nashriyot t. 10,0.

Shartli b.t. 10,53. Adadi 762 nusxada. Buyurtma №

O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligining „O‘qituvchi“ nashriyot-matbaa
ijodiy uyi. Toshkent — 129, Navoiy ko‘chasi, 30- uy. // Toshkent,

Yunusobod dahasi, Yangishahar ko‘chasi, 1- uy.

Shartnoma № 07-121-13.

Ijaraga berilgan darslik holatini ko'rsatuvchi jadval

№	O'quvchining ismi va familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi	Darslikning topshirilgan-dagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi
1.						
2.						
3.						
4						
5.						
6.						

Darslik ijaraga berilib, o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning birinchi marotaba foydalanishga berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta ta'mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqovaga chizilgan, yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan. Darslikni tiklab bo'lmaydi.